

V-34022

EESTI SOTSIALISTLIKU RAHVUSE KUJUNEMISEST

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“ . TALLINN 1970

II-3029

V-31022
II-3029
A. LUKS
V. KÜLAOTS
O. ŠTEIN

**EESTI
SOTSIALISTLIKU
RAHVUSE
KUJUNEMISEST**

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1970

9 (E)
E 20

Käesoleval ajal on teravnenud võitlus kahe ideoloogia — sotsialistliku ja kodanliku — vahel. Üheks aktuaalsemaks probleemiks selles võitluses on V. I. Lenini poolt väljatöötatud rahvusteooria.

Nõukogude Liidu sotsialistlike rahvuste kujunemist ja arenemist on marksistlike teadlaste poolt küllaltki laialdaselt analüüsitud. Ilmunud on hulgaliselt artikleid, brošüüre, monograafiaid. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise ja arenemise käsitlus on aga tunduvalt tagasihoidlikum. Nimetatud lünka püüab mõningal määral täita käesolev kogumik, võttes vaatluse alla eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise sotsiaal-majanduslikud, ideoloogilised ja kultuurilised aspektid.

Lähtudes V. I. Lenini seisukohtadest rahvusteoorias, püüdsid autorid oma töös näidata eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise protsessi. Autorid ei pretendeeri käsitletud probleemide ammen-davale lahendamisele, mis nõuaks mitmete teaduste esindajate (filosoofid, sotsioloogid, majandusteadlased, ajaloolased, filoloogid jne.) edasist ühist koostööd, seda enam, et ühiskonna arenemine püstitab rahvusküsimuse ette üha uusi probleeme, mis vajavad igakülgset ja põhjalikku läbitöötamist.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise sotsiaal-majandus- likest alustest

Rahvusküsimus vajab pidevat ja hoolikat tähelepanu. Seda tingivad mitmed asjaolud.

Esiteks, kommunismi ehitamine Nõukogude Liidus tähistab uut etappi rahvussuhete arenemises.

Teiseks, sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine püsitas rea uusi ülesandeid ka rahvussuhete valdkonnas ja sotsialistlike maade internatsionaalse ühtsuse loomisel.

Sotsialismi ja kapitalismi vahel toimuv terav klassivõitlus haarab kõiki põhilisi inimtegevuse sfääre.

Selle võitluse tulemus sõltub suurel määral kaasaja revolutsiooniliste jõudude, eeskätt aga sotsialistlike maade ühtsusest. Sotsialismi ja kommunismi ehitavate rahvaste sõpruse ja vennaliku koostöö tähtsust mõistavad mitte ainult marksistid-leninlased, vaid ka kodanlus.

Seepärast kasutab kodanlus kõikvõimalikke vahendeid, et külvata ja õhutada usaldamatust sotsialistlike maade rahvaste seas, külvata vaenu eelkõige Nõukogude Liidu kui sotsialistliku süsteemi põhiole vastu. Nende eesmärkide saavutamiseks kasutavad sotsialismi vaenlased trooja hobusena kodanlikku natsionalismi ja suurriiklikku šovinismi. Need igandid pole mitte ainult säilinud mõningate inimeste teadvuses, vaid nad võivad teatud tingimustes kasvada ja tuua suurt kahju töötavate hulkade huvidele ning revolutsioonilisele liikumisele üldse.

See nõuab süstemaatilist, järjekindlat ja printsiipiaalset võitlust imperialismi igasuguste ideoloogiliste diversioonide vastu rahvussuhete valdkonnas.

Marksistlik-leninlike parteide üheks tähtsaks ülesandeks sotsialismi ehitamise käigus on rahvusküsimuse lahendamise kogemuste teoreetiline üldistamine, nende kogemuste teaduslik analüüs, mis on rahvuspoliitika täiustamise ja marksistlik-leninliku rahvusteooria edasise loova arendamise allikaks vastavalt ühe või teise maa konkreetsetele ajaloolistele tingimustele.

Antud artiklis püüab autor ajaloolises läbilõikes vaadelda eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslike aluste kujunemise protsessi ja olemust.

Artiklis näidatakse eesti sotsialistliku rahvuse majanduslike aluste ja klassistruktuuri põhimõttelist erinevust eesti kodanliku rahvuse klassistruktuurist ja majanduslikest alustest. Seoses sellega paljastatakse eesti kodanlike natsionalistide egoistlikku ja rahvavaenulikku poliitikat rahvusküsimuses. Artikli viimases osas tehakse mõningaid kokkuvõtteid eesti sotsialistliku rahvuse arengu kohta.

1. Mis on rahvus

«Rahvuse» mõistet on püüdnud defineerida kodanlikud ideoloogid. Näiteks vaatlesid itaalia sotsioloogid XIX sajandi lõpul rahvust kui kuue tunnuse — territooriumi, päritolu, kommete ja tavade, ajaloolise mineviku, seaduste ja religiooni ühtsust.¹

Selline rahvuse definitsioon on ebateaduslik juba selle tõttu, et usku loetakse üheks rahvuse tunnuseks.

Kaasaegsed kodanlikud sotsioloogid, lähtudes idealistlikest teooriatest, pole samuti suutnud anda rahvuse teaduslikku definitsiooni. Nii kinnitab ameerika sotsioloog Hans Kohn, et ideeline jõud konstrueeris ja sulatas rahvused ühtseks tervikuks.²

Austria sotsiaaldemokraatide ideoloog O. Bauer vaatles rahvust, lähtudes rahvuslikust iseloomust ja kultuuri iseärasustest. V. I. Lenin ja teised marksistid kritiseerisid

¹ См. Н. П. Ананченко. От нации к интернациональной общности людей. — «Вопросы истории», 1967, № 3, стр. 82.

² См. Г. Глезерман. Классы и нации, их взаимоотношения. — «Политическое самообразование», 1967, № 5, стр. 37—38.

seda Baueri ühekülgset ja idealistlikku ning metafüüsilist lähenemist rahvustele.

Alles K. Marx, F. Engels ja V. I. Lenin analüüsisid teaduslikult, täies vastavuses nende poolt väljatöötatud materialistliku ajalookäsitusega rahvuste tekkimist ja olemust ning põhjendasid rahvusküsimuses ainuõige programmi.

J. V. Stalin, tuginedes marksismi-leninismi klassikute poolt avaldatud mõtetele, sõnastas esmakordselt 1913. aastal rahvuse enam-vähem tervikliku ja täiusliku määratluse. «Rahvus,» kirjutab J. V. Stalin, «on inimeste ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus, mis on tekkinud ühise keele, territooriumi, majanduselu ja ühises kultuuris avalduva psüühilise laadi pinnal.»³

See definitsioon⁴ oli kaua aega üldtunnustatud.

Seoses J. V. Stalini kultuse kriitikaga läksid teadlaste arvamused rahvuse määratluse küsimuses lahku. Leidus isegi neid, kes püüdsid rahvuse olemasolevat definitsiooni täielikult eitada ja selle kasutamise «keelu» alla panna.

Oleks ekslik arvata, et J. V. Stalini rahvusdefinitsiooni (mida ei pidanud vajalikuks kritiseerida V. I. Lenin) metafüüsiline eitamine aitaks kaasa teaduse arengule. See põhiliselt õige rahvuse definitsioon leiab tunnustust kuni viimase ajani. Näiteks NSV Liidu Teaduste Akadeemia poolt väljaantud kapitaalses viieköitelises töös «Sotsialism ja kommunism» (1966) märgitakse, et rahvuse kujunemise tingimusteks, ühtlasi ka rahvuse põhitunnusteks on keele, territooriumi, majanduselu ja mõningate rahvuslikus kultuuris peegelduvate psüühilise laadi iseärasuste ühtsus, mis on välja kujunenud antud ajaloolise ühtekuuluvuse arengu protsessis.⁵

Kuid iseloomulikuks jooneks iga teaduse arengule on see, et vastavalt maailmatunnetuse süvenemisele täpsustuvad ja arenevad vanad ja tekivad uued teaduse mõisted.

³ J. V. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 291.

⁴ Selle definitsiooni neljanda tunnuse sõnastas J. V. Stalin hiljem teataval määral teisiti ja nimelt: «... ühise psüühilise laadi pinnal, kusjuures viimane avaldub rahvuskultuuri ühistes spetsiifilistes iseärasustes» (J. V. Stalin. Teosed, 11. kd., lk. 328).

⁵ См. Социализм и коммунизм. Строительство коммунизма и развитие общественных отношений. М., Издательство «Наука», 1966, стр. 231.

Sellest ajast, kui J. V. Stalin andis rahvuse definitiooni, on ühiskonna arengus toimunud suured muudatused.

Üle poole sajandi tagasi võitis Venemaal Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, on tekkinud sotsialistlik maailmasüsteem, kus on tegemist uute, sotsialistlike rahvustega. Seoses sellega kerkis üles küsimus olemasoleva rahvuse definitiooni täiustamisest või isegi sotsialistlike rahvuste kohta uue definitiooni loomisest.

See asjaolu sai mitu aastat tagasi tekkinud rahvusküsimuse alase diskussiooni üheks ergutavaks põhjuseks.⁶ Käesoleva töö eesmärgiks ei ole diskussioonist ülevaate andmine. Seepärast piirdume ainult selle äramärkimisega, et ajakirja «Voprossõ istorii» (mille veergudel rahvusküsimus põhiliselt arenes) toimetusele saabunud diskussiooni käsitlevad materjalid, nagu märgitakse ühes toimetuse töötaja artiklis,⁷ on väga erinevad. Ühtedes vaadeldakse rahvuse mõistet tervikuna, teistes — rahvuse üksikuid tunnuseid, rahvuse tüüpe ja probleemi teisi külgi. Kõigil neil materjalidel on tunnetuslik väärtus. Enamus vaadeldava materjali autoreid, arutades rahvuse teooria ja ajaloo põhilisi probleeme, annab «neljastunnuselise» rahvuse mõiste definitiooni, tehes samal ajal mõningaid muudatusi neljanda tunnuse formuleeringus. See tähendab, et enamus autoreid nii või teisiti pooldab rahvuse eespool toodud definitioonis märgitud tunnuseid.

Nende ridade autor leiab, et rahvust (ka sotsialistlikku) iseloomustavad tõepoolest sellised põhitunnused nagu ühise keele, ühise territooriumi ja majandusliku elu ühtsuse olemasolu. Mis puutub neljandasse põhitunnusesse, siis ka see on olemas. Kuid just see tunnus näib olevat

⁶ «Вопросы истории», 1966, № 1, 4, 6, 7, 9, 12; 1967, № 1—9; 1968, № 3, 5, 6, 7. П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. Нации — народ — человечество. Изд-во политической литературы, М., 1967; С. Т. Колтахян. Социалистические нации, их настоящее и будущее. Изд-во «Знание», М., 1967. М. Н. Росенко. Строительство коммунизма в СССР и закономерности развития социалистических наций. Изд-во Ленинградского университета, 1968 и др.

⁷ См. Н. К. Стрелкова. Обзор неопубликованных материалов дискуссии теории нации. — «Вопросы истории», 1968, № 6, стр. 95—96, 116.

tekitanud kõige rohkem eriarvamusi ja vajab seepärast eelkõige edasist loovat mõttevahetust.⁸

Vaatleme lühidalt mõistet «majandusliku elu ühtsus», mis on artikli teemaga vahetult seotud.

Majandusliku ühtsuse kui rahvuse teatud tunnuse all mõistetakse tavaliselt kindlat kapitalistlikku või sotsialistlikku tootmissuhete tüüpi.

N. A. Tavakaljan annab sellele tunnusele järgmise selektuse: rahvuse majandusliku elu ühtsus — see on antud rahvuse inimestevaheline tihe majanduslik side, side linna ja maa ning kogu maa üksikute rajoonide ja oblastite vahel.⁹

Selline majanduslik side erineb inimeste ühtekuuluvuse (näit. rahvas) eelnevatest majanduslik-etnilistest sidemetest oma püsivuse ja üleüldisuse poolest. Ta tekib ühiskonna tootlike jõudude arenemise ja ühtse rahvusliku turu ning kapitalistlike tootmissuhete baasil. Sellistesse kapitalistlikesse majandussuhetesse haaratakse kogu rahvas. Teiste sõnadega, kodanlike rahvuste tekkimise aluseks on kapitalistlik tootmisviis.¹⁰

Rahvuste ja rahvusküsimuse nagu teistegi ühiskondlike nähtuste vaatlemisel tuleb lähtuda klassiprintsiibist.

V. I. Lenin hindas kõrgelt just klassilist lähenemist. Kritispeerides Sismondi abstraktset, klassiprintsiipi mittearvestavat lähenemist rahvusküsimusele, kirjutas V. I. Lenin oma töös «Majandusliku romantismi iseloomustuseks»: «Nagu lugeja näeb, on need lihtsalt heatahtlikud nõuanded, millel puudub igasugune mõte ja tähendus, sest mõiste «rahvus» on siin rajatud seda «rahvust» moodustavate klasside omavaheliste vastuolude kunstlikule abstraheerimisele.»¹¹

Kodanliku rahvuse majanduselu ühtsus tähendab ainult seda, et kapitalismi raames on kogu rahvus seotud ühe ja

⁸ См. А. И. Горячева. Является ли психический склад признаком нации? — «Вопросы истории», 1967, № 3. А. Gorjatšova. Ühiskondlik psühholoogia. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966, lk. 21—33.

⁹ См. Н. А. Тавакалян. Некоторые вопросы понятия «нации». — «Вопросы истории», 1967, № 2, стр. 122.

¹⁰ Seda kinnitab ka rahvuste kujunemise protsess tänapäeval, näiteks mitmetes Aafrika maades (vt. Б. В. Андрианов. Проблемы формирования народностей и наций в странах Африки. — «Вопросы истории», 1967, № 9).

¹¹ V. I. Lenin. Teosed, 2. kd., lk. 195—196.

sama valitseva tootmissuhete tüübiga.¹² Kuna kapitalistlike tootmissuhete aluseks on tootmisvahendite eraomandus, mis tingib vastandlike huvidega klasside olemasolu, siis on ka kodanlik rahvus seesmiselt lõhestatud antagoneistlikest vastuoludest.

Samal ajal on aga erinevate rahvuste töölisklassi põhilised huvid ühed ja samad ning see võimaldab tal välja astuda internatsionaalse loosungi all: «Kõigi maade proletarased, ühinege!».

Klassi- ja rahvushuvide põimumine on keerukas nähtus. Esimesel kohal nende huvide vastastikusel seoses on klassihuvid. Seepärast rakendavad ühiskonna põhiklassid (kodanlus ja proletariaat) rahvussuhetes oma klassipoliitikat.

Rahvusküsimus on sotsialistliku revolutsiooni koostisosaks. Rahvusküsimust saab lahendada ainult sotsialistliku revolutsiooni kaudu. Seepärast vaatleme ka eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslike aluste kujunemist sotsialistliku revolutsiooni üldistest seaduspärasustest lähtudes. Artiklis pööratakse põhitähelepanu proletariaadi diktatuuri kehtestamisele, tootmisvahendite kapitalistliku omandi likvideerimisele ja ühiskondliku omandi ning sotsialistlike tootmissuhete kujunemisele tööstuses ning põllumajanduse sotsialistlikule ümberkorraldamisele.¹³ Nende seaduspärasuste ellurakendamisel muutub põhjalikult ühiskonna klassistruktuur ja tekib sisuliselt uus majanduselu ühtsus, mis on üheks eesti sotsialistliku rahvuse tähtsamaks tunnuseks.

2. Eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslike aluste tekkimine

Sotsialismi ehitamise ja sotsialistliku rahvuse kujunemise peamiseks tingimuseks on ekspluataatorite võimu kukutamine ja proletariaadi diktatuuri kehtestamine.

¹² Selles mõttes on lubatud kasutada mõistet «kodanlikud rahvused». See mõiste nii nagu ka marksismi-leninismi klassikute poolt kasutatud mõisted «kodanlik ühiskond», «imperialistlikud rahvused», «rahvustevaheline antagonism» jt. ei vii klassilise ja dialektilise analüüsi puhul nähtuste olemuse moonutamisele.

¹³ Teisi seaduspärasusi käsitletakse antud kogumiku teistes artiklites.

Võitlus niisuguse tingimuse tekkimise eest Eestis oli keerukas ja selleks kulus palju aastaid. Konkreetsetest ajaloolistest tingimustest lähtudes tuli eesti töölisklass mitu korda võimule, kuid enne lõpliku võidu saabumist pidi ka mitu korda sellest loobuma.

1917. a. võitis Venemaal Suur Sotsialistlik Oktoobri-revolutsioon. Revolutsiooni tähtsaks tugipunktiks oli Tallinn. 1917. a. oktoobri algul kirjutas V. I. Lenin: «Asi seisab ülestõus, mille võib ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn.»¹⁴ Nõukogude võim võitis Eestis peaaegu üheaegselt revolutsioonilise pöördega Petrogradis.

Bolševike partei juhtimisel asus eesti proletariaat ellu viima sotsialistlikke ümberkorraldusi. Tööstuses seati sisse tööliskontroll, alustati tähtsamate tööstusettevõtete natsionaliseerimist. Võeti tarvitusele abinõud töötajate materiaalse elujärje parandamiseks. Tähtsad ümberkorraldused toimusid rahvuspoliitika valdkonnas. Esmakordselt kehtestati koolides emakeele õpetus ja ametiasutustes viidi sisse eestikeelne asjaajamine.

Kuid juba 1918. aasta veebruaris okupeerisid Saksa keiserlikud väed Eesti.

Nii katkestati eesti rahva sotsialistlik arengutee päris algul. Lisaks sellele riisusid ja hävitasid okupatsiooniväed rahva materiaalseid ning kultuurilisi väärtusi. Ametlikuks keeleks Eestis kuulutati saksa keel ja samas keeles hakati õpetama ka kesk- ja kõrgemates koolides.

Nii sattus eesti rahvas sotsialistliku arengu perspektiivi asemel ajutiselt imperialistlike vallutajate orjusesse ja seisis vägivaldse saksastamise ohu ees.

Kuid eesti töötajad jätkasid visa võitlust okupantidega ja eesti punaarmeeelased koos Petrogradi tööliste ning teistest rahvustest võitlejatega etendasid tähtsat osa sotsialistliku revolutsiooni hälli kaitsmisel.

1918. aasta novembris, pärast revolutsiooni puhkemist Saksamaal, avanes eesti rahval võimalus taastada nõukogude võim. 29. novembril 1918. aastal kuulutati Narvas välja Eesti Tööraha Kommuun — esimene Eesti Nõukogude Vabariik, mis asus tööraha huvides ellu viima põhjalikke sotsiaalseid ümberkorraldusi. Väga suur tähtsus oli Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu dekreedil

¹⁴ V. I. Lenin. Teosed, 26. kd., lk. 161.

Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvuse tunnustamise kohta ja samaaegne materiaalse, sõjalise jne. abi osutamine. Kuna aga noor Nõukogudemaa ise oli sise- ja väliskontr-revolutsionäärade poolt ümber piiratud, ei suutnud ta Eesti Tööraha Kommuuni küllaldaselt abistada.

Ebasoodsa klassijõudude vahekorra tõttu ei õnnestunud nõukogude võimu kehtestada kogu Eesti territooriumil. Eesti kodanlusele tõttasid seekord appi inglise-ameerika imperialistid, vene valgekaartlased, soome «lihunikud» ja teiste maade palgasõdurid. Rahvusvahelise imperialismi ühendatud jõud lämmatasid Eestis juba teist korda nõukogude võimu.

Hiljem kinnitas kodanliku Eesti valitsus avalikult välismaiste imperialistide suurt osatähtsust sotsialistliku revolutsiooni mahasurumisel Baltikumis. Nii näiteks avaldati ajalehes «Uus Eesti» 22. veebruaril 1938. aastal kodanliku Eesti sõjaväe ülemjuhataja kindral Laidoneri seisukoht: «meie vanem generatsioon mäletab veel hästi neid silmapilke, kui inglise-ameerika laevastik 1918/1919. aastal ilmus Tallinna reidile... võib otsekohe ja julgelt öelda, et kui tol ajal Briti laevastik ei oleks tulnud meile appi, siis vist küll meie ajalugu ja terve Baltikumi ajalugu oleks läinud teist rada kui praegu on läinud. Nii suur tähtsus oli sellel abil...»

Me puudutasime sihilikult mõningaid tähiseid ajaloost, selleks et, esiteks, tuletada meelde niinimetatud «orjastatud Baltikumi rahvaste nädala» organisaatoritele välismaal, kes on eesti töörahva vabaduse ja revolutsioonilise võimu lämmatajad, ning teiseks — näidata, miks Oktoobri-revolutsiooni avangardis sammunud eesti proletariaat ei saanud 20 aasta jooksul koos teiste Nõukogude Liidu rahvastega ehitada sotsialismi.

Tsaarivalitsuse ajal eesti kodanlus ei mõelnud Eesti enesemääramisele ega sõltumatusele. Alles pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu Venemaal sai see loosung moodsaks, kuna klassiteadvus sisendas kodanlusele lootust, et Nõukogude Venemaast lahkulöömine võimaldab välisimperialistide abiga säilitada kodanlikku korda ning kaitsta oma kasuahneid huve, milliseid nimetati «üldrahvalikeks» huvideks.

Tegelikult osutus kodanlik Eesti imperialistlike suurriikide poliitika külge aheldatuks. Majanduslikku sõltuvust näitab ka välisvõlg. 1940. aastal oli kodanliku Eesti välis-

võlg 218,6 miljonit krooni, võlg USA-lt ja Inglismaalt saadud abi eest moodustas 84,3 miljonit krooni.

Elu lükkas ümber ka eesti kodanluse loosungi «eesti rahva rahvuslikust ühtsusest». Millisest eesti rahvuse ja eesti rahva ühtsusest võis tol ajal üldse juttu olla? Oli ju kodanluse püüdeks hävitada revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad. Julmalt õiendati arveid väljapaistva revolutsioonilise tegelase Viktor Kingissepaga; jätkati arveteõiendamist vabaduse ja töörahva huvide teiste kaitsjatega. Sellest räägivad tol perioodil toimunud kohtuprotsessid: 1920. a. — «35 protsess», 1921. a. — «50 protsess», 1922. a. — «115 protsess», 1924. a. — «149 protsess» jne. Eestimaa Kommunistlik Partei oli keelatud ja paljud selle juhid arreteeritud.

Eesti kodanlik rahvus jagunes ekspluateerijaiks ja ekspluateeritavaks, kelle vahel toimus lakkamatu klassivõitlus, mis viis välja kodanluse kukutamisele töörahva poolt ja nõukogude võimu taaskehtestamisele Eestis 1940. aasta juulis.

Seega osutus õigeks Viktor Kingissepa hinnang ajaloo käigu kohta, mis «... on mõnikord nii isemeelne... Ta kutsub uuesti ellu luitunud ühiskondlikud luukered, et neid siis — uue hooga — hoopis ära pühkida ajaloo näitelavalt».¹⁵ Nüüd oli siis kodanlus võimu juurest uue hooga minema pühitud.

Proletariaadi diktatuuri võiduga algas Eesti ajaloos uus — sotsialistlik etapp, ning samaaegselt eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise protsess.

Järgnevalt vaatleme seda protsessi üksikasjalikumalt.

Sotsialistliku riigi näol tekkinud uus poliitiline pealishitus nõudis vastavat baasi. Sotsialistlik riik ise sai selle baasi loomise vahendiks. Esimeseks tähtsamaks sotsialistliku riigi ülesandeks majanduselus oli kapitalistliku omandi natsionaliseerimine ja sotsialistlike tootmissuhete loomine.

Juba 1940. aasta septembris andsid natsionaliseeritud ettevõtted 74,6%, 1941. aasta märtsis juba 99% tööstuse kogutoodangust. Sotsialistlike tootmissuhete võiduks tööstuses kulus vähem kui aasta.

1940. aasta septembris algas hulgikaubanduse ning suur-

¹⁵ Viktor Kingissepp. Kellele iseseisvus, kellele ike. Tallinn, «Poliitiline Kirjandus», 1946, lk. 7.

ja keskmise jaekaubanduse natsionaliseerimine. 1941. aasta juunis langes riikliku ja kooperatiivkaubanduse sektorile juba 85—90% jaekaubandusest.

23. augustil 1940. a. seati sisse sotsialistliku riigi monopol väliskaubandusele. Toimus kiire kaubavahetuse kasv Eesti ja teiste vennasvabariikide vahel. Kodanliku Eesti väliskaubanduses moodustas kaubandus NSV Liiduga ainult 5,01%, kuid 1940. a. detsembriks oli ta kasvanud 88,66%-ni. Kui 1940. a. juulis moodustas Eesti kaubavaheetus fašistliku Saksamaaga 56,23%, siis sama aasta detsembriks oli ta kahanenud 9,3%-ni. Nagu näeme, likvideeris Nõukogude Eesti väga kiiresti oma sõltuvuse imperialistlikest riikidest ja seadis sisse vastastikused kaubandussuhted sotsialistlike vennasvabariikidega.

Koos tootmisvahendite ja kaubandusettevõtete kapitalistliku omanduse natsionaliseerimisega likvideeriti ka tööstuslik ning kaubanduslik kodanlus. Võrdlemisi kiiresti toimusid neis rahvamajandusharudes kvalitatiivselt uute majanduslike aluste loomine ja eesti rahvuse sotsiaalse (klassi-) struktuuri põhjalikud muudatused.

See kõik oli alles eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise protsessi algus, sest rahvuse sotsiaalse olemuse ümberkujunemiseks on vajalik sotsialismi täielik võit.

1941. aastal valitsesid põllumajanduses eraomanduslikud tootmissuhted. Sotsialistlik sektor oli külas esindatud põhiliselt 25 masina-traktorijaama ja 109 sovhoosi näol. Töötava talupoja majanduse aluseks oli tootmisvahendite eraomandus.

Kapitalismi perioodil ekspluateerib kodanlus töötavat talupoega, kes elab oma töö arvel, nagu tööliklassigi. Siit tuleneb ka nende klasside põhihuvide ühtsus võitluses ekspluataatorite vastu ja objektiivne alus nendevaheliseks liiduks võitluses kodanluse kukutamiseks. Seda liitu kui proletariaadi diktatuuri alust sai kindlustada vaid selliste talupoegade huvides toimuvate sotsialistlike ümberkorraldustega, mida talurahvas ise tunnetas ja toetas.

Põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkujundamiseks polnud talurahvas sel perioodil veel küps.

Väikemaomanikud ja maata talupojad toetasid ning abistasid aktiivselt nõukogude võimu tema poolt alustatud maareformi elluviimisel. Maareformi ja teiste ümberkor-

ralduste tulemusena paranes tunduvalt talurahva olukord ning tugevnes tema liit töölikklassiga. Koos sellega oli märksa nõrgenenud kulaklus, kuid ta polnud veel likvideeritud.

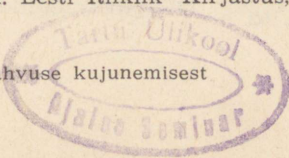
V. I. Lenin kirjutas klassivõitluse uuest viiest vormist proletariaadi diktatuuri tingimustes. 1940/41. aastal oli Eestis klassijõudude vahekord kukutatud kodanluse jaoks niivõrd ebasoodne, et ta ei söandanud alustada kodusõda. Samal ajal proletariaadi diktatuuri jõud Eestis tugevnes tunduvalt tänu kahele tähtsale asjaolule. Esiteks, Eesti NSV territooriumil asusid vastavalt Eesti kodanliku valitusega sõlmitud lepingule Nõukogude sõjaväeosad. Ja teiseks — 1940. aasta augustis astus Nõukogude Eesti võrdõigusliku liiduvabariigina NSV Liidu koosseisu.

Kuigi ei toimunud kodusõda, esinesid siin kõik teised klassivõitluse vormid. Kukutatud ekspluataatoreid ja kodanlikke natsionaliste toetasid nende sotsialismivastases võitluses kodanlikud riigid, esmajärjekorras NSV Liidu vastu sõjaks valmistuv fašistlik Saksamaa. 1941. aasta kevadel avastasid riikliku julgeoleku organid Eesti territooriumil mitu saksa fašistide huvides tegutsevat spioonide, diversantide ja nende käsilaste pesa. Suur osa nõukogude võimu vaenlasi saadeti küll Eestist välja Nõukogude Liidu kaugemal asuvatesse rajoonidesse, kuid kahjuks oli seejuures sõjaohu tõttu kiirustades tehtud mõningaid vigu, mille tulemusena oli väljasaadetute seas ka selliseid inimesi, kelle käitumine ei tinginud niisuguste abinõude rakendamist.¹⁶ Kohale jäi aga rohkesti nõukogude korra vaenlasi, kes hiljem koos okupantidega õiendasid metsikult arveid nõukogude inimestega. Saksa fašistide aktiivseiks käsilasteks olid eesti kodanlikud natsionalistid.

Sotsialismi ehitamine ja eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise protsess katkes veel kord ajutiselt 1941. aastal fašistliku Saksamaa kallaletungiga Nõukogude Liidule.

Millist «perspektiivi» pakkus eesti rahvale hitlerlik Saksamaa ja veel mitte lõplikult likvideeritud eesti kodanlus ning kodanlikud natsionalistid, kes aktiivselt töötasid käsikäes vallutajatega? Vestluses Baltimaade fašistliku SS- ja politseijuhhi Jeckelniga ütles sõjaroimar Himmler:

¹⁶ Vt. Eesti NSV ajalugu. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, lk. 533—534.

«Ostland» on põline Saksa maa. Nüüd on saabunud aeg ajalooline viga parandada. Tulevikus tuleb tegutseda nii, et eestlased, lätlased ja leedulased asendatakse saksa kolonistidega... Selle plaani täitmise kiirendamiseks tuleb suurem osa Balti maade rahvaist ümber asustada või vabaneda neist teisel teel, ja ainult tähtsusetu osa lätlasi, eestlasi ja leedulasi — kõige usaldatavamaid, kes on valmis töötama Reichi kasuks — tuleb jätta oma maa piiridesse. See osa peab saama Saksa kodakondsuse ja sulama saksa rahvusesse.»¹⁷ See käputäis rahvareetureid pidi omaks võtma ka fašistliku moraali. Aga mida kujutas endast see moraal? Vastuse saamiseks kasutame jällegi saksa algallikat. «Mina,» ütles Hitler, «vabastan inimesed koormavaist mõistuse kitsendustest, rämpseist ja alanda-vaist endamürgituse kimääridest, mida nimetatakse südametunnistuseks ja kõlbluseks, ja vabaduse ning isikliku sõltumatuse nõudmisest, mida võivad kasutada ainult vähesed.»¹⁸

Nõukogude Eesti territooriumi ajutine okupeerimine fašistlike röövvallutajate poolt ei suutnud hävitada vabadust armastava rahva vastupanu.

Eesti töötav rahvas võitles edukalt Nõukogude Liidu paljurahvuselises vennalikus peres nii saksa kui ka kohaliku fašismi vastu.

1941. aastal astusid tuhanded eestlased hävituspataljonidesse ja võitlesid kangelaslikult oma igipõliste vaenlaste — saksa anastajate vastu. Selle võitluse avangardis olid kommunistid. Ebavõrdses võitluses vallutajatega hukkus 1941. aastal rohkem kui $\frac{1}{3}$ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, Rahvakomissaride Nõukogu, linna ja maakonna parteikomiteede töötajatest ning rohkem kui pool valla parteikomiteede koosseisust.

Eesti territooriumil toimus aktiivne pörandaalune ja partisanitegevus.

Mitukümmend tuhat eestlast tegi läbi Eesti Rahvuskorpuse koosseisus raske, kuid kuulsusrikka tee võitluses fašistlike vägedega Suure Isamaasõja rinnetel. Rindel tugevnes eesti sõjameeste sõprus paljurahvuselise Nõukogude Liidu vennasrahvaste sõduritega.

¹⁷ Vt. Minevik ja tänapäev. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk. 71.

¹⁸ Sealsamas, lk. 82.

Suur hulk eestlasi evakueerus vennasvabariikidesse. Koos Nõukogude armee võitlejatega ulatus evakueerunud Eesti NSV kodanike arv 60 000-ni. Evakueerunud eestlased elasid ja töötasid põhiliselt Tšuvaši ANSV-s, Tatari ANSV-s, Baškiiri ANSV-s, Komi ANSV-s ja 17 Vene NFSV oblastis. Elu ja töö nii paljurahvuselises Nõukogude rahvaste peres oli heaks kooliks sotsialismi ehitamise kogemuste omandamisel, samuti ka inimeste kasvatamisel internatsionalismi vaimus. Pärast sõja lõppu autasustati rohkem kui 20 000 Eesti NSV kodanikku medaliga «Eeskujuliku töö eest Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas aastail 1941—45».

Pärast Eesti NSV vabastamist ja sõja lõppemist moodustasid endised Eesti Rahvuskorpuse võitlejad ning evakuatsioonist tagasipöördunud eestlased, samuti ka okupatsiooni tingimustes vaenlaste vastu võitlejad eesti rahva avangardi, kelle õlgadele langes sõjas rüüstatud rahvamajanduse taastamise ja sotsialismi edasise ehitamise organiseerimise raske ülesanne. Koos sellega tähendas seekordne sotsialismi ehitamise edukas lõpuleviimine ka uut tüüpi, eesti sotsialistliku rahvuse kujunemist.

Nende ülesannete lahendamist Eesti NSV-s komplitseerisid aga mitmed asjaolud. Tuli taastada tohtu suuri purustusi ja ehitada uut elu terava klassivõitluse tingimustes. Vaatamata kõigile neile raskustele kuulus juba 1946. aasta jaanuaris tööstuse kogutoodangust riiklikule sektorile 80%, kooperatiivsele — 13% ja erasektorile ainult 7%. Koos tööstuse sotsialistliku ümberkorraldusega kasvas kiiresti ka väljalastava toodangu üldmaht (1948. a. ületas tööstus enam kui kahekordselt 1940. a. kogutoodangu taseme).

1948. a. moodustas sotsialistlik (riiklik ja kooperatiivne) kaubandus 100% kaubakäibest ja jätkas arengut kiires tempos.

Sotsialismi võitu ei saa lugeda täielikuks, kuni ta pole võitnud ka põllumajanduses. Põllumajanduse sotsialistlikku ümberkorraldust tingisid objektiivsed põhjused — laiendatud taastootmine tööstuses ja maa sotsialistlik industrialiseerimine.

Sotsialismi ehitamisel külas olid omad iseärasused ja raskused. Okupatsiooni ajal äravõetud maade tagasiandmine talupoegadele ja teiste ümberkorralduste läbiviimine külas kohtas klassivaenlaste tugevat vastupanu. Teatud

määral innustas kulakluse, kodanlike natsionalistide ja teiste lõplikult purustamata klassivaenlaste võitlust nõukogude võimu vastu järsult teravnenud rahvusvaheline olukord, mis andis neile lootust töörahva võimuga veel kord arveid õiendada. Vaenlane kasutas kõige meeletikumaid võitluse vorme ja vahendeid; mõrvati süstemaatiliselt mitte ainult nõukogude võimu aktiviste, vaid ka nende perekonnaliikmeid. Nii näiteks mõrvati Võrumaal Sõmerpalu vallas ajavahemikul 1944 — märts 1946 kolmteist inimest. Bandiitide ohvriks langesid valla täitevkomitee esimees Salme Väntor, valla varumisvolinik Aleksander Pettai, valla täitevkomitee asjaajaja Virve Adel, valla komsomoliorganisator Helmi Roose, külavolinik Hendrik Määrts, rahandusinspektor Eduard Roots, tema abikaasa Alide Roots, valla komsorgi ema Emilie Roose, komsorgi vend Harri Roose, rahvakaitse võitleja Lembit Leevald, tema ema Alide Leevald, rahandusinspektori tütar Helju Roots ja metsavaht Sulev Kallas.¹⁹

Vaenlane ähvardas, et õiendab arveid igaühega, kes toetab kolhooside loomist.

Kuid sotsialismi ehitamine jätkus ja laienes järk-järgult ka külas. Neil aastail organiseeriti üle 100 sovhoosi ja 1948. a. lõpuks oli vabariigis juba üle 400 väikese kolhoosi.

Kommunistlik Partei ja Eesti NSV valitsus tegid kõik, et talupojad mõistaksid sotsialistliku majanduse eeliseid. Ja ometi peab märkima, et eesti talupoegade tee sotsialismile oli vastuoluline.

Küsimus seisnes mitte ainult selles, et üksiktalupoeg oli harjunud oma raskelt saadud maatükiga. Nähtavasti tuleb arvestada veel vähemalt kahte ajaloolis-spetsiifilist asjaolu. Ühelt poolt oli eesti kodanluse aastatepikkune nõukogude- ja kolhoosivastane propaganda tekitanud osa talupoegade teadvuses kahtlusi ja umbusku kollektiivmajapidamiste suhtes. Teiselt poolt, vanemates vennasvabariikides polnud kolhoosimajandus suutnud veel täielikult taastada sõja kahjustusi ja purustusi. Paljude kolhooside raske olukord esimestel sõjajärgsetel aastatel ei suutnud alguses vajalikul määral tõestada kollektiivse majapida-

¹⁹ A. Panksejev. Eestimaa Kommunistliku Partei võitlus tööliklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest aastail 1944—1960. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1961, lk. 66.

mise eeliseid talupoegadele, kes olid senini elanud suhteliselt arenenud põllumajandusega maal.

Kuid talupoegade teadvuses toimunud murrangule kollektiviseerimise kasuks sel perioodil aitasid kaasa esimeste MTJ-de, sovhooside ja kolhooside head töötulemused.

Põrdepunktiks põllumajanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s sai 1949. aasta, millal riik võttis tarvitusele otsustavad abinõud kulakluse kui klassi likvideerimiseks. Õeldust annavad tunnistust järgmised andmed: 1948. aasta 1. jaanuariks oli kolhoosidesse astunud 0,03% kõigist talupoegadest, 1948. aasta 5. juuliks — 0,4%, 1948. a. 1. oktoobriks — 2,2%, sama aasta 5. novembriks — 3,6%, 1949. a. 1. jaanuariks — 5,8%, 1949. a. 15. aprilliks — 58,0%, sama aasta 25. maiks — 71,1%, 1950. a. 1. jaanuariks — 80%, sama aasta 1. juuliks — 82,3% ning 1951. a. jaanuariks — 93,0%.²⁰

Nagu andmetest selgub, toimus kolhooside loomisel suurem hüpe 1. jaanuarist kuni 25. maini 1949. a. (5,8%-lt 71,1%-le). Sel perioodil likvideeriti kulaklus kui klass.

Sotsialistlike tootmissuhete loomine põllumajanduses tähendas seda, et kogu rahvamajanduses võitis sotsialistlik tootmisviis.

Sotsialismi täielik võit Eesti NSV-s 50-ndatel aastatel sai võimalikuks selle tõttu, et a) eksisteeris sotsialistliku ühiskonna kahe sõbraliku klassi liidu alusel kehtestatud proletariaadi diktatuur. Juhtiv osa selles liidus kuulus töölisklassile eesotsas Eestimaa Kommunistliku Parteiga; b) ainuvalitsevaks osutus sotsialistlik tootmisviis; c) edukalt kulges sotsialistlik revolutsioon kultuuri valdkonnas ja sotsialistliku ideoloogia võidukäik.²¹

Sotsialismi ülesehitamise tulemusena toimusid põhjalikud muudatused rahvussuhetes ja eesti rahvuse sotsiaalses olemuses. Eesti kodanliku rahvuse asemele tekkis eesti sotsialistlik rahvus.

Järgnevalt vaatleme eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslike aluste ja ühise majanduselu kvalitatiivset erinevust eesti rahvuse majandusliku elu alustest kodanliku Eesti tingimustes.

²⁰ Vt. V. Matin, M. Bronšteini. Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine ning selle sotsiaalsed ja majanduslikud tulemused. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959, lk. 90.

²¹ Vt. O. Steini ja V. Külaotsa artikleid käesolevas kogumikus

3. Eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslikud alused

Eesti sotsialistliku rahvuse tekkimise ja olemuse erinevus eesti kodanlikust rahvusest seisneb järgmises.

Esiteks — juba feodalismi rüpes tekivad suuremal või vähemal määral kodanlikud majanduslikud suhted kui rahvuse kujunemise alus. Sellest tuleneb, et eesti kodanliku rahvuse sotsiaal-majanduslike aluste kujunemine algas juba feodalismi ajal ja jõudis lõpule kapitalistliku tootmisviisi võiduga.

Sotsialistlike tootmissuhete aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Sellest lähtudes ei saa nad tekkida kapitalismi rüpes, kus tootmissuhete aluseks on tootmisvahendite eraomandus.

Sellest järeldub aga, et sotsialistliku rahvuse kujunemise sotsiaal-majanduslikud alused ei saanud tekkida enne proletariaadi diktatuuri kehtestamist.

Teiseks — eesti kodanlik rahvus tekkis enne, kui eesti kodanlus saavutas poliitilise võimu. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise tähtsaimaks eelduseks ja otsustavaks teguriks, erinevalt sellest, oli proletariaadi diktatuuri kehtestamine.

Kolmandaks — eesti (nagu iga teise) kodanliku rahvuse tekkimine oli üldiselt stiihilise iseloomuga. Juhtiv osa kuulus kodanlusele, kuid ajalooliselt toimus see protsess veel enne kodanluse poliitiliste parteide tekkimist. Nii lõppes eesti kodanliku rahvuse kujunemine põhiliselt juba XIX sajandi lõpul, kuid kodanluse poliitilised parteid tekkisid alles XX sajandi algul.²²

Marksistlik-leninlik partei tekkis tunduvalt varem kui sotsialistlik rahvus, kuna viimane kujunes välja alles Eestimaa Kommunistliku Partei poolt teaduslikult juhitava sotsialismi ülesehitamise käigus.

Neljandaks — kuigi eesti kodanlus jutlustas rahvuse huvide ühtsusest kapitalismi perioodil, oli eesti rahvus lõhestatud antagonistlikest vastuoludest ja klassivõitlu-

²² Kodanlike rahvuste kujunemise ja kodanluse klassi poliitiliste parteide tekkimise vaheline periood võib olla veel pikem. Näiteks vene rahvuse kujunemine lõppes põhiliselt XIX sajandi keskel, kuid vene kodanlikud parteid tekkisid pool sajandit hiljem, s. o. XX sajandi algul. (См. Формирование социалистических наций в СССР. Москва, Госполитиздат, 1962. стр. 32.)

sest.²³ Teisiti see ei saanudki olla, sest rahvus, mis koosnes ekspluataatoritest ja ekspluateeritavaist, kelle põhilised huvid olid täiesti vastandlikud, ei saanud olla ühtne. Majanduselu ühtsus kui eesti kodanliku rahvuse tunnus tähendas vaid seda, et kapitalistliku tootmisviisi raames kaks vastandlikku klassi — kodanlus ja proletariaat — on üksteisega seotud ühtede ja samade tootmissuhetega.

Eesti kodanlus, kelle eraomanduses olid tootmisvahendid, valitses majanduses, poliitikas ja ideoloogias. Ta ekspluateeris töörahva laiu hulki. Kasutades V. I. Lenini sõnu, mis ta ütles kapitalismiajastu ühtse kultuuri loosungi kohta, võime öelda, et eesti kodanlik rahvus oma sotsiaalse struktuuri poolest koosnes tegelikult kahest rahvusest.

Hoopis teistsugune pilt avaneb eesti sotsialistliku rahvuse vaatlemisel. Sotsialismi tingimustes määrab tootmissuhete olemuse tootmisvahendite ühiskondlik omandus, mitte aga eraomandus. Tähendab, siin ei ole antagonistlikke vastuolusid ega klassivõitlust. Sotsialismi tingimustes ei ole klassid ja ühiskondlikud kihid mitte ainult vastastikku seotud ühtede ja samade tootmissuhetega, vaid neid liidavad ühtseks harmooniliseks tervikuks ka ühised põhihuvid.

Viiendaks, eesti sotsialistlik rahvus erineb põhjalikult eesti kodanlikust rahvusest oma klassistruktuurilt. Minevikus oli Eestis ühelt poolt ekspluataatorite klass — kodanlus (linna- ja maa-), teiselt poolt aga ekspluateeritavad klassid — proletariaat ja töötav talurahvas.

Sotsialismi ülesehitamisega ja sotsialistliku rahvuse kujunemisega likvideeriti linna ja maa kodanlus. Põhjalt muutus endiste ekspluateeritavate klasside olukord. Töölisklass muutus poliitika, majanduse, ideoloogia ning kultuuri valdkonnas valitsevaks klassiks. Põllumajanduses on endiste rõhutatud üksiktalupidajate asemele tekkinud täiesti uus klass — sotsialistlik kolhoositalurahvas.

Peale nende klasside on Nõukogude Eestis veel suurearvuline sotsialistlik intelligents, kes etendab tähtsat osa kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel.

1959. aastal oli Eesti NSV-s töölisi ja teenistujaid 78,8%; kolhoositalurahvast ja koopereeritud käsitöölisi

²³ Vt. sama artikli lk. 15.

20,7% ja ainult 0,5% oli veel jäänud üksiktalupidajate ja koopereerimata käsitöölise arvele.²⁴ Kommunismi ehitamise käigus tõuseb eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaalne homogeensus pidevalt.

Kuuendaks — erinevad valitsevad klassid teostavad ka erinevat poliitikat rahvussuhete alal.

Kogu oma sise- ja välispoliitikat teostas eesti kodanlus oma klassi huvides, mis oli sisuliselt rahvavaenulik.²⁵

Seda tingis juba asjaolu, et kodanlus moodustas suhteliselt väikese osa rahvusest, kuid ekspluateeris ja rõhus rahvuse tunduvalt suuremat enamust.

Kodanluse poliitika oli rahvavaenulik ka sellepärast, et kodanlus oma kitsastes klassihuvides enam kui kord reetis rahvuse huvid välismaisele imperialismile, sealhulgas saksa imperialismile, kes ei varjanud oma eesmärki — täielikult hävitada eesti rahvas.

Eesti kodanluse poliitika oli rahvavaenulik, kuna ta propageeris natsionalismi, õhutas rahvuslikku vaenu rahvaste ja rahvuste vahel. Selle natsionalismi teravik oli suunatud eelkõige vene rahva vastu, sest eesti kodanlus nägi oma hukatust Nõukogude Venemaa edusammudes. On aga mõeldav, et eesti kodanlus oleks leidnud ühise keele vene kapitalistidega, nagu ta omal ajal leidis ühise keele tsarismiga.

Eesti tööliklass teostab oma võimu kehtestades samuti klassipoliitikat, kuid samal ajal on see poliitika r a h v u s l i k, kuna ta väljendab kogu eesti sotsialistliku rahvuse huve. K. Marx kirjutas, et koos klasside antagonismiga kaob ka rahvustevaheline antagonism. Sotsialismi ülesehitamine paljurahvuselises Nõukogude Liidus ja rahvademokraatiamaades kinnitab teadusliku kommunismi rajaja ettenägelikkust.²⁶

²⁴ Очерки развития государственности советских прибалтийских республик 1940—1965 гг. Таллин, «Ээсти Раамат», 1965, стр. 168.

²⁵ See ei välista asjaolu, et erinevate maade kodanluse poliitika konkreetsetes ajaloolistes tingimustes ja teatud küsimustes vähemal või suuremal määral võib väljendada ka üldrahvalikke huve.

²⁶ Seda ei tule mõista nii, nagu ei oleks sotsialistlike rahvuste vahel üldse mingisuguseid vastuolusid. Kahjuks pole küllaldaselt uuritud kõikide dialektika seaduste, sealhulgas ka vastandite ühtsuse ja võitluse seaduse avaldumist rahvussuhete valdkonnas.

Sotsialismi tingimustes toimub rahvuste arenemine üksteisele lähenemise, vennaliku abistamise ja sõpruse teed mööda.

Näiteks sõjajärgsetel aastatel sai Eesti NSV teistelt vennasvabariikidelt suurt abi sõjas tugevasti kannatanud rahvamajanduse taastamiseks. 1945. aastal toodi Eestisse teistest vennasvabariikidest 10 korda rohkem tööstustoodangut, kui seda veeti välja meie vabariigist. Umbes sama olukord oli ka toiduainete alal. Alles 1956. a. peale tasakaalustus Eesti NSV-s sisse- ja väljavedu.

Kõiki Nõukogude Liidu sotsialistlikke rahvusi iseloomustab nende igakülgne kiire areng. Nõukogude Eestis kasvas tööstustoodangu kogumaht 1967. aastal 1940. aastaga võrreldes 22 korda. Elektrienergia tootmises iga inimese kohta on Eesti NSV-l esikoht Nõukogude Liidus ja kuues koht maailmas. Eesti ekspordib oma tööstustoodangut peale vennasvabariikide veel enam kui seitsmekümnesse maailma riiki. Eesti on muutunud kõrgeltarenenud tööstusmaaks.

Suured saavutused on toimunud põllumajanduse arengus. Kõrge mehhaniseerimise tulemusena annab iga inimene maal praegu 3,5 korda rohkem toodangut kui kodanlikus Eestis. Teraviljade saagikus on tõusnud 11,5-lt tsentnerilt 1940. aastal 22-le tsentnerile hektarilt 1968. aastal. Järsult on tõusnud kõik põllumajandusliku tootmise põhinäitajad, sealhulgas ka meie põllumajanduse peamises harus — loomakasvatuses.

Vabariigis lahendatakse edukalt kultuurirevolutsiooni ülesandeid. Vabariigi töötajate vaimses elus on ainuvalitsevaks sotsialistlik ideoloogia. Proletaarse internatsionalismi printsiibid on muutunud eesti rahva vaimse elu aluseks.

Pidevalt paraneb rahva elatustase.

Nõukogude Eesti saavutused avaldavad soodsat mõju väliseestlastele, kelle hulgas kasvab Nõukogude Eesti sõprade arv. Seda peavad vahetevahel tunnistama isegi vaenlased. Näiteks keegi Leo Karupää kirjutas Rootsi emigrantlikus «Eesti Päevalehes»: «Korruga nagu midagi on muutunud nende inimeste ja perekondade mentaliteedis ja tõekspidamistes, kes on külastanud okupeeritud Eestit või sealt külastajaid vastu võtnud. Endised elu-

rõõmsad inimesed on muutunud omaette nokitsejateks, hoitakse eemale kaasmaalaste (s. t. emigrantide-reaktsionääride. — A. L.) suurematest kokkutulekutest ja püütakse tasapisi välja tõmbuda eesti organisatsioonidest ja teistest eestlaskonna eluavaldustest. Lähikäimine väheneb sugulastele ja lähemale tutvuskonnale... Nakatatud kommunistlikust «paradiisist» kaasatoodud või ülekantud psühholoogilise ja hirmuterrori pisikutest on inimene haigestunud ning muutunud või muutumas sotsialistliku idamaailma tüüpimeseks...»²⁷

Artikkel on üle külvatud antikommunistlikust leksikonist laenatud väljenditega ja vaenuga kommunismi vastu. Kuid see viha näitab ühtlasi, et laimul pole enam endist pinda välismaale sattunud eestlaste keskel.

Aga mida räägivad ise need väliseestlased, kellega ei ole rahul kodanlikud natsionalistid?

Mihkel Väli (kes elab Ameerikas) väitis pärast seda, kui oli oma silmaga näinud elu Nõukogude Eestis: «Ma ei otsinud sünnimaal imesid, kuid leidsin, et siin on kõik teistmoodi, kui Ameerikas temast kirjutatakse. Ja see on väga hea.» Anastasia Jürgenson (USA-st), kes külastas Nõukogude Eestit, rääkis: «Mul on lihtsalt piinlik, et riik, kus ma elan, korraldab mingisugust «ikestatud rahvaste nädalat», mida pole siin kellelegi vaja, samal ajal kui meil USA-s on negrid väga raskes olukorras, kui riigis on miljoneid töötuid, kes ootavad USA valitsuselt, et see kas või vähegi parandaks nende olukorda.»²⁸

Kommunismi ehitamise protsessis muutub üha intensiivsemaks materiaalsete ja vaimsete rikkuste vahetamine rahvaste vahel, see on kõikide rahvaste kiirema arengu huvides. Toimub elav töökogemuste vahetamine ning üksteise abistamine kaadriga. Partei programmis on põhjendatult märgitud, et selle aluseks on ühtse, tervikliku Nõukogude Liidu rahvamajanduse kompleksne aremine. Uute tööstuskeskuste rajamine, uute loodusrikkuste avastamine ja kasutuselevõtmine, uudismaade ülesharimine ja iga liiki transpordi kiire areng soodustab elanikkonna liikuvust ning erinevate rahvaste vastastikust lähikäimist.

²⁷ J. Käbin. Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas. Tallinn, «Eesti Raamat», 1967, lk. 135.

²⁸ Sealsamas, lk. 133.

Siin peitub olulisem põhjus, miks liiduvabariikide elanikkond muutub üha paljurahvuselisemaks. Nähtavasti ei ole maailmas ühtki absoluutselt «puhast» rahvuslikku riiki. Ei olnud seda ka kodanlik Eesti. Selleks võrdleme kaasaegse Eesti ja mineviku Eesti rahvuslikku koosseisu. Võtame 1934. aasta²⁹ ja 1959. aasta rahvaloenduse andmed.³⁰

Eesti elanikkonna rahvuslik koosseis (1934. a.):

eestlasi	992 520	(88,2%)
venelasi	92 656	(8,2%)
sakslasi	16 346	(1,5%)
rootslasi	7 641	(0,7%)
lätlasi	5 435	(0,5%)
juute	4 434	(0,4%) jne.

Nõukogude Eesti rahvuslik koosseis 1959. aasta rahvaloenduse andmetel:³¹

eestlasi	892 653	(74,8%)
venelasi	240 227	(20,8%)
soomlasi	16 699	(1,3%)
ukrainlasi	15 769	(1,3%)
valgevenelasi	10 930	(0,9%)
juute	5 436	(0,4%)
lätlasi	2 888	(0,2%)
poolakaid	2 256	(0,18%)
leedulasi	1 616	(0,12%)
tatarlasi	1 535	(0,12%)

Rahvusliku koosseisu muutus toimus eelkõige teiste Nõukogudemaa rahvuste erikaalu suurenemise arvel, kes on andnud väärrika panuse Nõukogude Eesti arengusse. Kogu see paljurahvuseline Eesti NSV elanikkond moodustab ühtse nõukogude rahva lahutamatu osa. Kõikidele vähemusrahvustele on loodud eestlastega võrdsed elamis-

²⁹ Vt. «Eesti Kommunist», 1967, nr. 6, lk. 29.

³⁰ Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Эстонская ССР. Госстатиздат, Москва, 1962, стр. 94.

³¹ Rahvusliku koosseisu võrdlemisel ei ole arvestatud, et vahepeal toimunud mõningad muudatused Eesti piiride osas. Rahvuslik koosseis protsentides on aga välja arvestatud artikli autori poolt. Rahvusliku koosseisu absoluutarvude vähenemine mõnede rahvuste osas toimus põhiliselt Teise maailmasõja aastatel. Vähenemise põhjuste üksikasjalisem analüüs ei ole käesoleva artikli eesmärk.

ja töötamistingimused. Ühiselt võideldakse uue ühiskonna ülesehitamise eest, ühiselt võideldakse raskustega ja ühiselt tuntakse rõõmu saavutatud tulemuste üle.

See aga ei tähenda hoopiski seda, et sotsialismi tingimustes puuduks rahvusliku uhkuse tunne. Kuid sotsialistliku eesti rahvuse uhkustunne pole sugugi vastuolus proletaarse internatsionalismi põhimõtetega ja nõukogude patriotismiga. Eestlased, nagu kõik teisedki meie maa rahvad, on uhked oma revolutsiooni- ja vabadusvõitluse traditsioonidele, oma panuse üle sotsialistliku kultuuri ja teaduse varasalve. Eesti rahvas on uhke selle panuse üle, mida ta annab kommunismi ehitamisse meie maal. Kõikide sotsialistlike rahvaste rahvusliku uhkuse jooned ühinevad harmooniliselt internatsionalismiga. V. I. Lenin märkis, et internatsionaalne pole antirahvuslik, kuna internatsionaalne sisaldab endas kõike, mis on parim ja väärtuslikem igas rahvusluses.

Rahvuslik uhkus, mis pole vastuolus proletaarse internatsionalismiga, on nõukogude inimese lahutamatu omadus.

Kultuurirevolutsiooni osast eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisel

Marksistlik-leninlik teooria käsitab rahvust kui inimeste ajaloolise ühtekuuluvuse üht vormi, mille tunnusteks on ühine keel, territoorium, majanduselu, etnilise kuuluvuse tunnetamine ja olustiku, tavade, traditsioonide ning vaimse kultuuri kaudu väljenduv rahvuse psüühiline laad. Rahvuse kujunemine toimub nimetatud tunnuste arenemise käigus, nende vastastikuses seoses ja tingituses. See on üldiselt pikaajaline protsess, mille vältel ühisel territooriumil elavad inimesed seostuvad omavahel keele, areneva rahvuse psüühilise laadi, ühise majandusliku elu ja etnilise ühtekuuluvuse tunnetamisega.

Rahvuse kujunemise analüüsil tuleb seetõttu jälgida nimetatud komponentide arengut ja nende avaldumist ühiskonna elus, seega siis ka rahvusliku psüühilise laadi arengut. Rahvuse psüühiline laad kui rahvuse ajalooliselt kujunenud käitumisjoonte ühtsus, mis on tingitud ühiskondlikust praktikast ja kujutab endast ühiste (kõigile rahvustele omaste) ning eriliste joonte kompleksi, avaldub muu hulgas (tavad, traditsioonid jne.) ka vaimse kultuuri kaudu. Vaimses kultuuris (rahvaluules, kirjanduses, muusikas, kunstis, aga ka teaduses, hariduselus jne.), selle väljenduslikes vahendites avaldub rahvusele omane iseloom, selle üldised jooned — tööarmastus, kodumaarmastus, vaprus, vastastikune abistamine jm., ja erilised küljed — täpsus, külalislahkus, aeglus, kinnisus, avameel- sus, esteetilise maitse avaldused jne.

Niisiis on rahvuse kujunemine lahutamatult seotud tema vaimse kultuuri arenguga, see toimub vastastikku

tingitult. Rahvuse kujunemine ja areng soodustab spetsiifiliste joonte esinemist vaimses loomingus. Vaimne kultuur omakorda avaldab tagasimõju rahvuse tekkele, stimuleerib tema konsolideerumist, iseloomu sügavamat ja täpsemat kujunemist.

Selleks et kindlaks määrata kultuurirevolutsiooni osa rahvuse kujunemise protsessis, käsitleme esialgu lühidalt mõningaid vaimse kultuuri arenemise üldisi probleeme.

Vaimse kultuuri mõiste haarab endasse inimkonna poolt ühiskondlik-ajaloolise praktika käigus loodud vaimsete väärtuste, samuti ka nende loomise, kasutamise, säilitamise ja edasiandmise viiside kogusumma. Lühidalt öelduna — vaimne kultuur on vaimsete väärtuste tootmise, jaotamise ja tarbimise ühtsus, kusjuures vaimsete väärtuste all me mõistame saavutusi teaduse, hariduse, kunsti, kirjanduse, filosoofia, moraali jne. vallas. Vaimne kultuur tekkis koos inimkonna kujunemisega tema ajaloolise ühtekuuluvuse esimestes vormides ja on arenenud edasi ühiskonna üldises arenguprotsessis.¹ Oma arengus on kultuur läbinud erinevaid etappe ja muutunud koos ühiskondlik-majanduslike formatsioonidega. Igas ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis kujuneb välja niisugune vaimse kultuuri tüüp, mis on tema materiaalse aluse peegelduseks ning vastab antud formatsiooni iseärasustele ja arengule. Kultuuri arenemises kehtivad omad sisemised seaduspärasused, nagu arenemise järjekestvus, erinevate kultuuriliikide vastastikune mõjutatus, eri rahvuste vastastikune kultuuriline mõju jne., kuid nende avaldumine on vastavuses ühiskonna materiaalse eluga ja sõltub lõppkokkuvõttes sellest.

Kultuuri sotsiaalne sisu on eelkõige valitseva tootmisviisi peegelduseks, väljendab ühiskonna ideoloogilisi tõekspidamisi, klassihuve ning on määratud klassilise ühtekuuluvuse poolt. Kultuuri sisu all mõistame seega tema ideelis-poliitilist määratletust, ühiskondlikku suunitlust, sotsiaalse tegelikkuse kajastust. Kultuuri vormi mõiste haarab endasse kultuuri väljendusvahendite süsteemi, näitab, kuidas ja milliste vahenditega on kehasutatud sisu. Vaimse kultuuri vormi määravad ühelt poolt

¹ Edasises käsitluses kasutatakse kategooria «vaimne kultuur» asemel lühendatult «kultuur».

tema sisu, teiselt poolt aga ka inimeste ajaloolise ühtekuuluvuse vormid, rahva ajaloolise arenemise konkreet-
sed tingimused ja iseärasused, hõimu ja rahva eripärasu-
sed. Koos inimeste ajaloolise ühtekuuluvuse teatava
vormi — rahvuse kujunemisega muutub kultuur rahvusli-
kuks oma vormi poolest, väljendades viimase kaudu rah-
vuse psüühilist laadi ja etnilist kuuluvust. Rahvusliku
vormi kaudu ilmnevad rahvuse ühised jooned, kombed,
tavad, traditsioonid, tema iseloomu eripärasused.

Rahvuse kujunemine toimub esmajoonel kapitalistliku
formatsiooni tekkimise perioodil. See on ajajärk, mil eel-
neva keelelise ja territoriaalse ühtsuse pinnal moodustub
ühine majanduselu ja kultuuri kaudu väljenduv rahvuslik
psüühiline laad. Ühtlasi on see ka rahvusliku kultuuri
kujunemise protsess.

Rahvuslik kultuur on üks kultuuri tüüpe inimkonna
üldises kultuurilises arengus. Rahvusliku kultuuri ja
inimkonna vaimse kultuuri vaheline seos on üksiku ja
üldise dialektika, üksiku ja üldise ühtsus. Vaimse kultuuri
arenemise üldised seaduspärasused määravad rahvusliku
kultuuri arengu, kuid need seaduspärasused avalduvad
siin erinevas, rahvuslikus vormis. Nii on iga rahvuslik
kultuur erinev teistest ja omab samal ajal ühiseid jooni
teiste rahvuslike kultuuridega, alludes kultuuri arenemise
üldistele seaduspärasustele. Samaaegselt inimkonna
vaimne kultuur tervikuna tema arenemise teataval, rah-
vuslikul etapil, ei ole üksikute rahvuslike kultuuride
mehhaaniline summa, vaid nende keeruline süntees,
milles omavad tähtsust rahvustevahelised kultuurisidemed
(kultuuri järjepidevuse horisontaalne aspekt) ja eelnevate
põlvkondade kultuurisaavutused ning nende mõju (järje-
pidevuse vertikaalne aspekt).

Seega võiksime rahvuslikku kultuuri määratleda kui
inimkonna vaimse kultuuri teatavat arenemismuoto, mida
iseloomustab rahvusliku psüühilise laadi, eelkõige rah-
vusliku iseloomu ja etniliste joonte avaldumine.

Rahvusliku kultuuri formeerumine klassiühiskonnas
tingib tema klassiiseloomu. Kapitalistliku ühiskonna rah-
vuslik kultuur peegeldab sisuliselt kapitalismile omaseid
antagonistlikke klassivastuolusid ja klassivõitlust, vormi
kaudu — rahvuse psüühilist laadi, iseloomu, etnilist oma-
pära. Rahvuslikus vormis väljendub kapitalistliku ühis-
konna kultuuri kaks sisu — kodanlik ja proletaarne.

Selline vastuolulisus sisus lõhestab rahvusliku kultuuri kaheks vastuoluliseks osaks, milliseid seob küll ühine rahvuslik vorm, kuid mis väljendavad erinevaid huve ja taotlusi, erinevat ideoloogiat. Nende vahel käib terav võitlus. V. I. Lenin märkis 1913. a., et «igas kaasaegses rahvuses on kaks rahvust... Igas rahvuslikus kultuuris on kaks rahvuslikku kultuuri.»²

Valitsevaks kultuuriks on ekspluateerijate, kodanluse kultuur. Allutanud oma võimule tootmisvahendid, on kodanlus saanud ka vaimse tootmise ja tarbimise põhiliseks valdajaks. Kasumi ja monopoolse kasumi tagaajamine imperialismi perioodil ilmneb ka kultuuri alal. Kodanlus püüab saada võimalikult suurt sissetulekut igasugusest kultuurilisest tegevusest. Kuid ta lähtub kasumipoliitikast ka siis, kui püüab kõigi vahenditega takistada rahva ligipääsu tõelistele kultuuriviljadele ja hoida töötavaid hulki vaimses pimeduses, kuna nii on ekspluateerimine ohutum ja tulusam.

Kasutades rahvuslikku vormi, püüab kodanlus kultuuri-poliitika teostamisel laveerida ja võltsida. Rahvusliku kultuuri sildi all püüab ta oma kodanlikku kultuuri serverida rahvuskultuurina, s. t. kõigile klassidele omasena. Rahvuslikku vormi kasutab kodanlus reaktsioonilise, anti-humanistliku, individualistliku, amoraalse sisuga kultuuri levitamiseks. Kodanlik rahvuslik kultuur on suunatud klassivõitluse lämmatamisele, tööliklassi lõhestamisele, töörahva tähelepanu kõrvalejuhtimisele klassivastuoludelt. Natsionalismi abil püütakse lõhestada internatsionaalset tööliikumist. Samu eesmärke teenivad ka mitmesugused amoraalsed komponendid kultuuri sisus. Tõstes esiplaanile kõige mitmekesisemaid amoraalseid probleeme ja propageerides neid kui progressiivseid ning õigeid eesmärke, püüab kodanluse kultuur tõmmata töörahvast eemale tõelistest kultuurihüvedest ning suunata ta tähelepanu kõrvale klassivõitlusele. Religiooni levitamisega kõikide kultuuriliikide kaudu püüab kodanlus proletariaati muuta oma kuulekaks sulaseks.

Kodanlikule kultuurile on vastukaaluks ekspluateerivate hulkade progressiivne võitlev kultuur, mis on töörahva vaimse elu väljenduseks. Võitlus kahe kultuuri vahel on selle arengu üheks edasiviivaks jõuks.

² V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 15.

«*Igas* rahvuslikus kultuuris on kas või väljaarenematud demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri *elemendid*, sest *igas* rahvuses on töötavad ja ekspluateeritavad hulgad, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat. Kuid *igas* rahvuses on ka kodanlik kultuur (enamasti aga veel mustasajaline ja klerikaalne) — sealjuures mitte ainult «elementide» näol, vaid *valitseva* kultuuri näol. Sellepärast «rahvuslik kultuur» üldse on mõisnike, pappide, kodanluse kultuur.»³

Kodanluse ja proletariaadi kultuuri vahelise seose tähtsaimaks aspektiks on nendevaheline võitlus. Võitlus kahe kultuuri vahel tähendab eelkõige võitlust kahe antagonistliku ideoloogia vahel. See määrab omakorda kodanluse ja proletariaadi kultuuri vahelise antagonistliku vastuolu.

Kodanluse ja proletariaadi kultuuri vahelisel seosel on veel teine aspekt: kodanluse kultuuri progressiivsete ja väärtuslike saavutuste kriitiline ülevõtmine ja kasutamine. Võitlus kodanliku kultuuri reaktsioonilise ideoloogilise sisu vastu ei tähenda, et seda, mis temas on väärtuslikku ja kasulikku, ei võiks proletariaat kasutada.

Milline on nende kahe kultuuri vaheline suhe ja osa antud rahvuslikus kultuuris, see sõltub meie arvates eelkõige kodanliku ühiskonna klassivõitluse arengu astmest. Piiratud ulatusega klassivõitluse puhul tuleb paratamatult konstateerida ka proletaarse kultuuri nõrkust ja vähest levikut ning kodanluse kultuuri segamatut võimutsemist. Klassivõitluse teravnemine ja proletariaadi aktiivsuse kasv toovad aga endaga kaasa proletaarse kultuuri tugevnemise ja laialdase leviku. Proletariaadi klassihuvid nõuavad üha suuremaid kultuurilisi teadmisi ja võimalusi. Teiselt poolt kutsub klassivõitluse kasv esile kodanluse kultuuri vasturünnaku proletaarsele kultuurile ja kodanluse järjest kasvavad jõupingutused proletariaadi vaimseks allutamiseks. Klassivõitluse tõusu perioodil teravneb kahe kultuuri vaheline võitlus. Klassivõitlus kui antagonistlikku ühiskonda liikumapanev jõud on seega rahvusliku kultuuri arendamises määrava tähtsusega. Muidugi ei saa kultuuri arenemist kodanlikus ühiskonnas tuletada

³ V. I. L e n i n. Teosed, 20. kd., lk. 8.

otseselt ühiskonna sotsiaal-majanduslikust elust; seos nende ühiskonna elu kahe külje vahel pole mitte ainult otsene, vaid ka kaudne, ning talle avaldavad mõju mitmesugused tegurid. Seetõttu on see seos väga keeruline. Määravaks jääb aga ikkagi ühiskondlik olemine.

Kapitalismi perioodi rahvusliku kultuuri analüüsimisel tuleb seega alati vaadelda eraldi reaktsioonilist kodanlikku kultuuri ja progressiivset proletaarset kultuuri. Hinnangu andmine kodanliku ühiskonna kultuurile «üldse» oleks väär, sest sel juhul jääks paratamatult arvestamata üks teineteisele vastukäivatest tendentsidest: kodanluse kultuuri reaktsioonilisus või töötavate hulkade kultuuri progressiivsus.

Rahvusliku kultuuri jagunemine põhiliselt kaheks komponendiks — kodanlikuks ja proletaarseks — on kapitalistliku ühiskondlik-majandusliku formatsiooni klassiolemuse peegelduseks. Kuid peale nende kahe põhilise kultuuri esineb kodanliku ühiskonna kultuuris veel küllaltki määrav demokraatlik kultuurisuund, mis on küll lõonud lahku kodanlikust kultuurist, kuid pole veel jõudnud kommunistliku ideelisuseni. Demokraatlik kultuur, kuigi ta seab oma eesmärgiks rahva teenimise, ei ole oma sisult veel revolutsiooniline, vaid piirdub peamiselt kriitilise suhtumisega kodanlikesse ideedesse. Samuti võime täheldada demokraatliku kultuuri kõikumist, tema mõningast ajutist kaldumist kodanluse sõiduvette.

Kapitalistliku ühiskonna rahvuslikku kultuuri võiksime seega määratleda kui kultuuri, kus rahvuslikus vormis, mis kajastab antud rahvuse iseloomu, tema psüühilist laadi, esineb sisuline vastuolu, mis viib kultuuri lõhenemisele.

Kapitalistliku formatsiooni hukkumine ja sotsialismi tekkimine tingib ka kapitalistliku rahvuse ümberkujunemise sotsialistlikuks rahvuseks. Rahvuse kujunemise protsess on üldiselt pikaajaline. Kodanlike rahvuste juures vältab see 1—2 sajandit. Sotsialistliku rahvuse kujunemine on aga suhteliselt lühiajaline. See protsess algab sotsialistliku revolutsiooniga ja jõuab põhiliselt lõpule sotsialismi võiduga, s. o. mõne aastakümne või isegi veel lühema perioodi vältel, nagu näitab senine praktika. Sotsialismi ehitamise käigus kodanlikud rahvused muutuvad kvalitatiivselt uuteks sotsialistlikeks rahvusteks. Luuakse ühtne sotsialistlik majanduselu, tärkavad uued jooned

rahvuse psüühilises laadis. Muudatused toimuvad kogu vaimse kultuuri sfääris. Kapitalistlik rahvuslik kultuur hakkab muutuma kvalitatiivselt uueks sotsialistlikuks rahvuslikuks kultuuriks.

Maades, kus rahvus formeerub koos sotsialismi ehitamisega, toimub sellega üheaegselt ka antud rahvuse kultuuri kujunemine.

Sotsialistliku rahvuse kultuur väljendab rahvuse psüühilist laadi vormi kaudu, sotsiaal-majanduslikku ja poliitilist olukorda ning ideoloogilisi tõekspidamisi — sisus. Seetõttu on rahvuslik kultuur kommunistlikus ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis oma sisult proletaarselt humaanne, sotsialistlik, internatsionaalne, ta väljendab kogu rahva vaimseid taotlusi, teda luuakse kogu rahva poolt ja kogu rahva jaoks. Tuginedes marksismi-leninismi ideedele, võtab sotsialistlik rahvuslik kultuur üle kogu eelnevate põlvkondade poolt loodud progressiivse pärandi ja arendab seda edasi. Ta töötab kriitiliselt läbi eelneva kultuuripärandi ja eitab otsustavalt kõike iganenut ning reaktsioonilist vanas kultuuris (religioossed ja idealistlikud seisukohad, ekspluataatorliku moraali väljendused, šovinistlikud, natsionalistlikud ja kosmopoliitilised ideed, formalistlikud suunad kunstis jne.).

Seega võime kommunistlikus ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis elava rahvuse kultuuri iseloomustada kui sisult sotsialistlikku ja vormilt rahvuslikku. Ta peegeldab sotsialismi ja kommunismi ehitava rahvuse sotsiaal-majanduslikku ja vaimset progressi.

Sotsialistliku rahvusliku kultuuri kujunemine toimub kultuurirevolutsiooni kaudu. Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni all me mõistame sotsialistliku riigi poolt juhivat, kogu rahva aktiivsel osavõtul toimuvat pikaajalist revolutsiooniliste muutuste protsessi ühiskonna vaimses elus. Kultuurirevolutsioon on ühiskonna arenemise objektiivne seaduspärasus, mis rajab endale teed kõigis sotsialistlikku ühiskonda ehitama asunud maades.

Sotsialistliku rahvuse formeerumine ja sotsialistliku rahvusliku kultuuri kujunemine on ühtne protsess, milles mõlemad komponendid sõltuvad teineteisest ja tingivad vastastikku teineteist. Oma arengu käigus loob sotsialistlik rahvus sotsialistliku rahvusliku kultuuri, milles kajastub internatsionaalse ja rahvusliku ühtsus. Kultuurirevolut-

sioon tingib rahvusliku laadi, iseloomu arengut, selle eedamate joonte avaldumist, rahvusliku eneseteadvuse tõusu. Nii stimuleerib rahvusliku kultuuri areng rahvuse hoogsamat konsolideerumist ja kujunemist.

Rahvusliku kultuuri kujunemine kultuurirevolutsiooni käigus on sotsialistliku rahvuse moodustumise üheks tingimuseks. Seejuures nii rahvuse konsolideerumise protsess kui ka kultuurirevolutsioon ei toimu stiihiliselt, vaid kogu töötava rahva, kes on ühtlasi selle ulatusliku protsessi liikumapanevaks jõuks, kõige aktiivsemal osavõtul. Siinjuures tuleb märkida rahvahulkade teadlikkuse momendi suurt osatähtsust kultuurirevolutsioonis. Kui eelnevaid vaimseid pöördeid iseloomustab üldiselt rahvahulkade stiihiline osavõtt vaimse kultuuri loomisest, siis kultuurirevolutsioonis asendub see teadliku ja sihipärase tegevusega, kusjuures teadlikkuse moment pidevalt ja järjekindlalt suureneb. Mida enam saavad rahvahulgad osa vaimse kultuuri hüvedest, seda enam kasvab rahva aktiivsus nende hüvede loomisel ja tarbimisel ning kiireneb kultuurirevolutsiooni tempo. Kultuurirevolutsiooni teadlikul arendamisel ja rahvahulkade kaasatõmbamisel kuulub juhtiv osa kommunistlikule parteile, kes väljendab kõikide töötajate huve. Kommunistlike ja töölisparteide suunava tegevuse tulemusena muutub kultuurirevolutsiooni teostamine kogu rahva ühiseks ülesandeks.

Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni eeldusteks on poliitikas proletariaadi diktatuuri kindlustamine kommunistlike ja töölisparteide juhtimisel, majanduses — tootmisvahendite ühiskonnastamine, ideoloogias — marksismileninismi omaksvõtt laiade rahvahulkade poolt. Need eeldused määravad ära ka kultuurirevolutsiooni olemuse, tema loomuse, mis kvalitatiivselt erineb kõikidest teistest inimkonna vaimses elus toimunud pööretest. Kui varasemad muutused kultuuris jätsid kultuuri ikkagi ekspluaatieriva vähemuse teenistusse, siis sotsialistliku kultuurirevolutsiooniga saab kultuur esmakordselt inimkonna ajaloos töötava rahva omandiks ja hakkab teenima rahvast. V. I. Lenin märkis, et «varem lõi kogu inimkond, kogu tema geenius ainult selleks, et anda ühtedele kõik tehnika ja kultuuri hüved, teised aga jätta ilma kõige hädavajalikumast — haridusest ja arengust. Nüüd aga saavad kõik tehnikaimed, kõik kultuurisaavutused rahva ühisvaraks, ja nüüdsest peale ei muudeta inimkond, tema geniust

ialgi enam vägivalla vahendiks, ekspluateerimise vahendiks.»⁴

Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni käigus toimub kultuuri pidev ja järjekestev areng. Tuginedes eelnevate põlvkondade kultuurilisele loomingle, arendab sotsialismi ehitav rahvas neid saavutusi edasi ja loob uusi kultuurilisi väärtusi. «Marksism kui revolutsioonilise proletariaadi ideoloogia võitis endale maailma-ajaloolise tähtsuse sellega, et marksism ei heitnud sugugi kõrvale kodanliku ajastu kõige väärtuslikumaid saavutusi, vaid vastupidi, omandas ja töötas ümber kõik, mis oli väärtuslikku inim-mõtte ja kultuuri rohkem kui kahe tuhande aastases arenemises.»⁵ Kuna sotsialismi ajal ei ole ühiskonna elus antagonismi, siis ei esine ka kultuuri arengus lõhestavaid konflikte, antagonistlikke vastuolusid, mis pidurdaksid kultuuri progressi. Vastuolud, mis esinevad, lahendatakse sotsialistliku ühiskonna ühtsuse baasil, kus kõik ühiskonna liikmed on huvitatud ühiskonna hoogsast edasilükkumisest.

Sotsialistlikul kultuurirevolutsioonil on loov ja ümberkujundav iseloom, proletaarselt kriitiline suhtumine mineviku kultuuripärandisse. Kultuurirevolutsiooni käigus säilitatakse maailma kultuurivarad ja töötatakse need kriitiliselt ümber vastavalt proletariaadi huvidele, kusjuures täielikult eitatakse ainult reaktsioonilist ja iganenud kultuuri. Kultuurirevolutsioon lähtub ühiskonna eelnevatest progressiivsetest kultuurisaavutustest, kusjuures määrava osa omandavad eelnenud ühiskondlik-majanduslikus format-sioonis väljakujunenud sotsialistliku kultuuri elemendid.

Kultuurirevolutsiooni üheks iseärasuseks on tema plaanipärane iseloom ja kiire arenemistempo. Ta väljendab ühiskonna arenemise objektiivset seaduspärasust, mille tunnetamine tagab plaanipärase kultuurialase ülesehitustöö. Seejuures tuleb arvestada ajaloolis-spetsiifilisi tingimusi igal maal ja viia kultuurilist ülesehitustööd läbi vastavalt nendele iseärasustele.

Kultuurirevolutsiooni käigus hakkavad kehtima uued arenemise seaduspärasused, mis vastavad sotsiaalsele ja majanduslikule progressile. Need seaduspärasused tulenevad sotsialistliku ühiskonnakorra loomusest, uutest

⁴ V. I. Lenin. Teosed, 26. kd., lk. 442.

⁵ V. I. Lenin. Teosed, 31. kd., lk. 284.

ühiskondlikest suhetest ja väljendavad ekspluateerimisest vaba ühiskonna vaimseid seoseid. Kultuuri arenemist määravate seaduspärasustena kerkib esile vaimse kultuuri ja majanduslik-poliitilise elu üldine vastavus; antagonistlike vastuolude puudumine ühiskonna arengus; vaimse kultuuri plaanipärane arendamine; kultuuri täielik kuumine rahvale; kultuuri arenemise juhtimine sotsialistliku riigi ja kommunistliku partei poolt jne.

Nende uute seaduspärasuste toimel omandab vaimne kultuur sotsialistliku, internatsionaalse ja kõrgelt humanistliku sisu. Need seaduspärasused kui üldised toimivad kõikide rahvaste kultuuri arengus, kujundades rahvusliku kultuuri sotsialistlikuks rahvuslikuks kultuuriks.

Ühtlasi on sotsialistlik kultuurirevolutsioon ühiskonna kultuurilise arenemise protsess, kus koos üldiste seaduspärasustega ilmnevad kõige mitmekesisemad iseärasused igal sotsialismi ehitaval maal. Kultuurirevolutsiooni iseärasuste all mõistame neid erilisi jooni ja nähtusi, mis üldistele seaduspärasustele alludes ja üldiste seaduspärasuste raamides toimides on omased kas ainult ühele maale või maade grupile. Need iseärasused annavad iga rahva kultuurirevolutsioonile erineva ilme, muutes nimetatud protsessi ainult antud rahvale või rahvusele omaseks nähtuseks.

Iseärasuste olemasolu kultuurirevolutsioonis on selles protsessis seaduspärane nähtus. Nende tekkimine on tingitud rahvuslikust spetsiifikast ja konkreetsetest ajaloolistest tingimustest. Eelnevate ühiskondlik-majanduslike formatsioonide vältel saavutatud üldine kultuuritase, demokraatliku ja proletaarse kultuuri areng kapitalistlikus formatsioonis, sotsialistliku korra kehtestamise vormid, tootlike jõudude arenemise eripärasused ja tase, maailma sotsialistliku süsteemi arenemine jne. avaldavad oma mõju kultuurirevolutsioonile ja annavad sellele kohaliku spetsiifilise ilme. Olustiku ja traditsioonide omapäras, kommetes ja tavades, psühholoogilistes iseärasustes ja kultuuri rahvuslikus vormis väljenduv rahvuslik spetsiifika toob samuti erijooni kultuurirevolutsiooni kulgemisse.

Kultuurirevolutsiooni erijooned võivad omada kas positiivset või negatiivset iseloomu. Nad võivad kultuurirevolutsiooni teostamist kas kergendada ja kiirendada või raskendada ja aeglustada. Iseärasuste loomusest on tin-

gitud ka nendesse suhtumine — nende iseärasuste kasutamise ja rõhutamine kultuurirevolutsiooni läbiviimise käigus või võitlus nende iseärasuste vastu. See eeldab iga rahva kultuurirevolutsiooni ja selle erijoonte põhjalikku teoreetilist ning praktilist uurimist, et määrata kindlaks nende iseloom ja neisse suhtumine. Selle analüüsi käigus on vajalik välja selgitada iseärasuste tekkimise põhjused, nende klassijuured, leviku ulatus ja mõju tugevus, iseärasuste olemus, seos üldkultuurilise arenemisega jne. Selline analüüs võimaldab rakendada vajalikke abinõusid positiivsete erijoonte tugevdamiseks ja arendamiseks, aga ka negatiivse loomusega iseärasuste mõju vähendamiseks ja likvideerimiseks.

Kultuurirevolutsiooni erijoonte analüüs loob võimaluse nende hindamise kriteeriumi kujundamiseks. Kohalikke iseärasusi ei tohi mingil juhul üle- ega alahinnata. Kultuurirevolutsiooni spetsiifiliste joonte ülehindamine võib kaasa tuua kultuurilise endassesulgumise ja teiste rahvuste saavutuste umbusaldamise nähtusi, sotsialistliku internatsionalismi põhimõtete rikkumist jne. Vastupidisel juhul aga, kui jätta arvestamata kultuurirevolutsiooni käigus ilmnev kohalik omapära, on tegemist konkreetsete objektiivsete tingimuste kõrvalejätmisega, rahvuslike iseloomujoonte ignoreerimisega, isegi rahvusliku eneseteadvuse solvamisega.

Dialektika seisukohad üksiku ja üldise seosest, nendevahelisest ühtsusest ja erinevusest on antud probleemi juures määravad. Kultuurirevolutsiooni üldine iseloom ja tema olemus on ühised kõigile sotsialismi ehitavatele rahvastele, kusjuures kohaliku omapära arvestamisel tuleb lähtuda nendest üldistest põhitendentsidest.

Kultuurirevolutsiooni lõppeesmärgiks on üldinimliku kommunistliku kultuuri loomine ning igakülgsest arenenud isiksuse kui kultuuri looja ja tarbija kujunemine. See eesmärk seisab kultuuri arenemise ees alates kommunistliku formatsiooni esimese faasi algusest, olles ühtlasi ka kõige üldisem, kõige kaugem ja kõige raskemini saavutatav siht, milleni küündimiseks tuleb eelnevalt lahendada terve rida mitmekesise ulatusega ülesandeid. Nendeks ülesanneteks on laiade rahvahulkade ettevalmistamine ja kaasatõmbamine aktiivsele osavõtule poliitilisest, ühiskondlikust ja majanduslikust tegevusest, marksistlik-leninliku maailmavaate muutmine valitsevaks maailma-

vaateks, kõikide vaimsete väärtuste muutmine rahva omaks, hariduse võimaldamine kõigile, sotsialistliku rahva-intelligentsi kasvatamine, teaduse igakülgne arendamine, uue sotsialistliku kunsti ja kirjanduse loomine jne.

Nende ülesannete täitmine tähendab kultuurirevolutsioonis kvalitatiivselt uuele etapile siirdumist, kus seisavad ees ulatuslikumad ja sügavamad probleemid: tööliste ja talupoegade kultuurilis-tehnilise taseme tõstmine intelligentsi tasemele, kultuurilis-olustikuliste erinevuste likvideerimine küla ja linna vahel, elanikkonna kultuurilise teenindamise laiendamine, ühiskondlike aluste kasv kultuurielus, teaduse, kunsti ja kirjanduse tõus, kommunistliku teadlikkuse ja moraali kasvatamine.

See on sotsialistlikult kultuurilt kommunistlikule kultuurile siirdumine, kultuurirevolutsiooni lõpuleviimine, selle lõppetapp.

Kultuurirevolutsiooni eesmärgi sügavusest ja ulatusest tuleneb ka tema pikaajaline kestus. Kavandades revolutsiooni käigus lahendamisele tulevaid ülesandeid, märkis V. I. Lenin, et kultuurirevolutsioon on aeganõudev protsess ühiskonna vaimses elus: «Kultuurilist ülesannet ei saa lahendada nii ruttu kui poliitilisi või sõjalisi ülesandeid... Poliitiliselt võita võib kriisi teravnemise ajastul mõne nädalaga. Sõjas võib võita mõne kuuga, kultuuriliselt aga niisuguse ajaga võita ei saa, asja sisu enese tõttu läheb siin tarvis pikemat aega, ja on vaja kohaneda selle pikema ajaga, teostades oma tööd läbikaalutult, suurima püsivuse, visaduse ja süstemaatilisusega.»⁶

Kultuurirevolutsiooni lõpuleviimiseks on kõigepealt vaja kõrgelt arenenud materiaalsel baasi, mis saab kujuneda alles täielikult ja lõplikult võitnud sotsialismi tingimustes. Kultuurirevolutsiooni lõppeesmärgi — igakülgsest arenenud isiku kui kultuuri looja ja tarbija ning üldinimliku kommunistliku kultuuri kujunemise saavutamine on võimalik vaid siis, kui eelnevalt on täielikult lahendatud kogu rahva haridusliku taseme probleem, loodud suurearvuline rahvaintelligents, kõrgeväärtuslik ja arenev sotsialistlik kirjandus ja kunst, saavutatud seninägematult kiire progress teaduse valdkonnas. Samuti nõuab see kogu rahvalt kõrgeltarenenud teadlikkust, mis tekib sotsialismi ja kommunismi ehitamise käigus.

⁶ V. I. Lenin. Teosed, 33. kd., lk. 56.

Kultuurirevolutsiooni lõpuleviimine eeldab, et koos kultuuri üldise taseme tõusu ja tema kättesaadavaks tegemisega rahvale on lahendatud ka kultuuri tarbimise probleem. Näib, et nimetatud küsimuse lahendamine on eriti komplitseeritud. On selge, et kultuuri kättesaadavus ei tähenda veel tema omandamist, vaid kättesaadavusega tuleb ühendada rahva kultuuriline kasvatamine. Siinjuures on eesmärgiks kõrgeväärtuslikule kultuuriloomingule orienteeruva tarbija kujundamine. Antud eesmärgi saavutamine tähendab kultuuri subjekti — tarbija kvalitaativset muutust; samaaegselt on see aga protsess, mis toimub järkjärgulise arengu käigus ja nõuab küllaltki pikka aega.

Kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmine ja selle tempo on sõltuv tervest reast tegureist. Eelkõige on see seotud tootlike jõudude arenguga. Tootlike jõudude ja tootmisuhete vaheliste antagonistlike vastuolude likvideerimine loob võimaluse kultuuriliste ülesannete seninägematult kiireks täitmiseks. Mitteantagonistlikud vastuolud materiaalses tootmises ei ole tuntavaks piduriks kultuurilisele arengule, kuna nende ületamine toimub pidevalt tootmise käigus kogu ühiskonna aktiivsel osavõtul. Tootlike jõudude areng loob ühelt poolt üha suuremaid materiaalseid võimalusi kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmiseks, teiselt poolt püstitab ise pidevalt uusi vaimseid nõudmisi, milliseid tuleb lahendada kultuurirevolutsiooni käigus. Tootlike jõudude järjest kiirenev arenemine ja sellega seoses tootmisuhete pidev täiustamine tingivad kultuurialase tõusu ja revolutsiooni ülesannete kiirema täitmise.

Kultuurirevolutsiooni edukas kulgemine on tihedalt seotud ka rahvahulkade teadlikkuse tõusuga. Kultuurirevolutsiooni ülesannete tunnetamine ning mõistmine toob endaga kaasa nende aktiivsema lahendamise. Seetõttu on vajalik nende ülesannete viimine rahva teadvusse, ulatuslik selgitustöö.

Me ei või lahutada kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmist antud maa eelnevast üldisest kultuurilisest tasemest. Vaimse kultuuri arenemine sotsialismieelses ekspluataatorlikus ühiskonnas toimub reaktsioonilise ja progressiivse kultuuri vahelise võitluse käigus, mis loob eeltingimusi vaimse pöörde läbiviimiseks. Kõrgem üldine kultuuritase (rahvahariduse, kirjanduse ja kunsti kättesaadavuse aste

rahvale, eesrindlike ideede levik, naise õiguslik seisund ühiskonnas jne.) võimaldab kultuurirevolutsiooni edukamat arengut, mille otseseks aluseks saavad varasemad progressiivsed saavutused. Kuid tuleb arvestada ka sellega, et ekspluataatorlikus ühiskonnas saavutatud kõrgem kultuuritase on seotud ekspluataatorliku ideoloogiaga ja seetõttu on vajalik tähelepanelik ja proletaarselt kriitiline suhtumine vaimsesse pärandisse.

Kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmine ja selle tempo on tingitud kogu sotsialistliku leeri tugevusest. Mida tihedam on omakasupüüdmatu vennalik kultuurialane koostöö üksikute maade vahel, seda edukam on ka ühe või teise maa kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmine.

Kultuurirevolutsiooni ajalisel periodiseerimisel tuleb silmas pidada järgmist: 1) kultuurirevolutsiooni etapid rahvusvahelises ulatuses; 2) kultuurirevolutsiooni etapid igal üksikul maal.

Rahvusvahelises ulatuses tuleb sotsialistliku kultuurirevolutsiooni alguseks lugeda Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni 1917. a. Kuigi kultuurirevolutsioon piirub ainult ühe maaga — Nõukogude Liiduga —, omandab ta kohe maailmaajaloolise tähtsuse. Suured saavutused kultuurilise ülesehitustöö vallas, tõeliselt revolutsioonilised pöörded miljonite inimeste vaimses elus avaldasid revolutsioneerivat mõju ka kodanlike maade kultuurile. Kapitalistlike riikide reaktsiooniline kultuur asus sõjakäigule kujuneva sotsialistliku kultuuri vastu, kuid samal ajal tugevnesid erakordselt ka progressiivsed, demokraatlikud elemendid kapitalistlike maade kultuuris.

Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni teine etapp rahvusvahelises ulatuses algab sotsialistlike revolutsioonidega Euroopas ja Aasias, sotsialismi maailmasüsteemi kujunemisega. Uute sotsialistlike riikide tekkimine avaldab hiiglasuurt mõju kogu maailma kultuurile. Kui kultuurirevolutsiooni esimesel etapil on ülekaal kodanliku kultuuri poolel, siis nüüd kaldub see kindlalt sotsialismi kasuks. Sotsialismileer asub juhtpositsioonile maailma kultuurielus ja tõmbab kaasa kodanlike maade töötavad hulgad ning progressiivsed kultuuritegelased.

Kultuurirevolutsiooni periodiseering Nõukogude Liidus revolutsiooni ülesannete täitmise seisukohast lähtudes on

järgmine:⁷ 1. a) alates Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist kuni sotsialismi täieliku võiduni, 30-ndate aastate keskpaigani, sotsialistliku rahvuse väljakujunemiseni;

b) sotsialismi võidust Nõukogude Liidus kuni sotsialismi lõpliku võiduni, sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimiseni (kuni aastateni 1945—1955).

2. Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni lõppetapp — kommunismi ehitamise periood meie maal.

Uue kultuuri loomine kultuurirevolutsiooni käigus tähendab sotsialistliku rahvusliku kultuuri loomist. Kultuurirevolutsioon kujundab ümber ja arendab edasi rahvuslikku kultuuri. Kultuurirevolutsioon on kultuuri arenemine — rahvuslike kultuuride täiustumise ja õitsengu kaudu — ühtseks, üldnimlikuks, internatsionaalseks kommunistlikuks kultuuriks.

Rahvusliku kultuuri kujunemine ja arenemine kultuurirevolutsiooni käigus on mitmepalgeline ja keeruline protsess. Eelkõige tuleb märkida põhjalikke kvalitatiivseid muutusi kultuuri sisus, kultuuri muutumist sotsialistlikuks, internatsionaalseks, proletaarselt humanistlikuks. Koos antagonistlike klassivastuolude likvideerimisega kaob ka kultuuri lõhestatus, mis on omane kapitalismile, kultuur hakkab teenima kogu töötava rahva huve, saab kogu rahva omaks. Selline radikaalne muutumine on, nagu juba eelpool märgitud, pikaajaline protsess, mis toimub nii hüppeliselt kui ka järkjärgulises vormis, jõudes üldjoontes lõpule sotsialismi täieliku võiduga antud maal.

Sotsialistlik kultuur jätkab oma arengut rahvuslikus vormis. Kuid kultuuri rahvuslik vorm ei jää muutmatuks. Sotsiaal-majanduslikud, olustikulised, psüühilise laadi muutused avaldavad mõju vaimse kultuuri rahvuslikule vormile. Rahvuslikust iseloomust kaovad natsionalism, šovinism jne., sotsialistlikus ülesehitustöös kujunevad välja sotsialistlik internatsionalism ja patriotism, rahvastevahelise sõpruse ja abi ideed. Need uued jooned on üheaegselt nii rahvuslikud kui ka internatsionaalsed. Nii tugevnevad ja arenevad kultuuri vormis need rahvuslikud iseärasused,

⁷ Antud periodiseering hõlmab Nõukogude Liidu vanemaid liiduvabariike. Seda ei saa rakendada Balti vabariikide (Läti NSV, Leedu NSV, Eesti NSV) puhul, kuna siin olid konkreetset tingimused erinevad.

mis vastavad ta sotsialistlikule sisule. Osa rahvusliku kultuuri vormi iseärasustest, mis ei vasta selle kultuuri sotsialistlikule sisule, nõrgenevad ja surevad lõpuks välja. Kuna kultuuri rahvuslik vorm on konservatiivsem kui tema sotsiaalne sisu, siis muutused vormis toimuvad üldiselt pika perioodi vältel ja kokkuvõttes säilitavad ikkagi rahvusliku omapära.

Ühine sotsialistlik ja internatsionaalne sisu teevad erinevate rahvuste kultuurid üksteisele mõistetavaks ja lähedaseks. Seega on kultuurirevolutsioonile iseloomulikuks nähtuseks rahvustevaheline kultuurialane koostöö, vastastikune saavutuste tutvustamine ja nende kasutuselevõtmine, mis veelgi enam soodustab kultuuri arengut.

Rahvusliku vormi arengus võime näha erinevaid ja samaaegselt üksteisega lahutamamatult seotud tendentse: 1) rahvusliku vormi täiustumine koos sisu arenemisega; 2) rahvusliku vormi sobivate elementide propageerimine ja levitamine teiste rahvuste seas, mis soodustab nende elementide arengu intensiivistamist; 3) rahvusliku vormi avardumine ja rikastumine teiste rahvuste kultuuride sobivate vormielementide ülevõtmise kaudu; 4) erinevate rahvuslike vormide üksteisele lähenemine.

Teistele rahvustele omaste väljendusvahendite kasutamine rikastab kultuuri ja muudab selle paindlikumaks. Samuti toob ühise sotsialistliku sisu väljendumine antud rahvusele uudses ja omapärases vormis endaga kaasa suurenunud tähelepanu ja aktiivsuse tõusu, võimaldab sisu paremini avada. See eeldab ülevõetavate vormialaste väljenduste põhjalikku analüüsi ja nende kokkusobitamist antud rahvuse kultuuriga. Siin ei ole tegemist mitte lihtsa kopeerimisega, vaid uue vormi lahtimõtestamisega ja selle seostamisega oma rahvusliku vormiga. Vähemtuntud kultuuriline koloriit lisab omapära loomingule ja seega teenib kultuuri vormilist mitmekesisust.

Nii kujuneb kultuurirevolutsiooni käigus sisult internatsionaalne kultuur rahvuslikus vormis, olles üheks komponendiks sotsialistliku rahvuse kujunemisel. Rahvuste üldine arenemistendents sotsialismi tingimustes — rahvuste õitseng, nende üksteisele lähenemine, vennalik vastastikune abi ja sõprus on ühtlasi ka rahvuslike kultuuride arengus määravaks jõuks. Kuid nii nagu rahvus on vaid üks inimeste ajaloolise ühtekuuluvuse vorme, mis kommunismis muutub

iseenese vastandiks rahvuslike erinevuste kadumise näol, nii on ka rahvuslik kultuur vaid ajutine vorm inimühiskonna vaimse kultuuri arengus. Rahvuslik kultuur kasvab ja täiustub; tekkinud kodanlikuna, läbib ta oma arengus sotsialistliku faasi ja jõuab kommunismis rahvusliku kadumiseni ja ühtse üldinimliku kultuuri tekkimiseni.

* * *

Eesti rahvusliku kultuuri kujunemine algas XIX s. esimesel poolel koos kapitalistliku tootmisviisi tekkimise ja arenemisega. Kuni XIX sajandi 60-ndate aastateni võib kõnelda eesti rahvusliku kultuuri üksikutest elementidest. XIX sajandi teisel poolel, kui koos kapitalismi võiduga kujunes eesti kodanlik rahvus, sündis ka eesti rahvuslik kultuur.

Eesti rahvuslik kultuur oli algusest peale antagonistlike vastuoludega klassikultuur. Eesti jõudmine imperialismi ajajärku XX sajandi algul peegeldus rahvuslikus kultuuris, milles kaks teineteisega võitlevat poolust on selgelt vastandatud. Suur mõju sellele võitlusele ja kultuuri arenemisele on sajandi algul toimunud esimesel kodanlikdemokraatlikul revolutsioonil ja Suurel Sotsialistlikul Oktoobrirevolutsioonil.

Kuni 1940. aastani iseloomustavad eesti rahvuslikku kultuuri järgmised jooned: a) kultuuri arenemise üldine progressiivne tendents, mis on määratud proletaarse ja demokraatliku kultuuri olemasolu ja hoogsa arenemisega; b) degenererumis- ja regressi tendents, mis on omane kodanluse kultuurile eesti rahvuslikus kultuuris ja mille määrab kodanluse kultuuri reaktsiooniline sotsiaalne sisu.

Kapitalismi perioodil on igas rahvuslikus kultuuris, sõltuvalt tema ajaloolis-konkreetsetest tingimustest, kultuuri üksikute komponentide (kodanlik, ülddemokraatlik, proletaarne) erikaal erinev. Kodanliku Eesti tingimustes oli ülekaal demokraatlikul kultuuril. Demokraatliku kultuuri arengule ja suure osa intelligentsi maailmavaate kujunemisele avaldas mõju eelkõige Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ning nõukogude võimu periood Eestis aastatel 1917—1918, järjest tugevnev klassivõitlus kodanlikus Eestis, samuti üle piiri Eestisse levinud teated hiiglaslikest kultuurialastest edusammudest Nõukogude Liidus. Neist ajaloolistest tingimustest olenedes ei arenenud demokraatlik kultuur Eestis mitte üksikute elemen-

tide näol, vaid arvuka ja tugeva vooluna, millel oli määrav tähtsus antud perioodi kultuurile.

Demokraatlikud kultuuritegelased paljastasid kapitalistliku süsteemi pahesid ja väljendasid rahva huve. Hoolimata oma ajutistest kõikumistest ja tagasilangusest kodanlikele seisukohtadele, asusid demokraatliku kultuuri loojad põhiliselt töötava rahva poolel ja võitlesid reaktsiooniliste ideede vastu.

Eesti rahvusliku kultuuri proletaarne osa arenes pidevas ja teravas võitluses kodanluse kultuuriga. Tema kindlad alused kujunesid 1905. ja 1917. a. revolutsiooniliste sündmuste mõjul, teda arendas hilisem proletariaadi võitlus kodanluse vastu. Eesrindliku tõusva klassi kultuurina oli ta progressiivne, teenis töötava rahva huve ning eesmärke.

Ametlikult valitsevaks kultuuriks Eestis oli kodanluse natsionalistlik kultuur, mille ülesandeks oli tugevdada olemasolevat ekspluateerimissüsteemi, lüüa klassivõitluse avaldusi ja mürgitada rahva teadvust. See kultuur saavutas juhtpositsiooni töörahva revolutsiooni mahasurumise tulemusena. Olemuselt oli ta ekspluataatorlik, marurahvuslik, militaristlik, hiljem isegi fašistlik. Tal oli manduv iseloom, kuigi võis märkida edusamme ühel või teisel alal.

Kodanluse kultuuri vastas seisis seega märkimisväärselt tugev ja ulatuslik progressiivne kultuur, oma olemuselt proletaarne ja demokraatlik. See oli määravaks jõuks eesti rahvuslikus kultuuris, andes viimasele üldise ilme.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine sai alguse nõukogude võimu taaskehtestamisest 1940. aastal. Kodanlik eesti rahvus hakkas ümber kasvama sotsialistlikuks. Eesti Nõukogude Vabariigi astumine Nõukogude Liidu koosseisu ja sellega kaasnev materiaalne, kultuurialane ja ideoloogiline abi ning toetus soodustas eesti kodanliku rahvuse ümberkujunemist sotsialistlikuks rahvuseks. Ühinemine teiste sotsialistlike rahvustega, internatsionalistlike põhimõtete järjekindel kasv oli selles protsessis küllaltki oluliseks teguriks.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisel oli üheks määravaks komponendiks kultuurirevolutsioon, mis algas koos sotsialistliku poliitilise pöördega. Tema liikumapanevaks jõuks oli töölikklass liidus kogu ühiskonna töötavate hulkadega ja teiste progressiivsete jõududega. Vaimne kultuur hakkas arenema teaduslikult läbitöötatud riiklike

plaanide järgi, marksistliku ideoloogia alusel, kommunistliku partei juhtimisel.

Marksistlik kultuuriteooria määratleb sotsialistliku kultuurirevolutsiooni konkreetset ülesanded, võttes üheks lähtekomponendiks antud maa poolt eelnevalt saavutatud sotsiaal-majandusliku ja kultuurilise taseme. See võimaldab välja töötada kõige optimaalsemad kultuuri arendamise teed, esile tõsta kõige aktuaalsemad kultuurilised probleemid ja nende lahendamise viisid. Eelnev kultuuriline tase, rahvahariduse aste, kultuuri kättesaadavus rahvale ja rahva tung kultuurisaavutuste poole — need kõik on tegurid, millega tuleb kultuurirevolutsiooni üksikute ülesannete püstitamisel arvestada.

Kultuurirevolutsioonile Eestis jäi seega aluseks eelneva perioodi vältel saavutatud sotsiaal-majanduslik ja kultuuriline tasapind. Sotsialistliku kultuuri kujunemise lähteks on see rikkalik kultuuripärand, mis loodi kodanluse diktatuuri päevil proletaarsete ja demokraatlike kultuuritegelaste poolt. Nende revolutsiooniliste ja demokraatlike traditsioonide jätkamine, laiendamine ja süvendamine vaimses loomingus oli sotsialistliku kultuurirevolutsiooni üheks esimeseks sammuks. Seejuures tuleb märkida, et kodanliku diktatuuri perioodil kuulusid kultuuri kõrgemad saavutused peaaegu kõigis kultuuriliikides demokraatlikele, progressiivselt meelestatud teadlastele, kirjanikele, kunstnikele, teatritegelastele jne.

Hoolimata kodanluse ideoloogilisest survest põhines demokraatlike kunstnike looming kriitilise realismi printsiipidel ja oli seega tugevaks aluseks sotsialistliku realismi juurutamisel Nõukogude Eesti kultuuris.

Kultuurirevolutsiooni lähtealuseks sai vastloodud kultuuriasutuste ja kommunikatsioonivahendite võrk. Kodanliku vabariigi perioodil rajatud koolivõrk ja mitmesugused kultuuriasutused (teatrid, kinod, muuseumid, näitusesaalid, rahvamajad jne.) teenisid tol ajal eelkõige kodanluse huve. Natsionaliseerimise ja ideoloogilise ümberkorraldustöö tulemusena olid need asutused ulatuslikuks tugipunktiks kultuuri rahvale kättesaadavaks tegemisel.

Mis puutub 1940. aastaks saavutatud haridustasemesse, siis tuleb märkida, et hoolimata üldisest kirjaoskusest ja nn. haritlaste üleproduktsoonist, ei olnud rahva hariduslik tase kuigi kõrge. Koolikohustus kehtis kuni 14. eluaastani. Igal aastal lahkus algkoolist seda lõpetamata hul-

galiselt lapsi, et hakata tööle. Kodanliku perioodi vältel lõpetas algkooli ainult 43% sisseastunuist.⁸ Peamiseks koolist lahkumise põhjuseks oli materiaalne kitsikus.

Kesk- ja kõrgemat haridust püüdis kodanlus hoida ainult valitseva klassi jaoks. Sel eesmärgil takistati ühest koolist teise siirdumist; koolivõrgu reorganiseerimisega ja õppeprogrammide erinevusega pidurdati kunstlikult töörahva lastel kesk- ja kõrgema hariduse saamist. Õppe-maksu suurendamine kesk- ja kõrgemas koolis teenis sama eesmärki.

Sellise poliitika tulemusena sai põhiline osa eesti töörahvast omandada ainult alghariduse (6 klassi) ja osaliselt ei saanud sedagi. Seega oli sotsialistliku kultuurirevolutsiooni üheks esimeseks ülesandeks koolivõrgu laiendamine ja selle kättesaadavaks tegemine kõikidele töörahva lastele, samuti õhtukoolide ja -kursuste organiseerimine täiskasvanute haridusliku taseme tõstmiseks.

Asjaolu, et kultuurirevolutsiooni lähtealuseks oli elanikkonna üldine kirjaoskus, omas muidugi suurt positiivset tähtsust. Kirjaoskuse ja koos sellega teiste elementaarsete teadmiste valdamine võimaldas esiteks kiiresti asuda nende teadmiste laiendamisele ja süvendamisele, teiseks — kiiremini ja edukamalt teha rahva seas igasuguse trükisõna kaudu ideoloogilist kasvatustööd, ja kolmandaks — levitada ja propageerida rahva seas kultuurisaavutusi kõige erinevamate liikides ja vormides.

Kultuurirevolutsiooni lähtealuse ühe komponendina omab olulist tähtsust marksistliku ideoloogia levik ja mõju rahvahulkades enne sotsialistlikku revolutsiooni. Progressiivse ideoloogiana loob ta rahva seas vajaduse ja huvi suuremate teadmiste ja kultuuriloomingu valdamise järele. Seega toob marksistlike ideede laiem levik endaga kaasa suurenenud kultuurinõudmise, võitluse selle nõudmise rahuldamise eest ning üldise kultuuritaseme tõusu, mille tulemusena kujunevad soodsad eeldused sotsialistliku kultuurirevolutsiooni läbiviimiseks.

Marksistliku ideoloogia mõju ulatusest oleneb ka see, mil määral rahvahulgad mõistavad sotsialistliku revolutsiooniga saavutatud kultuuriliste võimaluste ulatust ning

⁸ V. M a a m ä g i. Kultuurirevolutsioon Eestis. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised.» Ühiskonnateaduste seeria, nr. 2, 1960, lk. 187.

eesseisvaid kultuurilisi ülesandeid. Revolutsioonieelne ideoloogiline selgitustöö haarab endasse poliitiliste ja majanduslike probleemide kõrval ka kultuurialased küsimused, näitab, milline on töörahva kultuuriline olukord antagonistliku ühiskonna tingimustes, millised võimalused avanevad sotsialismi kehtestamisega ja millised on proletariaadi kultuurilised eesmärgid. Marksistliku ideoloogia suurem ulatus tagab seega aktiivse tegevuse kõikidel kultuurialadel ja kultuuriliste ülesannete eduka elluviimise, võimaldab otsekohe asuda kultuuriprobleemide lahendamisele. Marksistlike ideede levikuga väheneb vigade tegemise võimalus kultuurialases ehitustöös. Sellisteks vigadeks võivad olla nihilistlik suhtumine eelnevate põlvkondade kultuurisaavutustesse, kultuurielu plaanipärase kujundamise eitamine, samuti on võimalik vältida otsesest kultuuri hävitamist sotsialistliku poliitilise revolutsiooni käigus.

Nõukogude võimu taaskehtestamisele 1940. a. eelnenud kahe aastakümne pikkune kodanluse diktatuuri aeg oli äärmiselt vastuoluline kõikide ühiskondlike probleemide lähendamise osas, sealhulgas ka ideoloogia küsimustes. Ühelt poolt tuleb märkida töörahva ideoloogilise karastatuse tõusu, marksistlike ideede järjest ulatuslikumat levikut. Bolševike partei tegevus põrandaalustes tingimustes leidis väljenduse visas ja kasvavas streigiliikumises, tööliste pidevas koondumises ja organiseerumises. Tänu üldisele kirjaoskusele ja vähemalt alghariduse valdamisele levis marksistlik kirjandus, leides üha suuremat poolehoidu ja omaksvõtmist töötajate laiades hulkades. Eesti keeles ilmus Marxi «Kapitali» I köide ja Marxi ja Engelsi valitud teosed.⁹ Illegaalselt ilmus ja levis EKP häälekandja «Kommunist», arvukalt lendlehti ja üleskutseid. Kommunistide juhtimisel tegutses mitmeid legaalseid ja poollegaalseid tööliste kultuuri-, spordi-, karskusühinguid, mis tegid ära suure töö tööliste organiseerimisel ja koondamisel.

Kuid ei või jätta arvestamata ka kodanliku ideoloogia mõju ja ulatust. Püüdes kõigi vahenditega kindlustada

⁹ K. M a r x, Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika. Tln., «Sõprus», 1935—1936.

K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, 1—3. Tln., «Sõprus» (kirjastusühisus), 1937—1939.

K. Marx ja F. Engels. Kommunistlik manifest. Tallinna Tööliste Kirjastuse Ühisus, 1929.

varisevat kodanlikku korda, levitasid kodanluse ideoloogid agaralt mitmesuguseid natsionalistlikke, rassistlikke jne. seisukohti. Kodanluse ideoloogilise tegevuse eesmärgiks oli kapitalistliku korra kaitsmine ja õigustamine, võitlus marksistliku teooria ja töölisliikumise vastu, rahvahulka allutamine oma mõjule, et muuta neid kodanlusele sõnakuulelikeks teenriteks ja eemaldada nad revolutsioonilisest võitlusest kapitalismi vastu. Tuleb märkida, et mõningal määral saavutasid nad ka edu. Mitmesuguste natsionalistlike ideede, nagu rahvusterviklikkuse propageerimisega suutis kodanlus oma mõjule allutada teatavad rahvakihid. Eesti tööstusproletariaat jäi küll enamasti neile teooriatele vaenulikuks, kuid osa maarahva hulgas oli neil laialdasem levik ja mõju.

1940. a. sotsialistliku revolutsiooni päeviks oli enamik eesti töörahvast omaks võtnud õiged ja progressiivsed ideed, mis tunduvalt kergendas kultuurirevolutsiooni läbi viimise algust. Rahvas tundis teravat vajadust kultuurihüvede järele, mõistis nende osa inimese elus ja seetõttu lülitis aktiivselt kultuuriellu, toetades nõukogude valitsuse kõiki kultuurialaseid samme. Tähelepanelik ja hoolikas suhtumine mineviku kultuuriväärtustesse, nende kriitiline ümberhindamine, kultuurisaavutuste laialdane kasutamine antud võimalustes iseloomustavad sotsialismi taaskehtestamisele järgnevat perioodi.

Üheaegselt tuli võidelda kodanliku ideoloogiaga, vabastada teatavad rahvakihid ja sotsiaalsed grupid selle mõju alt.

Eespool toodud kultuurilisel ja ideoloogilisel pinnal kujunesid välja Eesti kultuurirevolutsiooni ülesanded.

Kultuurirevolutsiooni põhiliste ülesannete hulka kuulus kõigepealt laiade töötajate hulkade kaasatõmbamine poliitilisse, majanduslikku ning ühiskondlikku tegevusse ja koos sellega sotsialistliku ideoloogia levitamine ja kindlustamine. Marksistliku maailmavaate levik tingib omakorda järjest kasvavat töötajate aktiivsust ühiskondlikus elus nii materiaalse kui ka vaimse kultuuri sfääris. Mainitud probleemi lahendamine kultuurirevolutsiooni käigus toimus küllaltki kiires tempos, kuna tänu kommunistliku partei tegevusele olid marksistlikud vaated suure osa töörahva hulgas ja osa intelligentsi seas laialt pinda leidnud. Suur mõju oli ka Nõukogude Liidu majandus- ja kultuurialastel saavutustel, millest teateid oli varem

üle piiri imbunud ja millega oli nüüd võimalik otseselt tutvuda.

Teiseks tähtsaks ülesandeks oli haridusvõrgu laiendamine. Koolivõrgu reorganiseerimine algas 1940. aastal. Avati uusi alg- ja keskkooli nii linnas kui maal, mitmesuguseid õhtukursusi ja -kooli täiskasvanutele, suurendati üliõpilaste arvu kõrgemates õppeasutustes. Võeti kasutusse uued õppeprogrammid. Läbiviidud uuenduste tulemusena suurenes õpilaste arv üldhariduslikes koolides 12 075 võrra.¹⁰ 1941. a. plaanis püstitati põhiülesandeks üldhariduse alal üle minna 6-aastaselt õppeajalt 7-aastasele, õpilaste arv pidi plaani kohaselt suurenema 8700 võrra, ülikoolidesse pidi vastu võetama 1770 üliõpilast ja keskeriõppeasutustesse 7500 uut õpilast.¹¹

Nimetatud ülesande täitmine jätkus sõjajärgsetel aastatel. Üldhariduslike koolide ja neis õppijate arv kasvas pidevalt.¹²

Analoogilist pilti näeme ka kõrgema hariduse juures:¹³

	1940/41	1945/46	1950/51
Kõrgemate õppeasutuste arv	5	5	7
Üliõpilaste arv	3616	3771	8813
Üliõpilaste arv iga 10 000 elaniku kohta	34	43	80

Kolmanda olulise probleemina tuleb märkida kultuuri-alase kaadri, sotsialistliku intelligentsi kujundamist Eesti NSV-s, milline protsess, tingituna konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, on toimunud teatava omalaadsusega.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja sellele järgnev Eesti Nõukogude riigi olemasolu lühiajaline periood äratas rahva aktiivsele kultuurilisele elule. Eesti Tööraha Kommuuni kultuurialased sammud tõmbasid kultuurilisse tegevusse laiad töötajate hulga, kasvas rahva nõudmine hariduse järele.

¹⁰ V. M a a m ä g i. Kultuurirevolutsioon Eestis. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, IX köide. Ühiskonnateaduste seria, nr. 2, 1960, lk. 188.

¹¹ J. L a u r i s t i n. Esimene nõukogude aasta Eestis. Tallinn, 1946, lk. 141.

¹² 25 aastat Nõukogude Eestit. Tallinn, 1965, lk. 109—110.

¹³ Sealsamas, lk. 110—111.

Hariduse omandamine töörahva esindajate poolt viis kodanluse diktatuuri äärmiselt ahtates tingimustes nn. haritlaste üleproduksioonini. Pideva tööpuuduse tõttu ei leidnud suur osa intelligentsist oma erialale vastavat tööd, kusjuures eelkõige jäid tööta just töörahva hulgast pärinevad haritlased. Sellest tingituna kasvas osa haritlaskonna seas tugev rahulolematuse kodanliku korraga, arenes kriitiline suhtumine kapitalistlikku režiimi, toimus lähenemine sotsialistlikele ideedele.

Seega erines 1940. a. kultuurirevolutsiooni jätkamisel olukord Eestis tunduvalt vanemate nõukogude vabariikide olukorrast nõukogude võimu esimestel aastatel.

Osa intelligentsist oli juba kodanluse diktatuuri päevil veendunud marksistliku maailmavaate õigsuses ja asunud kaitsma töörahva huve ning ühinenud kommunistliku partei poolt juhitava tegevusega. See intelligents asus nüüd aktiivselt juhtima Nõukogude Eesti kultuurielu, seades oma eesmärgiks kultuurirevolutsiooni läbiviimise. Siia kuulus suur osa eesti kultuurimeistrite paremikust.

Teine osa intelligentsist oli täiesti reaktsioonilise maailmavaatega, kuulus kodanluse leeri ja oli kodanluse huvide väljendajaks. See osa intelligentsist jäi Nõukogudevaenulikule positsioonile. Tuleb aga märkida, et arvuliselt oli see grupp kõige väiksem ja tema mõju töörahva seas nõrgem.

Kolmanda grupeeringu moodustasid haritlased, kes kodanluse diktatuuri tingimustes olid kannatanud nii tööpuuduse kui ka ekspluateerimise surve all, kuid kes polnud leidnud teed proletariaadi juurde. See osa intelligentsist, kellele sotsialistliku revolutsiooniga avanesid piiramatud võimalused loovaks tööks ja arenguks, asus võrdlemisi kiiresti sotsialismi ehitajate ridadesse ja võttis peagi omaks marksistliku maailmavaate.

Kokkuvõttes võime seega märkida, et kultuurialase kaadri osas oli Eesti NSV algusest peale võrdlemisi hästi varustatud. Kodanluse diktatuuri päevil väljakujunenud arvukast haritlaskonnast tuli enamus kiiresti ja kõhklemata kaasa sotsialistliku ehitustööga. See kergendas kultuurirevolutsiooni teostamist.

Kodanliku Eesti perioodist pärit oleva intelligentsi diferentseerumine väljendus eriti selgesti Suure Isamaasõja päevil. Kõige aktiivsem ja võitlusvalmim osa intelligentsist evakueerus Nõukogude Liidu tagalasse, kus pühendas

oma loomingu kodumaa kaitseks. Osa haritlaskonnast ei jõudnud evakueeruda ja võitles koos töötava rahvaga okupeeritud Eestis fašistide vastu, osa ei evakueerunud, kuna kõhkles ja jäi okupeeritud territooriumil kõrvalvaataja positsioonile. Reaktsiooniline osa intelligentsist asus okupatsioonipäevil koostööle fašistidega ja enamus neist emigreeris enne Eesti NSV vabastamist välismaale. Sõjajärgne kultuurialane ehitustöö võis seetõttu seda hoogsamalt areneda, et vaenulikult meelestatud elementi oli suhteliselt vähe. Teatavaid natsionalistlikke tendentse küll esines mõningate kultuuritegelaste seas, kuid need ei omanud määravat tähtsust. Koos reaktsiooniliselt meeles- tatud intelligentsiga lahkus kodumaalt ka mõningane hulk kultuuritegelasi, kes ei olnud küll tegutsenud koos fašisti- dega, kuid kes olid langenud fašistliku propaganda mõju alla.

See osa intelligentsist, kes oli viibinud sõja ajal Nõu- kogude Liidu tagalarajoonides või armees, oli saanud tõsise ideoloogilise karastuse, omandanud rikkalikult orga- niseerimis- ja juhtimiskogemusi, ammutanud külluslikult ainet kunstiliseks loominguks ja seetõttu kujunes juhti- vaks jõuks kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmisel.

Intelligentsiprobleemi lahendamisele aitas kaasa mark- sismi-leninismi õhtuülikoolide avamine, samuti õppetöö poliitringides ja -koolides, mille tulemusena vana intelli- gentsi esindajad omandasid marksistliku teooria ja poliit- tilise teadlikkuse.

Kultuurirevolutsiooni ühe põhiülesandena tuleb veel märkida sotsialistliku kunsti loomist Eesti NSV-s.

Eesti NSV-s tuli kultuurirevolutsiooni käigus eelkõige anda vääriline ja õige koht varem loodud kultuuriväärtus- tele, teha nad rahvale kättesaadavaks ja mõistetavaks.

Kultuurirevolutsiooni käigus toimus nii professionaalses kui ka isetegevusliku kunstilise kultuuri vallas pidev areng.

Näitena võiksime tuua erijoone eesti muusikakultuurist. XIX sajandi lõpul kujunes välja laulupidude korraldamise traditsioon. Neist võtsid osa tuhanded isetegevuslikud lauljad. Laulupidusid kasutas eesti kodanlus oma klassi- huvides, püüdes neid läbi viia natsionalistlike loosungite all. Sotsialistliku kultuurirevolutsiooniga vabastati koori- laulu traditsioon tema reaktsioonilisest natsionalistlikust sisust. Laulupidude peaaegu sajandivanune vorm sai uue,

sotsialistliku sisu väljendajaks. Sellest tulenevalt on laulupidudest osavõtjate arv pidevalt kasvanud, tõusnud on laulupidude ideoloogiline tase ja kunstiküpsus. 1955. a. üldlaulupeost võttis osa üle 30 000 laulja, tantsija ja pillimehe, 1965. a. üldlaulupeol oli tegelasi samuti üle 30 000, vaatajate-kuulajate arv ulatus aga üle saja tuhande.

Pidev ja kiire areng on iseloomulik ka teistele kunstiliikidele — kirjandusele, teatrikunstile, muusikale, kujutavale kunstile jne. Sõjajärgsete aastate jooksul ületati põhiliselt natsionalistlikud ja formalistlikud kontseptsioonid ning valitsevaks sai sotsialistlik realism. Vanad kunstimeistrid löid uusi, kõrge kunstiväärtusega teoseid, nende kõrvale astus rida noori kultuuritegelasi — kirjanikke, kunstnikke, heliloojaid, interpreete, näitlejaid jne. Peatselt ületas nende loomingu paremik vabariigi piiri ja leidis head vastuvõttu teiste rahvaste poolt.

Eesti NSV rahvuslik kunst on suhteliselt lühikese ajaga saavutanud märkimisväärseid tulemusi. See on tingitud esiteks kodanliku perioodi demokraatliku ja proletaarse kultuuri kõrgest tasemest, mille arengut oli mõjutanud Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. Teiseks soodustavaks asjaoluks tuleb märkida enamiku eesti rahvusliku intelligentsi kiiret ja vahetut siirdumist sotsialismi positsioonidele ning nende aktiivset osavõttu kultuurirevolutsiooni teostamisest. Seega oli esialgu olemas küllaldane kultuuritegelaste kaader, kes asus sotsialistlikule ülesehitustööle. Tänu vana kaadri olemasolule kulges ka uue noore kaadri kujundamise probleem vähemate pingutustega. Kolmandaks võime veel lisada rahva üldise haridusliku taseme soodustavat mõju, mis edendas kultuuriväärtuste tarbimist ja tõstis esile hulgaliselt isetegevuslikke kultuuriloojaid. Ja lõpuks mõjus positiivselt võimalus täies ulatuses kasutada teiste vennasvabariikide kultuuripärandit.

Kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmise tempo sõltub reast asjaoludest, nagu tootlike jõudude areng, rahvahulkade teadlikkuse aste, antud maa eelnev kultuuriline tase, kogu sotsialistliku leeri tugevus. Märgitud tingimused määravad kultuurirevolutsiooni arengutempo.

Sotsialismi kehtestamisega Eestis algas majanduselu erakordselt hoogne areng ning paarikümne aasta vältel jõudis Eesti NSV majanduse taseme poolest Nõukogude vabariikide seas esiritta. See asjaolu nii soodustas kui nõu-

dis kiiret kultuurilist arengut. Eesti rahvamajanduse areng on püsivalt kiirendanud vaimse kultuuri arengut ja loonud selleks kõige optimaalsemad tingimused.

Rahvahulkade teadlikkuse ja kultuurirevolutsiooni ülesannete täitmise vahelisel suhtel oli Eesti NSV tingimustes kaks külge. Kultuurirevolutsiooni kiirendas kodanluse diktatuuri päevil levinud progressiivne ideoloogia. Teiselt poolt olid rahva seas küllaltki tugevasti juurdunud mitmesugused kodanlik-natsionalistlikud teooriad, mis avaldasid pidurdavat mõju kultuurirevolutsiooni tempole.

Kultuurirevolutsiooni teostamisele, eriti tema esimesel perioodil avaldas mõju ka sotsialistliku revolutsiooni läbi viimise vorm.

Nõukogude võimu taaskehtestamine 1940. aastal toimus revolutsiooni rahuliku arengu teel. Sotsialistliku revolutsiooni viis läbi töölisklass liidus töötava talurahvaga, kommunistliku partei juhtimisel. Revolutsiooni rahulik vorm, relvastatud võitluse puudumine lõi erakordselt head võimalused kultuurirevolutsiooni teostamiseks. Säilisid kõik seni loodud ja kogutud kultuuriväärtused, mitmesugused kultuuriasutused ja hooned, samuti kaader. Kõige sellega kaasnes terav ideoloogiline võitlus mitmesuguste natsionalistlike ja kodanlike ideeliste voolude ja nende kandjate vastu.

Sotsialistlike rahvuste kultuurialane sõbralik koostöö, kindlad vastastikused vaimsed sidemed on mõjutanud eesti sotsialistliku kultuuri arengut selle kujunemise algpäevist peale. Eripära mainitud probleemi juures tuleneb eelkõige asjaolust, et sotsialismi lõplik kindlustumine Eestis toimus kaks aastakümnet hiljem kui enamikus Nõukogude vabariikides. Aastad 1918—1940, mil Nõukogude Liidus, erinevalt Balti vabariikidest, arenes hoogsalt sotsialistlik kultuurirevolutsioon ja kujunes sisult sotsialistlik, internatsionaalne, vormilt rahvuslik kultuur, olid Eestis kodanluse võimutsemise ajajärguks. Ja kuigi demokraatliku kultuuri arengus saavutati Eestis tol perioodil küllaltki suuri edusamme, oli nõukogude rahvaste sotsialistliku ideoloogiaga kultuurisalvest tohutult omandada ja õppida. Seda küsimust tuleb vaadelda mitmest aspektist.

Esiteks — võimalus tutvuda teiste vennasrahvaste mineviku parimate kultuuriväärtustega, parimate progressiivsete kultuuritraditsioonidega ja omandada neid. Teiseks — vennasrahvaste abi kultuuri sotsialistliku, internatio-

naalse sisu kujundamisel. Kolmandaks — rahvusliku vormi arenemine ja avarumine teiste rahvuste kultuuris esinevate vormielementidega.

Kultuurirevolutsiooni käigus omandas eesti kultuur ulatuslikult teiste vennasrahvaste saavutusi. Eelkõige tuleb seda konstateerida hariduse ja teaduse valdkonnas, samuti kunstis.

Kultuurirevolutsiooni kulgemist hõlbustas võimalus kasutada teiste vabariikide kogemusi sotsialistliku kultuuri loomisel ja hoiduda tehtud vigadest. Näiteks ei esinenud Eestis eitavat, nihilistlikku suhtumist eelnevate põlvkondade kultuuripärandisse nagu proletkultlastel.

Erilise etapi vennasrahvastega suhtlemises moodustavad Suure Isamaasõja aastad, mil põhiline osa eesti sotsialistlikust kultuurielust toimus Nõukogude Liidu tagalas. Sel perioodil tihenesid rahvuslike kultuuride vahelised sidemed ja koostöö, üksteiselt õppimine ja kogemuste vahetamine. Ühtlasi tugevnes sellel perioodil eesti kultuuri-tegelaste maailmavaateline küpsus, mis avaldas määravat mõju hilisemale kultuurirevolutsiooni käigule.

Kultuurilised sidemed vennasrahvastega on pidevalt tihenunud. Selles lähenemise protsessis on toimunud olulisi nihkeid. Kui sotsialistliku kultuuri loomise esimesi aastaid iseloomustab eelkõige teiste, juba varem sotsialismi ehitama asunud rahvaste abi ja toetus, kogemuste jagamine eesti rahvale (hariduse alal õppeprogrammide ja õpikute osas, teaduslike saavutuste tutvustamine ja rakendamine, kunstilise kultuuri väärtuste tutvustamine jne.), siis hilisematel aastatel saab määravaks vastastikune abi ja koostöö vaimse kultuuri vallas.

Omaette probleemiks on Suure Isamaasõja seos kultuurirevolutsiooniga Eesti rahvusliku kultuuri arengus. Kultuurirevolutsiooni hoogne ja takistamatu areng sai kesta vaid aasta, kuni Suure Isamaasõja alguseni, mil Eesti NSV territooriumile jõudnud sõda seadis kultuurirevolutsiooni erilistesse tingimustesse.

Eesti alade okupeerimine saksa fašismi poolt ning kolm okupatsiooniaastat (1942—1944) tähendasid progressiivse kultuuri arengu seisakut Eesti territooriumil. Hitlerlaste eesmärk — orjastada eestlased nii füüsiliselt kui ka vaimselt — tingis kõige progressiivse takistamist vaimses kultuuris. Fašistlik ideoloogia, vaenulik mitte ainult sotsialismile, vaid kogu inimkonnale, sai Eesti kohapealses

ametlikus vaimses elus valitsevaks. Okupantide käsilased püüdsid kõigi vahenditega taolist ideoloogiat rahva seas levitada.

Lisaks ideoloogilisele reaktsioonile tuleb märkida veel tohutuid materiaalseid kahjusid, mida tekitasid fašistlikud okupandid Eesti NSV kultuurile, viies ära või hävitades kogutud kultuuriväärtusi (hitlerlased vedasid sõja-aastatel Eestist ära üle kümne tuhande kunstiteose, osa eesti arhiivide materjale jne.) ning hävitasid nii moraalselt kui füüsiliselt progressiivseid demokraatlikke kultuuritegelasi, kes ei jõudnud sõja algul evakueeruda.

Eesti töörahva võitlus fašistide vastu okupeeritud Eestis kajastus ka kunstnike loomingus. Kuigi Eestisse jäänud progressiivsete kirjanike, muusikute, kunstnike, teadlaste jne. töö ei pääsenud vabalt rahva ette, püüdsid nad kõigi vahenditega kultuuri edasi viia ja kutsuda oma teostega rahvast võitlusele fašismi vastu.

Kuid tõeline Eesti kultuurielu märgitud aastatel ei toimunud okupeeritud Eesti NSV territooriumil. Eesti kultuur, mis oli sunnitud katkestama oma vaba arengu rahvuslikul territooriumil, jätkas oma teed NSV Liidu tagalajoonides ning Eesti Laskurkorpuse ridades. Evakueerunud ja mobiliseeritud eestlaste loova töö tulemusena toimusid edusammud kõigil kultuurialadel. Jätkus haridus- ja teadusalane tegevus, aktiivselt töötasid kunstnikud, kirjanikud jt. kultuuritegelased. Pingeline ajalooline olukord tingis maksimaalseid jõupingutusi ka vaimsel alal, mille tulemuseks olid kõrgetasemelised ja sügavalt patriootilised teosed.

Suur Isamaasõda ei tähenda seega Eesti kultuurirevolutsiooni katkemist, vaid selle toimumist erakordsetes tingimustes, kandumist Eesti NSV territooriumilt ajutiselt üle NSV Liidu tagalasse. Kuigi seal olid tunduvalt piiratud tema inimressursid (põhiline osa Eesti elanikkonnast ei jõudnud evakueeruda ja oli sunnitud elama okupeeritud territooriumil), toimus progress ometi. Tihedas läbikäimises teiste NSV Liidu rahvastega tugevnesid eesti sotsialistliku kultuuri ideoloogilised alused.

Eesti kultuurirevolutsiooni areng teataval ajavahemikul lahus rahvuslikust territooriumist on üks tema iseärasusi. See on ühtlasi jõudsa vaimse liikumise ajajärk.

Kultuurirevolutsiooni põhiliste ülesannete osas saavutati Eesti NSV-s võit 1950-ndate aastate keskel. Tolle aja

vaimset loomingut iseloomustab uus kvaliteet — sotsialistlik ideelisus. Sellega kaasnes seninägematu kultuuri levik. Kultuurisaavutused muutusid täielikult rahva omaks.

Märgitud perioodi vältel lahendati eelkõige kaks põhilist probleemi: esiteks, kultuuri arenguks materiaalsete võimaluste loomine, ja teiseks — ebaõigete ideoloogiliste suundade väljatõrjumine vaimsest elust ning sotsialistliku ideoloogia levik.

Eesti rahvuslikus kultuuris esines kõrvuti sotsialistlike ideedega apoliitilisust, natsionalismi jm. Meie kultuuriloojate ees seisis ülesanne neist iganditest võitu saada.

Võitlus kodanliku korra ideoloogilise pärandiga meie rahvuslikus kultuuris oli küllaltki kauakestev ja vaevanõudev protsess. Seda enam, et neil aastatel mõjutas kultuurielu arengut ka J. V. Stalini isiku kultus ning sellest tulenevad vead (ebaõige suhtumine eelnevate aastakümnete vaimsesse loomingusse ja mõningatesse vana intelligentsi esindajatesse, lakeerimistendentsi pealesurumine vaimsele loomingule jne.) takistasid ebaõigete ideeliste seisukohtade ületamist vaimses elus.

Kommunistliku Partei juhtimisel kõrvaldati järk-järgult vaimset elu pidurdavad nähtused. Isikukultuse mõjust vabanemine võimaldas senisest kiiremat edasiliikumist kõikidel elualadel. Algul nõrgad ja ebareeglipärase loomuga sidemed teiste vennasrahvaste kultuuridega muutuvad tihedaks ja sügavamaks. Teiste Nõukogude rahvaste vaimsed saavutused hakkavad rikastama meie kultuurielu. Ka Eesti kultuuriväärtused ulatuvad vennasrahvasteni ja selline vastastikune suhtlemine aitab kaasa proletaarse internatsionalismi printsiipide tugevnemisele.

Eesti sisult sotsialistliku, vormilt rahvusliku kultuuri kujunemine kultuurirevolutsiooni protsessis on toimunud küllaltki eripärastes tingimustes ja on seetõttu rikas mitmesugustest, ainult talle omastest joontest. Kultuurirevolutsiooni arenemise käigus on tõusnud esile terve rida iseärasusi, mis annavad talle rahvusliku omapära ja kohaliku spetsiifilise ilme. Me näeme siin erinevusi kultuurirevolutsiooni ajalises toimumises võrreldes teiste Nõukogude vennasvabariikidega, ülesannete ulatuses ja nende täitmise tempos, ülesannete täitmisel kasutatavates vormides jne. Need erijooned ei välista sotsialistliku kultuurirevo-

lutsiooni üldisi põhiprintsiipe, üldisi seaduspärasusi, vaid on ainult selle üldise väljenduseks erilise kaudu.

Eesti rahvusliku kultuuri areng kommunismi ehitamise perioodil on suunatud kommunistliku kultuuri rajamisele. Kultuurirevolutsiooni lõppetapil rahvusliku kultuuri ees seisev eesmärk — igakülgsest arenenud isiksuse kui kultuuri looja ja tarbija ning üldinimliku kommunistliku kultuuri kujunemine — on saavutatav rea ülesannete lahendamisega rahvusliku kultuuri raames. Siia kuuluvad ülesanded haaravad endasse kultuuri arenguks vajaliku materiaal-tehnilise baasi loomise, kultuurilis-olustikuliste erinevuste likvideerimise maa ja linna vahel, vaimse ja füüsilise töö vaheliste erinevuste kaotamise, teaduse, kunsti, kirjanduse arendamise, kultuurilise teenindamise laiendamise, kommunistliku teadlikkuse kasvatamise jne. Need ülesanded on ühised kõigile kommunismi ehitavatele maadele, kuid olenevalt rahvuslikest iseärasustest on erinevad nende ülesannete lahendamise teed ja vormid.

* * *

Kultuurirevolutsioonil on oluline osa sotsialistliku rahvuse kujunemisel. Selle protsessi käigus loodav sotsialistlik kultuur on sotsialistliku rahvuse formeerumise üheks teguriks. Kultuuri kaudu väljendatavad sotsialistlikud ideed soodustavad sotsialistliku rahvusliku eneseteadvuse ja internatsionalismi arengut, millised jooned ühise kompleksina iseloomustavad sotsialistlikku rahvust. Kultuuri sotsialistlik sisu tugevdab ja arendab rahvusliku iseloomu positiivseid jooni — tööarmastust, internatsionalismi, vastastikust abi, patriotismi jne. Sotsialistliku kultuuri leviku tulemusena kujuneb rahvusliku ühtekuuluvuse teadlikkus tunnetamises sotsialistlik alus vastukaaluks varasemale natsionalismile või šovinismile.

Kultuuri rahvuslik vorm stimuleerib omapoolselt nii üldiste kui ka eripäraste joonte kujunemist rahvuslikus iseloomus, mis ilmnevad väljendusvahendite rikkuses ja kordumatuses, omapärases esteetilises maitstes. Rahvusliku vormi kaudu süveneb etnilise ühtekuuluvuse tunnetamine, ühe või teise rahvuse psüühilise laadi ainulaadsus.

Vaimne kultuur avaldab omalt poolt tagasimõju materiaalsele tootmisele. Stimuleerides ja kiirendades mate-

riaalse tootmise arengut, soodustab kultuurirevolutsioonis loodav sotsialistlik kultuur majanduselu kasvu, s. t. sotsialistliku rahvuse kujunemises ühe määrava komponendi arengut.

Kultuurirevolutsiooni käigus saavutatud võidud tähendavad seega edasiliikumist sotsialistliku rahvuse kujunemise ja täiustumise teel. Kultuurirevolutsiooni kui sotsialistliku rahvuse formeerumise ühe seaduspärasuse kaudu avaldub rahvuse vaimne pale, selle rikastumine ja õitseng.

Kultuurirevolutsiooni lõppetapp kommunismi ehitamise perioodil avaldab mõju ka sotsialistliku rahvuse edasisele arengule. «Kommunistliku ülesehitustöö suur ulatus ja kommunismi ideoloogia uued võidud rikastavad NSV Liidu rahvaste sisult sotsialistlikku ja vormilt rahvuslikku kultuuri. Suureneb rahvuste ja rahvusgruppide ideeline ühtsus, nende kultuuride üksteisele lähenemine. Sotsialistlike rahvuste arenemise ajaloolised kogemused näitavad, et rahvuslikud vormid ei tardu, vaid muutuvad, täiustuvad ja lähenevad üksteisele, vabanedes kõigest iganenust, mis on vastuolus uute elutingimustega. Areneb kõigile nõukogude rahvustele ühine internatsionaalne kultuur. Iga rahvuse kultuuri varasalv täieneb järjest rohkem teostega, mis omandavad internatsionaalse iseloomu.»¹⁴

¹⁴ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1962, lk. 106.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise ja arenemise ideoloogilisest seadus- pärasusest

Eesti kodanliku rahvuse saatus oli seotud kapitalismi saatusega. Kapitalistliku korra kukutamine ja proletariaadi diktatuuri kehtestamine Eestis löid kõik tingimused eesti kodanliku rahvuse ümberkujunemiseks eesti sotsialistlikuks rahvuseks.

Eesti kodanliku rahvuse ümberkujunemine eesti sotsialistlikuks rahvuseks kujutas endast sügavat revolutsioonilist protsessi.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise ja arenemise peamiseks jooneks, üldiseks seaduspärasuseks sotsialismi ehitamise ajajärgul ideoloogia valdkonnas oli laiahaardeline pealetung kodanlik-natsionalistlikule ideoloogiale, võitlus proletaarse internatsionalismi ideoloogia, sotsialistliku patriotismi triumfi eest. Marksistliku dialektilise meetodi tähtsamaks nõudeks ühiskondlike nähtuste uurimisel on tegelikkuse ajalooline käsitus.

«Ühiskonnateaduse küsimuses,» ütles V. I. Lenin, «on kõige kindlam... vaadelda... kuidas teatud nähtus ajaloos on tekkinud, millised peamised etapid see nähtus on oma arenemises läbi teinud ja sellelt tema arenemise seisukohalt vaadata, milliseks antud asi on muutunud nüüd.»¹

Ainult sel juhul on võimalik kindlaks teha, mida endast kujutab antud nähtus praegusel momendil ja kuidas ta areneb lähemas tulevikus. Eesti kodanlik natsionalism ja tema antipood — proletaarne internatsionalism kui aja-

¹ V. I. Lenin. Teosed, 29. kd., lk. 437.

loolised nähtused tekkisid teatud ajaloolisel arenemistasmel. Neil nähtustel on oma kujunemise ja arenemise tee, nad alluvad kindlatele seaduspärasustele. Peatume ennekõike eesti kodanliku natsionalistliku ideoloogia tekkimise ja arenemise tähtsamatel etappidel.

1. Eesti kodanliku natsionalistliku ideoloogia tekkimisest ja ajaloolisest arengust

Eesti kodanluse ideoloogia tekkimine langeb ühte XIX sajandi 60—70-ndate aastate rahvusliku liikumisega, mil põhiliselt jõudis lõpule eesti kodanliku rahvuse kujunemisprotsess.

Kuna diskussioonis² termini «kodanlikud rahvused» ümber osa artiklite autoreid eitab selle termini õiguspärasust, siis peame vajalikuks peatuda eelkõige selle küsimuse juures. Autorid, kes eitavad terminit «kodanlik rahvus», esitavad järgmise põhjenduse: «Rahvusliku ühtekuuluvuse iseloom... sõltub suurel määral kodanlikust sotsiaal-poliitilisest korrast. Ent sellele vaatamata valitseva klassi, samuti ka kodanliku korra jooned pole alati omased kogu rahvusele kui sellisele. Sellepärast ei või absolutiseerida ja tõsta rahvuse tüübi astmesse mõistet «kodanlik rahvus», mis on laialt levinud meie kirjanduses.»³

Tõusva kapitalismi ajastul, — kirjutavad P. M. Rogatšev ja M. A. Sverdlin, — kui kodanlus oli progressiivseks klassiks, ta «personifitseeris» rahvust. Siis oli rahvus tõepoolest kodanlik.

Kaasaegsetes tingimustes, «millal monopolistlik kapitalism on muutunud reaktsiooniliseks, antinatsionaalseks jõuks»,⁴ on termin «kodanlik rahvus» vastuvõetamatu. Autorid soovivad nimetada kapitalistliku ühiskonna rahvusi «sotsiaalselt ebaühtlasteks rahvusteks», sotsialistlikke rahvusi — «sotsiaalselt ühtlasteks rahvusteks». Mainitud autoreil jääb aga nähtavasti silmapaari vahele asjaolu,

² О понятии «буржуазная нация». Письмо М. А. Свердлина и П. М. Рогачева в редакцию. — «Вопросы философии», 1964, № 10; «Вопросы истории», № 1, 4, 6, 10.

³ П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. О понятии «нация». — «Вопросы истории», 1966, № 1, стр. 45.

⁴ Sealsamas.

et rahvuse kui sotsiaalse nähtuse objektiivse eksisteerimise kriteeriumiks on materiaalne, majanduslik faktor.

Kui meie lähtume sellest, et rahvusel kui ajaloolisel, sotsiaalsel kategoorial on majanduslik alus, siis me peame ka tunnistama, et ühiskonnas valitsevad tootmissuhted tingivad rahvuse ajaloolise tüübi. Kuna kapitalistlikud tootmissuhted on kodanlikus ühiskonnas valitsevateks suheteks, siis tingib see kodanluse valitseva seisundi ühiskonnas ja seetõttu kuulub igas kodanlikus rahvuses domineeriv seisund kodanlusele, tema poliitikale ja ideoloogiale.

Muidugi ei tule seda mõista nii, et kodanlik ideoloogia on kodanliku rahvuse kõikide klasside, kõikide sotsiaalsete rühmade ideoloogiaks. Mõiste «kodanlik rahvus» on samaväärselt õiguspärane nagu mõiste «kodanlik ühiskond».

Mõiste «kodanlik rahvus» ei välista seejuures, vaid rõhutab kodanliku rahvuse antagonistlikku iseloomu. Meie arvates ei ole mingisuguseid veenvaid põhjusi terminist «kodanlikud rahvused» loobumiseks, nagu seda püüavad meile peale suruda diskussioonis «rahvuse» mõiste küsimuses P. M. Rogatšev, M. A. Sverdlin⁵, S. T. Kaltahtšjan⁶ ja teised.

Ei või nõustuda P. M. Rogatševi, M. A. Sverdlini ettepanekuga asendada termin «kodanlikud rahvused» uue terminiga «sotsiaalselt ebaühtlased (mittehomogeensed) rahvused arenenud kapitalismi tingimustes»⁷ kas või juba sellepärast, et ka sotsialistlikud rahvused, olles ühetüübilised oma klassistruktuuri poolest, ei ole ühtlased (homogeensed) sotsiaalses suhtes.⁸

⁵ П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. О понятии «нация». — «Вопросы истории», 1966, № 1.

⁶ С. П. Калтахчян. К вопросу о понятии «нация». — «Вопросы истории», 1966, № 6.

⁷ П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. О понятии «нация». — «Вопросы истории», 1966, № 1, стр. 45.

⁸ Selles küsimuses me pooldame M. S. Džunusovi ja I. P. Tšamerjani seisukohti, kes samuti vaidlevad «kodanliku rahvuse» mõiste asendamise vastu mõistega «sotsiaalselt ebaühtlased rahvused» (vt. М. С. Джунусов. Нация как социально-этническая общность людей. — «Вопросы истории», 1966, № 4, стр. 16, 17.

И. П. Цамерян. Актуальные вопросы марксистско-ленинской теории нации. — «Вопросы истории», 1967, № 6, стр. 115, 116.

Isegi pärast sotsialismi täielikku võitu NSV Liidus on nõukogude sotsialistlike rahvuste struktuuris säilinud mõningad erinevused. Ainult kommunistlikus ühiskonnas võib rahvus olla sotsiaalselt homogeenne.

Marksistlikku teadusesse on terminid «kodanlikud rahvused», «kapitalistlikud rahvused» sisse toodud mitte J. V. Stalini, vaid V. I. Lenini poolt. V. I. Lenin kirjutas teoses «Kapitalismi areng Venemaal» järgmist: «Miks on välisturg kapitalistlikule natsioonile tarvilik.»⁹ Sealsamas rõhutas V. I. Lenin, et «kapitalistlik natsioon ei või läbi saada välisturgudeta».¹⁰

Samuti kuulub V. I. Leninile termin «sotsialistlikud rahvused». «Kodanluse ikkest vabanevad töörahva hulgad,» kirjutas V. I. Lenin, «püüavad . . . kõigest jõust liidu ja ühtesulamise poole suurte ning eesrindlike sotsialistlike rahvustega . . .»¹¹

Analüüsides eesti kodanliku rahvuse¹² tekkimist ja ajaloolist arengut, ei püüa me tõlgitseda laiendatult ning absolutiseerida terminit «kodanlik rahvus». Me arvestame sellega, et «kodanliku rahvuse» majanduslikul alusel, samuti ka sotsiaalsel struktuuril ja kultuuril on sügavalt vastuoluline, antagonistlik iseloom. Eesti kodanliku rahvuse iseloomustamisel me lähtume leninlikust «kahe rahvuse» ideest igas kodanlikus rahvuses ja «kahest kultuurist» igas rahvuslikus kultuuris.¹³

Vaatamata kodanlikule «ühtse voolu» teooriale tekkis eesti ühiskondlikus liikumises XIX sajandi 60—70-ndail aastatel kaks suurt ühiskondlik-poliitilist suunda: k o d a n l i k - d e m o k r a a t l i k, kelle eesotsas oli selle suuna kõige silmapaistvam esindaja C. R. Jakobson, samuti kunstnik J. Köler, Fr. R. Kreutzwald, luuletaja ning keeleteadlane Mihkel Veske, kirjanikud Ado Reinvald, Juhan Kunder jt., ning k o d a n l i k - k l e r i k a a l n e, kelle eesotsas oli XIX sajandi 60-ndail aastail J. W. Janssen, alates 70-

⁹ V. I. Lenin. Teosed, 3. kd., lk. 39.

¹⁰ Sealsamas.

¹¹ V. I. Lenin. Teosed, 22. kd., lk. 314.

¹² E. A. Jansen doktoriväitekirjas «C. R. Jakobsoni ajaleht «Sakala» ei kasuta üldse terminit «kodanlik rahvus». Ta kasutab terminit «eesti rahvus». Selline seisukoht läheb lahku V. I. Lenini seisukohast. V. I. Lenin võttis tarvitusele termini «kodanlikud rahvused». Pole veenvat põhjust loobuda sellest terminist. (O. Š.)

¹³ V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 15.

ndaist aastaist J. Hurt ja rida teisi eestlastest pastoreid (J. Eisenschmidt, M. Jürmann, A. Kurikoff jt.). Peab märkima, et mitte kohe, eesti rahvusliku liikumise algul ei asunud Jannsen, Hurt jt. kokkuleppe teele mõisnikega, saksa parunitega, eesti rahva põliste vaenlastega. Rahvusliku liikumise algperioodil ei keeldunud nad veel ühisest tööst kodanlik-demokraatliku leeri ideoloogidega. Jannsen näiteks lubas rahvusliku liikumise algperioodil paigutada oma lehte kodanlik-demokraatliku leeri esindajate artikleid, Hurt oli aga 1878. aasta esimesel poolel C. R. Jakobsoni «Sakala» üks korrespondente. Hurdal on teatud teeneid ka eesti folkloori uurimise alal. Kuid see ei räägi mingil juhul «ühtse voolu» teooriate poolt ja ei anna õigust kujutada Jakobsoni leeri ning Jannseni-Hurda leeri vahelist võitlust isiklike «nääklemistena» või tühipalja «sõnelusena», mis rahvuslikule liikumisele olevat ainult kahju teinud.

Nendel suundadel olid vastandlikud vaated poliitikale, kultuurile, kunstile, kirjandusele, moraalile, rahvusküsimusele, filosoofiale, religioonile jne. Tuleb rõhutada, et juba rahvusliku liikumise puhkemisel Eestis XIX sajandi 60-ndatel aastatel ei olnud ühtset rahvust, see oli juba siis lõhenemas «kaheks rahvuseks». Seda taipas F. Tuglas, kes kirjutab, et «on... ekslik arvata, nagu oleksid esialgu kõik meie rahvuslikud tegelased kooskõlas töötanud, esinevad vastuolud Jakobsoni ja Jannseni vahel alles 1870. aastal tulnud ning lõplik lahkuminek alles «Sakala» päevil. Tõsiselt pole meil olnud kunagi ühist rahvuslikku rinnet juba 60-ndate aastate algusest, liikumise enese tekkimisest peale. Radikaalsele voolule oli selge, et eesti tõsirahvusliku tõusu vastased pole ainult mõisnikud, vaid ka vaimulikud ja mitte ainult sakslased, vaid ka eestlased.»¹⁴

Kodanlik-demokraatliku suuna esindajad olid ühenduses laialdaste rahvahulkadega, nad väljendasid rõhutatud eesti talurahva põhilisi huve ja talurahva keskelt võrsunud eesrindliku intelligenti taotlusi. Nad astusid võitlusse balti parunite kõikvõimsuse vastu, nõudsid kõikide pärisorjuse igandite hävitamist, kaitsesid seisuste võrdsuse

¹⁴ F. Tuglas. Eesti Kirjameeste Selts. Teosed, 5. kd., Tallinn, 1958, lk. 31—32.

põhimõtet, nõudsid poliitilisi õigusi eesti rahvale, eluõigust eesti töörahvale. C. R. Jakobsoni taotluseks oli balti mõisnike võimu täielik purustamine, Baltimaade erikorra likvideerimine. Ta oli eesti ja vene rahva sõpruse kirglik kaitsja, natsionalismi, šovinismi ja rassismi vaenlane. Kodanlik-demokraatlik leer oli Venemaast isoleerimise vastu.

Kodanlik-klerikaalse leeri sotsiaalseks baasiks oli ennekoike eesti rikastunud maa- ja linnakodanlus, kes kartusest eesti töörahva hulkade revolutsioonilise liikumise ees otsis kokkulepet eesti rahva põliste vaenlaste balti mõisnikega. Nad õigustasid reaktioonilist Baltimaade erikorda ja pärisorjuslikku klerikaalset balti-saksa kultuuri, jutlustasid papimeelsust, mis kutsus rahvast üles alandlikkusele ja sõnakuulmisele. Nad eitasid eesti talurahva leppimatut vastuolu balti parunitega.

Samal ajal propageerisid nad eesti rahvuse ühtsuse ideed, kuid eitasid klassivõitlust ning tundsid hirmu rahvahulkade liikumise ees. Nad püüdsid eesti rahvast eraldada Venemaast, isoleerida eesti rahvast vene rahvast ja vene progressiivsest kultuurist, propageerisid šovinismi ja kosmopolitismi ideid. Üheks näiteks sellest on J. W. Jannseni poja Harry Jannseni poolt «Eesti Postimehe» veergudel esitatud baltluse filosoofia, idee «baltluse rahvusest». Harry Jannsen propageeris eestlaste ja balti sakslaste idüllilist kooselu, nende kokkusulamist «balti rahvuseks».¹⁵ Tuleb märkida, et mitte ainult C. R. Jakobson, vaid kogu eesti töötav rahvas hakkas kodanlik-klerikaalse suuna esindajaid lisaks «kiriklaste» nimetusele hüüdma veel «baltlasteks».

Kodanlik-klerikaalse suuna tegevuse eesmärgiks oli töötajate lepitamine eesti rahvusest kurnajatega, eesti töörahva vaimne orjastamine, nende jätmine igavesse orjusse. Nii hakkas juba rahvusliku liikumise algul kujunema eesti kodanluse natsionalistlik ideoloogia¹⁶.

C. R. Jakobsoni surm langes ühte kodanliku rahvusliku liikumise kriisi algusega. Seoses kapitalismi arenemisega toimus klassivastuolude teravnemine, mis tingis kriisi tek-

¹⁵ «Eesti Postimees», 1880, nr. 21–24, mis on pühendatud «baltluse» propagandale.

¹⁶ Natsionalism on kodanluse ideoloogia ja poliitika, mis on suunatud sellele, et õhutada eri rahvusest töötajate vahel rahvuslikku vaenu. Natsionalismi äärmuslikumaks vormiks on šovinism.

kimise ja süvenemise rahvuslikus ülddemokraatlikus liikumises aastail 1882—1883. Isoleerudes rahvahulkadest ja astudes avalikult välja masside tõeliste huvide vastu, hakkas eesti kodanlus XIX sajandi 80—90-ndail aastail üha rohkem otsima liitu saksa mõisnike ja tsaariisevalitsusega.

Eesti kodanlike ideoloogide suhtumine balti parunitesse ja tsaarivalitsusse oli mitmesugune.

Osa neist väitis, et eesti rahval puuduvat tulevik, kuna ta assimileeritakse sakslaste poolt. Nad hakkasid propageerima niinimetatud «balti rahvuse» ideed.

Teine osa kodanluse ideoloogidest hakkas avalikult toetama tsarismi venestamispoliitikat ja väitis, et eesti rahvus sulab ühte vene rahvusega.

Kolmandad tõstsid kilbile «rahvusliku vaimu», «rahvuse huvid», kuid kasutasid neid loosungeid eranditult selleks, et lepitada klassivastuolusid eesti kodanlikus rahvuses endas ja allutada rahvahulkade huvid rahvusliku kodanluse omakasupüüdlikele huvidele.

Seejuures ühtis «rahvustervikluse» jutlustamine truualamlike tunnete avaldamisega tsaarivalitsusele ning kapituleerumisega balti parunite ees igas vähemgi tõsisel poliitika ja kultuuriga seotud küsimuses.

XX sajandi alguseks jõudis kapitalism imperialismi-staadiumi, mis on proletaarse revolutsiooni eelõhtuks. Venemaa osutus imperialismi vastuolude sõlmpunktiks. Nende lahendamine oli võimalik ainult revolutsioonilisel teel. Lenin nimetas vene imperialismi sõjalis-feodaalseks imperialismiks, sest ta oli nii kapitalistliku, koloniaalse kui ka sõjalise surve koldeks. Revolutsioon Venemaal pidi muutuma proletaarseks, sotsialistlikuks revolutsiooniks, ta pidi omandama rahvusvahelise iseloomu ning vapustama maailma imperialismi põhialuseid. Ühiskondlikule areenile tõusis uus jõud — proletariaat.

Juba töölisliikumise esimestest sammudest alates kujunes välja eesti ja vene proletariaadi vennalik sõprus ja koostöö. Samal ajal tekkis ekspluataatorite — tsaarivalitsuse, saksa mõisnike ja eesti kodanluse ühisrinne, mis oma teravikuga oli suunatud ekspluateeritud masside vastu. Esimeses Vene kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis (1905—1907) läksid eesti kodanluse ja eesti proletariaadi teed järsult lahku.

Proletariaat võitles revolutsioonilise klassivõitluse, aga

mitte rahvusliku lipu all. Kodanlik natsionalism kujunes ideoloogiks, mis taotles proletaarse liikumise allutamist kodanluse huvidele.

Sel perioodil olid kodanliku ideoloogia silmapaistvamateks esindajateks Jaan Tõnisson ja Konstantin Päts. Jaan Tõnisson, «Postimehe» toimetaja, sisendas «Postimehe» lugejaile natsionalistlikke ideid. Eestis polevat klassivahe-
sid, sotsialism aga olevat sisse toodud väljastpoolt. Sotsialism olevat väga kahjulik, kuid Eestis jäävat pinnata.

Konstantin Päts, kes andis välja «Teatajat» ning koke-
teeris algul töölisliikumisega, püüdis viimast igati halvata. Revolutsiooni algpäevil ei läinud eesti kodanlus veel avalikult üle kontrrevolutsiooni leeri, kuid ta püüdis juba siis õõnestada revolutsioonilist võitlust, suunata töörahvast reformide taotlemisele. Kodanluse ideoloogid soovitasid näiteks esitada valitsusvõimudele palvekirju.

Revolutsioonilise liikumise arenedes läks kodanlus väga kiiresti üle kontrrevolutsiooni leeri ja leppis 17. oktoobri manifestiga.

Jaan Tõnissoni eduerakond ühines poliitilistes küsimustes Vene kadettide partei¹⁷ programmiga. Rahvusküsimuses taotles eesti kodanlus ainult rahvuslikku kultuurautonoomiat. Seejuures kinnitati truualamlikkust isevalit-
susele, hoiatati rahvast vägivaldastele astumise eest, soovitati tegutseda ainult seaduslikkuse alusel. K. Päts võttis samuti omaks kadettide programmi.

Selline oli eesti kodanluse rahvavastane kontrrevolutsiooniline pale 1905.—1907. aasta revolutsioonis.

Pärast 1905.—1907. a. revolutsiooni lüüasaamist süvenes reaktsiooni pealetungi olukorras mustasajalise suurvene šovinismi määratlemine kõigil ühiskondliku elu ja poliitika aladel. Rõhutatud rahvaste kodanluse ja väikekodanluse seas suurenes kodanlik natsionalism, mida soodustas kapitalismi arenemisega seotud rahvusliku konsolideerumise protsessi süvenemine ääremaades.

Tsaari-Venemaal kerkis rahvusküsimus eriti teravalt üles Esimese maailmasõja eelõhtul seoses rahvusvahelise olukorra teravnemisega. 1912.—1913. aastal puhkesid Balkani sõjad. Imperialistlikud kiskjad valmistusid intensiivselt Esimeseks maailmasõjaks. Lääne-Euroopa kodanluse

¹⁷ Konstitutsioonilis-demokraatlik partei. Rahvas ristas selle partei «rahameelseks kaduerakonnaks».

ideoloogid jutlustasid šovinismi. II Internatsionaali liidrid samal ajal, lõõnud lahku marksismist, revolutsioonilisest klassivõitlusest, proletaarsest internatsionalismist, hakkasid agaralt levitama natsionalismi töölisliikumises.

Kõik see püstitas bolševike ette ülesande purustada natsionalism igasugusel kujul ja töötada välja rahvusküsimuse marksistlik programm.

Ka Eestis kerkis rahvusküsimus eriti Esimese maailmasõja eelõhtul ja sõja ajal teravalt üles. Eesti kodanluse ideoloogid püüdsid mürgitada töötajate teadvust natsionalismi ja šovinismiga. Sel ajajärgul anti Eestis välja palju raamatuid ja kogumikke ning avaldati ajalehtedes artikleid, mis põhjendasid eesti kodanluse natsionalistlikku ideoloogiat.

Nende väljaannete hulgas kuulus silmapaistev koht V. Grünthal-Ridala teosele «Tõuküsimus», A. Grenzsteini antisemiitlikule raamatule «Juudiküsimus», «Noor-Eesti» albumitele ja ajakirjale «Noor-Eesti», Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) albumitele (eriti album IX, «Rahvusküsimus» I) jne. Üks «Noor-Eesti» silmapaistvamaid tegelasi J. Aavik avaldas Eesti Üliõpilaste Seltsi IX albumis (1915) artikli «Rahvuslik tunne Eestis», milles valas krokodillipisaraid selle üle, et alates Kreutzwaldist kuni meie päevini pole ükski eesti publitsist, poliitikamees ega kirjanik püüdnud üldteoreetilisest vaatepunktist käsitleda rahvuse ja natsionalismi küsimust. Ta pöördub artikli lõpus eesti kodanluse ideoloogide poole üleskutsega alustada rahvusküsimuse läbitöötamist, sihiga tõhustada natsionalistlikku propagandat, mis võimaldaks kindlustada ning süvendada rahvahulkades kodanlikku reaktsioonilist ideoloogiat.

H. Kruus kirjutas artikli «Rahvus ja klass», milles ta püüdis teoreetiliselt põhjendada kodanlikku natsionalismi ja selles andis ta rahvuse definitsiooni: «Rahvuseks me nimetame inimeste rühma, kes ühesuguse saatuse osalistena pärvuse ja kultuurilise ühtesulamise läbi on omandanud ühtlase iseloomu ja ühised kultuurivormid. Rahvuslik iseloom on elu enese poolt vaotatud meie peale, ta on bioloogiline nähtus. Nii iseloomustab rahvast bioloogiline tunnusmärk.»¹⁸

H. Kruusi rahvusteooria, tema rahvuse definitsioon ei hiilga originaalsuse ega sügavamõttelisusega, sest see pole

¹⁸ H. Kruus, Rahvus ja klass. EÜS-i album IX, lk. 45.

midagi muud kui plagiaat austria revisionistide K. Springeri (Renneri) ja O. Baueri idealistlikust ja metafüüsilisest kodanlik-natsionalistlikust rahvusteooriast, mille purustas V. I. Lenin.

H. Kruusi poolt antud rahvuse definitsioonis on sõnad «ühesugune saatus» ja «rahvuslik iseloom», mis figureerivad ka austria revisionistidel. Ent H. Kruusi rahvusteooriasse on rahvuse põhilise tunnusena juurde lisatud rassiline, bioloogiline moment. H. Kruus püüab tõestada, et «nagu põhjamaalase valkjat nahavärvi ei saa «neegristada», nii ei saa ka pääseda «omast rahvusest.»¹⁹

Tema arvates on ühiskonna arenemise otsustavaks jõuks rassiline, bioloogiline faktor, «rahvuslik võitlus», mitte aga klassivõitlus! Rahvuses endas valitseb H. Kruusi arvates huvide ühtsus, sest ühte ja samasse rahvusesse kuuluvaid inimesi liidab rassiline, tõuline ühtekuuluvus kui rahvuse arenemise määrav jõud.

Natsionalistlikke, rassistlikke vaateid propageeris ka V. Ridala raamat «Tõuküsimus», mis käsitles tõu olemust ja tähendust, tõugude jaotust ja hindamist, ristamist ja selektsiooni, soome-ugri tõu küsimust.

V. Ridala rõhutab, et «tõug tingib, määrab mingi rahva sotsiaalse ühiskondliku arenemise».²⁰

Rassistlikke ideid propageeris ohtralt ka J. Tõnisson, kes esitas rassistliku rahvuse määratluse: «Indiviidid köidab rahvuseks tõu ja keele osadus.»²¹ Sellesamas vaimus oli kirjutatud ka V. Ernitsa «traktaat» «Rahvusfilosoofilisest ilmavaatest», milles väidetakse, et «kõige tähtsamaks rahvusliku ilmavaate immanentseks . . . aluseks on vere ja tõusugulus, rahvuse tõuline, füüsiline olemus. Selle kaudu on niihästi rahvas kui ka selle üksikud liikmed oma olemise saanud, mis kõige muu aluseks on.»²²

Kodanliku diktatuuri aastad tähistasid uut etappi natsionalismi ja šovinismi levimisel Eestis. Eesti kodanlus tuli võimule mitte revolutsiooni, vaid kontrrevolutsiooni võidu tulemusena pärast rahvavõimu — nõukogude võimu mahasurumist imperialistlike riikide abiga. Eesti töötaval rahval ei õnnestunud Kodusõja aastail purustada

¹⁹ H. Kruus. Rahvus ja klass. EÜS-i album IX, lk. 45.

²⁰ V. Ridala. Tõuküsimus. Tartu, 1914, lk. 8.

²¹ «Postimees», 5. veebruar 1910.

²² Eesti Üliõpilaste Seltsi album IX. Rahvusküsimus I, lk. 12.

kodanluse, parunite ja välismaiste interventide ühendatud jõude ning Eestis kehtestati verine kodanlik diktatuur. Kõik see vajutas oma pitseri eesti kodanluse ideoloogiale. Kodanlik Eesti oli mitte ainult Lääne-Euroopa imperiaalistide poolasumaa, vaid ka niinimetatud «puhverriik», imperialismi üks eelposte võitluses Nõukogude Liidu vastu. Ta jäi kogu oma eksisteerimise vältel lääneriikide truuks ja sõnakuulelikuks käsilaseks võitluses Nõukogude Liidu vastu.

Kodanlik võimuaparaat, kodanlikud poliitilised parteid ja ühiskondlikud organisatsioonid, kirik, kool, kodanlik kunst ja kirjandus — kogu kodanlik pealisehitus oli täielikult seatud eesti kodanluse egoistlike klassihuvide teenistusse.

Natsionalistliku ideoloogia propageerimisel ja Nõukogude-vastase vaenu õhutamisel etendasid tähtsat osa Eesti Rahvuslaste Klubi ajakiri «ERK»²³, ajakiri «Eesti Hõim»²⁴ (1928—1939, ilmus 3 numbrit), ajakiri «Akadeemia», Eesti Üliõpilaste Seltsi albumid (X ja XI) ja teised väljaanded. Mõeldi välja igasuguseid kõlavaid loosungeid, nagu «rahvusterviklikkus», «iseseisvus», «omariiklus», «rahvusliku ühiskonna psühholoogiline integratsioon», «eesti rahva ajalooline kutsumine», «turanism» kui soome-ugri hõimuliikumise üks avaldusvorm jne. Kõike seda tehti selleks, et rafineeritud kujul rahva teadvusse viia natsionalismi ja šovinismi.

Kodanlikku natsionalismi ja šovinismi levitati ohtralt ka soome-ugri kultuurikongresside kaudu. Kodanliku diktatuuri aastail korraldati neid kongresse perioodiliselt, kusjuures aupatroonideks olid riigipead K. Päts, P. E. Svinhufvud ja M. Horthy.

Viiendal soome-ugri kultuurikongressil, mis toimus 1936. aastal Tallinnas, esines kõnega K. Päts. Ta propageeris innukalt rassistlike ideid ning rääkis tõu ja vere ühtsusest. «Meid on kokku toonud vere hääl,» ütles K. Päts, «see on meie kongresside sidemeks ja juhtijaks . . .

²³ Eesti Rahvuslaste Klubi üldmajanduslik kultuur-poliitiline ajakiri (1933—1940). Ajakirja toimetusse kuulusid Ed. Roos, L. Sepp ja teised, vastutavaks toimetajaks oli L. Tandere.

²⁴ Fenno-Ugria Asutis, mille nõukogu esimeheks kuni 1940. a. oli K. Päts, andis välja ajakirja «Eesti Hõim». «Eesti Hõimu» vastutavaks toimetajaks oli Fenno-Ugria Asutise teaduslik sekretär Villem Ernits.

Ühine veri ja ühine päritolu... see on põline terve veri, mis meie rahvastel on aidanud kõiki raskusi võita.»²⁵

Šoviniistlikke tundeid ja rassistlikke ideid sisendati eesti rahvale ka nn. hõimupühadel. Neid päevi hakati tähistama kodanlikus Eestis alates 1929. aastast iga aasta oktoobrikuu kolmandal laupäeval ja pühapäeval. Valitsuse direktiiviga kohustati «kõikide koolide ja õppeasutuste juhatajaid, õpetajaid ja õpilasi, noorsooseltse ja teisi kultuurilisi organisatsioone, isamaalisi sihte taotlevaid ühinguid, kaitseväge, kaitseliitu, kodukaitset, usulisi organisatsioone ja üksikuid kaaskodanikke korraldama mainitud päeval selgitavaid loenguid ja ettekandeid ning üldiselt rahvapidusid...»²⁶ «Hõimupäev laiades rahvahulkades üle kogu maa, rahvustunde ja hõimuaate pidupäevaks!» rõhutatakse ülaltoodud direktiivis.

Eesti kodanluse huvi soome-ugri hõimuliikumise vastu, hõimupäevade pidulik korraldamine kogu maa ulatuses ei olnud seotud teaduslike eesmärkidega, sooviga tuua selgust eesti ja teiste soome-ugri rahvaste etnogeneesi probleemisse, samuti ka mitte rahvaste sõpruse idee propageerimisega. See huvi oli tingitud Eesti reaktsioonilise kodanluse klassihuvidest, tema vaenust maailma esimese sotsialismimaa — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vastu, marksismi-leninismi vastu. Soome-ugri II hariduskongressil Tallinnas 1924. aastal, millest võttis osa Eestist 756, Soomest 150 ja Ungarist 56 esindajat, esitas Matti Pesonen, Soome toimkonna liige, soome-ugri liikumise deviisi: «Lähme oma rahva ilusale tulevikule vastu pühakiri kaenlas ja rist teises käes...»²⁷ Ta kutsus kõiki soome-ugri rahvaid üles Nõukogude-vastasele aktsioonile «selle hobuseraua tagumiseks, kuhu meie rahvaste põline vaenlane peab surutama, kui meie hõim elada igatseb».²⁸

Soome-ugri hõimuliikumine kujutas endast tegelikult kodanliku natsionalismi ja rassismi rafineeritud propagandat. Soome-ugri hõimuliikumise taga pole raske näha selle liikumise tõelist sisu, milleks oli antikommunism. Eesti kodanliku natsionalismi ideoloogia teravik oli suunatud Nõukogude Liidu rahvaste vastu. Kodanlikud ajalehed kubisesid kõige jõledamaist võltsinguist ja alatu-

²⁵ «Soome-ugri kultuurikongress». Tallinn, 1936, lk. 47.

²⁶ «Eesti Hõimu Aastaraamat», 1939, lk. 47.

²⁷ «Soome-ugri II hariduskongress Tallinnas». 1924, lk. 27.

²⁸ Sealsamas, lk. 91.

mast laimust Nõukogudemaa kohta. Noorsugu kasvatati koolis ja väljaspool kooli mürgises šovinismi vaimus. Koolide õppekavadest kõrvaldati vene keel ja kõik see, mis kuidagi meenutas vene ja eesti rahva ajaloolist sõp-rust ning sidemeid.

Vihast kõige nõukoguliku vastu on tingitud ka eesti kodanlike natsionalistide kummardamine Lääne ees ja väide, nagu oleks eesti kultuur arenenud ainult Lääne kultuuri mõjul. Fašist Uluots püstitas isegi «teooria», mille kohaselt eestlased olevat XIII sajandil vabatahtliku lepinguga oma maa ja vabaduse saksa röövvallutajatele loo-vutanud ja 1918. aasta 19. novembril selle sakslas-telt vabatahtlikult «Riia lepinguga» uuesti tagasi saa-nud.²⁹

Eesti kodanlike natsionalistide langust tähistab nende muutumine saksa fašistide, pärast fašismi purustamist aga ameerika imperialismi agentuuriks.

Astudes 1941.—1944. aastal saksa fašistide teenistusse, aitasid kodanlikud natsionalistid lämmatada eesti töörahva vabadust, mille ta oli leidnud Nõukogude Liidu rahvaste vennalikus peres.

Saksa fašistide võimutsemise ajal Eestis oli kogu võim koondatud preisi junkrust kindralkomissari SA Obergrup-penführer Litzmanni kätte, kes oli allutatud Riias asuvale Baltimaade ja Valgevene riigikomissarile.

Eesti rahva tõhusamaks ekspluateerimiseks ja orjastami-seks asutati kodanliku natsionalisti H. Mäega eesotsas nn. direktorium («Eesti Omavalitsus»), mis oli fašistliku rööv-poliitika sõnakuulelikuks tööriistaks.

Reetur H. Mäe ja kõik temataolised saksa fašistide käsi-lased püüdsid end näidata eesti rahva ja maa kaitsjatena, rahvuslike huvide eest võitlejatena, tulihingeliste patriootidena. Kodumaa nimel, sini-must-valge lipu all aeti tuhandeid eestlasi saksa fašistide naha päästmiseks rindele surema, noori ja naisi sunniti saksa mõisnikke ja vabri-kante orjama.

Nii tollal kui ka tänapäeval on nad ise ning nende saba-rakud püüdnud sellist kuritegelikku, äraandlikku tegevust serveerida eesti rahva patriotismi avaldusena Teise maail-misõja perioodil.

²⁹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963, lk. 268.

Tõstes kilbile rahvusliku lipu, tehes kära rahvuslikest huvidest, muutus eesti kodanlus saksa imperialistide palgateenistuses oma rahva timukaks. Niisugune oli eesti kodanlike natsionalistide arenemise paratamatu tagajärg.

Milliste kuritegudeni eesti kodanlikud natsionalistid seejuures laskusid, on tänapäeval üldiselt teada, sellel ei ole mõtet käesoleval juhul üksikasjaliselt peatuda, piisab viitamisest näiteks E. Martinsoni vastavatele uurimustele.³⁰

Osal eesti kodanluse liidreist õnnestus aastatel 1940—1944 põgeneda välismaale, kus nad jätkasid ameerika imperialistide ustavate teenritena oma tegevust Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi vastu.

Nad on valinud oma peamiseks ideelis-poliitiliseks relvaks antikommunismi, mille põhiliseks sisuks on sotsialistliku korra laimamine, kommunistlike parteide eesmärkide, marksismi-leninismi õpetuse võltsimine.

Nad annavad imperialistide abiga välja ajalehti ja ajakirju, mis on täidetud šovinismist, natsionalismist ja antikommunismist nõretavatest artiklitest. Sellised emigrantlikud ajalehed nagu «Vaba Eesti Sõna», «Eesti Päevaleht», «Teataja» jt. mõtlevad välja ja levitavad päevast päeva laimu, mille eesmärgiks on iganenud kapitalistliku korra kaitsmine, vaenu ja vihkamise õhutamine rahvaste vahel, militarismi ja sõja ülistamine, kollektivismi ja ühiskondliku omanduse laimamine.

Šovinismi ja inimvihkamise ideed on kõige drastilisemal kujul kokku võetud eesti kodanlike natsionalistide emigrantliku liidri A. Rei memuaarides. «Kindel on ju see,» kirjutab A. Rei, «et maailm ei jää mitte igavesti niisuguseks, nagu see tänapäeval on. Jumala veskid jahvatavad kahjuks küll — ühe igivana saksa rahva ütluse järele — aeglaselt, igatahes palju aeglasemalt kui meie seda sooviksime, aga nad jahvatavad ja teevad oma töö põhjalikult. Varem või hiljem tuleb lõpuks siiski aeg, mil tõestuvad mitme sajandi eest Tallinna auväärse raekoja uksele kirjutatud sõnad: «Õigus jääb, õigust ei saa maha suruda, tema eest peavad taganema kõik kurjad teod.»³¹

³⁰ A. E. Martinson. Haakristi teenrid, Tallinn, 1962; Elukutse — reetmine, Tallinn, 1970.

³¹ A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm, 1961, lk. 246.

Ilma kommentaarideta on selge, et siin on tegemist rae-
vuka antikommunistiga, ameerika imperialistide kuuleka
käsilasega, kelle mõttekaaslasteks on ameerika «ultrad»,
«John Birchi Ühing», «Kristlik ristsõda kommunismi
vastu», «Vabaduse eest võitlejad», aga samuti sellised
reaktsionäärid nagu Goldwater jt.

Oleks ekslik piirata antikommunismi ainult tema
kõige sõjakamate ja äärmuslikumate organisatsioonidega
ning esindajatega, sest nii konservatiivid, «ultrad» kui
ka liberaalid võitlevad ühise rindena maailma progressiiv-
sete jõudude vastu. Vaatamata omavahelistele näaklemis-
tele toetavad nad kõik tingimusteta USA valitsuse anti-
kommunistlikku tegevust. Kõik reaktsioonilise kodanluse
ideoloogid, nii nagu Hitlergi omal ajal, püüavad ajaloo
käiku pidurdada, ühiskonna progressiivse arenemise seadusi
tühistada ning ära hoida sotsialismi jõudude arenemist,
uue, sotsialistliku ühiskonna võitu. Kuid ajaloo kogemused
näitavad, et ajalooline paratamatus on võimsam reaktsioo-
niliste klasside, parteide ja juhtide tegevusest, kes on sat-
tunud konfliktis ajaloo käigu seadustega, kes püüavad
ajalooratast tagasi pöörata. Ajaloo kogemused kõnelevad,
et see on lootusetu unistus. Varem või hiljem need klas-
sid, parteid ja juhid langevad ning ajalooline paratamatus
heidab nad oma teelt kõrvale. Võidu saavutavad progres-
siivsed jõud, kes tegutsevad kooskõlas ühiskonna mate-
riaalse elu nõuetega.

Eesti kodanlikud natsionalistid on koondunud imperia-
listliku reaktsiooni musta lipu alla, mille nimeks on anti-
kommunism.

«Selle musta lipu all on tänapäeval ühinenud kõik sot-
siaalse progressi vaenlased: finantsoligarhia ja militaristlik
klikk, fašistid ja reaktsioonilised klerikaalid, kolonisaato-
rid ja mõisnikud, kõik imperialistliku reaktsiooni ideelised
ja poliitilised abimehed. Antikommunism kajastab kodan-
liku ideoloogia «äärmist degradeerumist».»³²

See äärmine degradeerumine on eesti kodanlike natsio-
nalistide mõnekümneaastase arenemise paratamatu lõpp-
tulemus.

Rahvahulkade silmis on kapitalism end kompromiteeri-
nud. Imperialismi ideoloogid peavad seetõttu paremaks

³² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn,
1961, lk. 48.

temast silmakirjalikult loobuda. Nad väidavad end kaitsvat mitte kapitalismi, vaid «üldise heaolu riiki», «vaba maailma», «Lääne tsivilisatsiooni» ja muid pettekujutlusi. Kapitalism olevat muutunud «rahvakapitalismiks». Antikommunism ei ole suuteline püstitada mingisugust positiivset ühiskondlikku ideaali ega alternatiivi, mida võiks vastu seada kommunismile.

Kõigest ülaltoodust võime me teha järelduse, missugune on eesti kodanluse vaimne pagas, milline on eesti kodanliku natsionalismi olemus. Eesti kodanluse ideoloogia iseloomustavaks jooneks on eelkõige teoreetilise mõtlemise mandumine, täielik loobumine ühiskondlike nähtuste teaduslikust analüüsimisest. Nende vaadetes puudub ajaloo-protsessi objektiivsete seaduspärasuste arvestamine. Nad asendavad ühiskondliku progressi ja formatsioonide vaheldumise Lääne-Euroopa kodanlike sotsioloogide poolt käibelelastud «kultuuride vaheldumise» mõistega ja tsükllisuse teooriaga. Nende jaoks ei eksisteeri selliseid ühiskonnateaduse kategooriaid nagu tootmisviis, tootlikud jõud ja tootmissuhted, majanduslik baas ja pealisehitus. Nad on omaks võtnud ühiskonna arenemisprotsessi subjektivistliku, idealistliku ja metafüüsilise käsitluse, omistades ühiskonnaelus määrava osa teadvusele, ideedele, psüühikale.

Eesti kodanlikud natsionalistid samastasid ja asendasid rahvuse mõiste rassi mõistega, mis on vastuolus teadusega. Rahvus on ajalooline, sotsioloogiline kategooria, mis erineb kvalitatiivselt rassist kui antropoloogilisest, bioloogilisest kategooriast.

Ajaloo-protsessi liikumapanevaks jõuks pidasid eesti kodanlikud natsionalistid võitlust rasside, mitte aga klasside vahel. Rööbiti rassistlike, ühiskonnaelu nähtuste biologiseerimise kontseptsioonidega eksisteeris kodanlikus Eestis ka sotsioloogia psühholoogilise koolkonna erivariant niinimetatud «rahvusliku ühiskonna integreerimise»³³ näol. Samastades sotsioloogia psühholoogiaga, pidades inimeste vaimset tegevust ühiskonnaelu määravaks teguriks,

³³ Vt. H. Kruus. Eesti rahva ajaloolise kutsumise ideest. EÜS-i Album XI, Tartu, 1940, lk. 7.

Vt. H. Kruus. Rahvusterviklikkusest. «Meie rahvusliku terviklikkuse saavutamise tähtsaim ülesanne,» kirjutab H. Kruus — «see on meie rahvusliku ühiskonna psühholoogiline integreerimine.»

absolutiseerisid psühholoogilise integratsiooni teooria esindajad «rahvuslikku karakterit», ekspluateerisid eesti rahva tõelisi patriootilisi tundeid ja rahvuslikku iseteadvust, taandasid kõik inimeste suhted psühholoogiliste suhete — «rahvusliku hingeelu», «rahvusterviklikkuse» tasapinnale. Sellega taheti kodanlikus Eestis üha teravnevaid antagonistlike klassivastuolusid kaotada või vähemalt pehendada ja «lepitada», siduda kõik «vastuolulised rühmad teatava solidaarsusega», liita Eesti ühiskonnas eksisteerivad erinevad klassid ja sotsiaalsed rühmad ühtseks «rahvustervikuks». Eesti kodanliku rahvuse ideeliseks ja sotsiaalpoliitiliseks pagasiks oli klassirahu jutlustamine «rahvusterviklikkuse» nimel, umbusalduse ja vaenu õhutamine võõraste rahvuste, eelkõige vene rahvuse suhtes. Eesti kodanluse nationalistliku ideoloogia sotsiaalne osa seisnes kapitalistliku korra kaitsmises ja õigustamises, laiade rahvahulkade eemaldamises võitlusest kapitalismi vastu, raevukas võitluses töölisklassi revolutsioonilise teooria — marksismi-leninismi vastu. Kapitalismi apoloogia oli eesti kodanluse nationalistliku ideoloogia peamine sisu, tema nn. sisemine funktsioon. Eesti kodanluse ideoloogia välispoliitiline funktsioon oli täielikult seatud imperialistlike riikide agressioonipoliitika teenistusse, oli suunatud Nõukogude Liidu saavutuste mahategemisele, Nõukogude-vastase vaenu õhutamisele.

2. Võitlus rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse õilsate ideede eest enne marksismi levikut Eestis

Juba enne marksismi levikut Eestis algas võitlus rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse ideede eest.

Ajaloolised faktid kõnelevad sellest, et XIX sajandi 60—70-ndate aastate rahvuslikus liikumises kodanlik-demokraatliku suuna esindajad kaitsesid rahvaste võrdsuse ja võrdõiguslikkuse printsiipe. Selle suuna silmapaistev ideoloog C. R. Jakobson oli eesti rahva patrioot. Armastus oma isamaa vastu oli tal lahutamatu seotud eesti rahva vaenlaste, saksa mõisnike ja nende reaktsioonilise Baltimaade erikorra vihkamisega. Ta oli uhke eestlaste sangarlikule võitlusele ja nende mehisusele heitluses saksa röövvalutajatega. C. R. Jakobson oli eestlaste rahvusliku uhkuse

tribuun, eesti ja vene rahva sõpruse kirglik kaitsja. Jakobson astus otsustavalt välja šovinistide ja rassistide vastu. Temale omase jõu ja kirega paljastas ta ka anti-patrioote, isamaatuid kosmopoliite, kes oma rahva huve halvustades astusid omakasupüüdlikku tehingusse saksa mõisnikega ja, roomates saksa parunite ees, kutsusid eestlasi üles loobuma oma rahvusest ja isegi eestlaste nimest.

C. R. Jakobsoni programmilised seisukohad rahvusküsimuses on formuleeritud erilise selgusega ühe tema artikli alljärgnevas lõigus, mille tsensor maha tõmbas ja mis seetõttu trükivalgust ei näinud.

«Sakala,» kirjutas Jakobson, «on see ajaleht, kes eesti rahvuse põhja peal seistes igal pool ette peab astuma, kus selle rahvuse hukatuseks tööd tehakse. Iga rahvast austades ja oma kodumaa kasu püüdes austab ta ka igameest, kes selle kodumaa aus ja truu poeg on. Aga põlguseväärt on kõik needsinatsed tema meelest, kes oma rahvust salgavad ehk teise rahvuse maha püüavad rusuda.

Seesugustega ei saa «Sakala» ilmaski käsikäes käima, sest etta nende verivaenlane on.

Seesuguste vastu võidelda arvab «Sakala» oma pääkohuseks.»³⁴ (Minu sõrendus. — O. Š.)

C. R. Jakobson oli eesti ja vene rahva sõpruse idee propageerija.

Bervi-Flerovski³⁵, silmapaistev vene vabadusliikumise ning eesrindliku ühiskondlik-poliitilise ja filosoofilise mõtte esindaja XIX sajandi teise poole Venemaal, avaldas Peterburis 1869. aastal oma suurima teose «Töölisklassi olukord Venemaal», milles olulisel kohal oli rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse idee. C. R. Jakobsonile jättis see raamat sügava mulje. Ta tõttas loetut jagama oma lähedasemate sõpradega. Suure vaimustusega kirjutas ta Jaan Adamsonile³⁶ ja Lydia Koidulale³⁷, et «paljud venelased on meie poolel», üks neist, nimega Flerovski, aval-

³⁴ «Sakala» nr. 28, 1878.

³⁵ Bervi-Flerovski kuulus vene demokraatia suurte esindajate N. G. Tšernõševski ja N. A. Dobroljubovi pooldajate ning mõttekaaslaste hulka.

³⁶ C. R. Jakobson J. Adamsonile, 7. märtsil 1870.

³⁷ C. R. Jakobson L. Koidulale, 22. veebruaril 1870.

das hiljuti vene keeles mahuka raamatu, kus ta välja astub Venemaa rõhutatud rahvaste, sealhulgas ka eesti rahva kaitseks ja nõuab, et kõigile soome-ugri rahvastele antaks võimalus iseseisvalt arendada oma kultuuri. «Sel viisil saaksid,» ütleb ta, «slaavi ja soome seltsid ikka kokku hoidma, üheskoos sakste vastu võitlema ja sõpruse sees ühendatud jääma.» Jakobson rõhutas, et Flerovski on kuulus nimi, juba mitme raamatu autor.

Oma mõtteid ja tundeid seoses Flerovski teosega kokku võttes kirjutas Jakobson: «Eks see meid ei või rõõmustada? Ma tunnen ikka ja enam ära, et venelastega sõpruses käies meie üksi neid eesmärkisid kätte võime saada, mida meie rahva paremad mehed taga nõutavad.»³⁸

C. R. Jakobsonile vastas J. Adamson kirjaga, mida täitis siiras vaimustus vene demokraatliku intelligentsi heatahtliku suhtumise puhul Venemaa rõhutatud rahvastesse. «Kui venelased,» kirjutas Adamson, «sel viisil meie eest hakkaksid muret kandma, see oleks siis kõige tugevam side, mis meid nendega ühendab ja mis ükski jõud ei jõua katki kiskuda.»³⁹

C. R. Jakobson pooldas kõigi maailma rahvaste võrdõiguslikkuse ideed ja mõistis hukka koloniaalvõimude poliitika. 1867. aastal suunas Tartu ülikooli rektor noore üliõpilase M. Veske, kellest hiljem sai silmapaistev eesti kirjanik ja lingvist ning Jakobsoni mõttekaaslane, Leipzigi misjonäride kooli, et teda ette valmistada misjonäriks Indiasse saatmiseks. C. R. Jakobson, kes sellest teada sai, naelutas ristiusu misjonärid kui vaimupimeduse levitajad ja kolonisaatorite ustavad teenrid häbiposti.

Kirjas M. Veskele ütleb Jakobson, et Indias «...teenib rahvas Braamat, Visnut ja Siivat, meil — Isa, Poega ja Pühavaimu, seal imevad inglased maa pärisperemeeste verd, meil saksad, muud kui see vahe on mõlemate vahel, et seal ennast inglased ristiusu toomisega vabandada ei või, meie «mustakuue kõrdikokad» ja nende seltsilised rüütlid meile iga päev, kui kaduva vara vastu ristiusku ja taeva õnnistust toovad. See mees üksi on õige missiönar, kes ühes aitab, et eestlased sakste ja hindud inglaste küünte vahelt nii pea kui võimalik pääseksid.»⁴⁰ C. R. Ja-

³⁸ C. R. Jakobson J. Adamsonile, 7. märtsil 1870.

³⁹ J. Adamson C. R. Jakobsonile, 18. märtsil 1870.

⁴⁰ C. R. Jakobson M. Veskele, 1868.

kobson unistas sellest ajast, mil purustatakse kolonisaa-
torite ike ja variseb kokku koloniaalsüsteem.

C. R. Jakobson avaldas sügavat kaastunnet kõigi rah-
vaste rahvuslikule vabadusvõitlusele. Ta kirjutas vaimus-
tusega türgi ikke all vaevlevatest araablastest: «Araabias
välgub aeg-ajalt Türgi vasta mässamise tuli ja sealne
perekas maa, kelle mehed läbikaudu kõik tulised sõa-
mehed ja murdmata vabaduse igatsejad, saab vistist ühel
ilusal päeval ennast Türgi alt vabastama... tulevik jääb
Araablaste enesté päralt...»⁴¹

E. Jansen oma uurimistöös «Jakobsoni «Sakala» poliit-
tilisest agitatsioonist»⁴² toob palju huvitavaid andmeid
Jakobsoni «Sakala» välispoliitilistest sõnumitest, mis
kõnelevad sellest, et kodanlik-demokraatliku suuna esin-
dajad 60—70-ndate aastate rahvuslikus liikumises kait-
sesid kõigi rahvaste võrdõiguslikkuse, sõpruse ja vabaduse
ideid.

Nad aitasid igati kaasa sõbralike sidemete kindlustami-
sele eesti ja vene rahva vahel, eesrindliku demokraatliku
vene kultuuri propageerimisele Eestis.⁴³

3. Kahe vastandliku ideoloogia — kodanliku natsionalismi ja proletaarse internatsionalismi leppimatust võitlusest eesti kodanlikus rahvuses

Pärast XIX sajandi 60. aastate kodanlikke reforme kiire-
nes kapitalismi areng Venemaal, samuti ka Eestis, tun-
duvalt. Eriti hoogustus tööstuse areng pärast 1870. aastat,
millal avati esimene Tallinna ja Paldiski sadamat ning
Narva tööstuskeskust Peterburiga ühendav raudteeliin Ees-
tis. 70—90-ndatel aastatel avati veel rida raudteid: Tapa—
Tartu, Tartu—Valga—Riia, Valga—Võru—Pihkva. Balti

⁴¹ Poliitika ringvaatus. «Sakala», 5. detsembril 1881.

⁴² Ajaloo järskudel radadel. «Eesti Raamat», Tallinn, 1966, lk. 154—
157.

⁴³ Kultuuriliste sidemete tihenemisele vene rahvaga, rahvaste
võrdõiguslikkuse, võrdsuse ideede propageerimisele aitasid kaasa
peale C. R. Jakobsoni veel J. Köler, Fr. R. Kreutzwald, M. Veske,
L. Koidula, J. Adamson, J. Järv, A. Reinwald, J. Kunder,
J. Tamm, Ed. Bornhöhe ja paljud teised XIX sajandi teise poole
progressiivsed ühiskonnategelased.

raudtee avamisega tõusis Tallinn suurimaks kaubanduskeskuseks Eestis. Tööstus arenes eeskätt Narvas ja Tallinnas. Esikohal seisis tekstiilitööstus. Ainuüksi Kreenholmis töötas sajandivahetusel üle viie ja poole tuhande töölise. Peale Kreenholmi Narvas asutati sajandi lõpul Tallinnas Balti Puuvilla Manufaktuur. Peale nende võiks nimetada veel Sindi, Kärkla ning mitmeid väiksemaid tekstiilitööstuse ettevõtteid, kus XX sajandi algul töötas kokku üle 11 000 töölise ehk 40 protsenti tööstustöölise üldarvust. XX sajandi algul kujunes Tallinn metallitööstuse peamiseks keskuseks. Siin ehitati sellised ajakohased tööstusettevõtted nagu elektrimasinatehas «Volta», vagunitehas «Dvigatel» ja rekonstrueeriti vanad masinatehased «Wiegand» ja «Franz Krull», samuti Lutheri vineerivabrik. Eesti tööstuse kiiret arengut näitavad järgmised arvud: kui 1879. aastal oli Eestis 33 tööstusettevõtet 16 ja rohkema töölisega, siis 1901. aastaks oli nende arv tõusnud 90-le. Töölise arv aga kasvas kümnel tuhandelt kahekümne kuue tuhandeni. Üle poole sellest juurdekasvust langes Tallinna suurtööstusele.⁴⁴

Tööstuse arenemise tulemusena tekkis Eestis uus eesrindlik klass — proletariaat, kes on seotud suurtööstuse kui kõige progressiivsema tootmisvormiga ja kontsentree-rub suurel hulgal linnades, tööstuskeskustes. Töölise kontsentratsioon Eesti tööstuses oli kõrge. Näiteks töötas 1900. aastal 64,8 protsenti töölistest üle 500 töölisega ettevõtetes, kuues suurettes — üle 55 protsendi.⁴⁵

Tööstuse kõrge kontsentratsioon soodustab töölise organiseerimist, kuna kapitalistlik tootmismehhanism liidab nad ühtseks tervikuks. Töölisklassi seisund kapitalistlikus ühiskonnas teeb temast klassi, kes on leppimatult vaenulik kapitalismi alussammaste — eraomanduse ja ekspluateerimise suhtes. Töölisklass ei ole seotud eraomandusega, tal pole midagi kaotada peale ahelate. Sellepärast on ta lõpuni järjekindel revolutsiooniline klass, võimeline ennastalgavalt võitlema ekspluateerimise ja rõhumise vastu.

Kapitalistlikud suhted tungisid üha sügavamale ka eesti küllasse. Süvenes talurahva kihistumine. Kõrvuti parunite-

⁴⁴ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I osa. Tallinn, 1961, lk. 12.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 13.

mõisnikega tekkis kulaklik ladvakiht, maakodanlus, niinimetatud «hallparunid», kes kasutasid palgalist tööjõudu ning rikastusid kehvikute ja sulaste ekspluateerimise arvel. Valdav osa keskmikest laostus, suurendades kehvikute ja maatameeste hulki. Maatud muutusid vabapalgalisteks põllumajanduslikeks töölisteks. Samal ajal tekkis mõisates moonameeste ja maalapikestega varustatud põlutöölise kiht. Kapitalistlike suhete areng maal ja talurahva kihistumine põhjustasid maaproletariaadi kujunemise. 1881. aasta rahvaloenduse andmeil oli Eesti alal elanikke 881 500 inimest, nendest 47 480 taluperemeest (kulakud ja keskmikud), 57 301 kehvtalupoega (väikekohapidajad ja pooleteramehed) ning üle 203 000 inimese — peale selle nende perekonnaliikmed — täiesti tootmisvahenditeta. XIX sajandi lõpul oli Eestis maata-mehi üle 60 protsendi maaelanikest.⁴⁶

Kuid vaatamata tööstuse kiirele arenemisele ja kapitalistlike suhete tungimisele külasse jäi Eesti siiski agraarmaaks, sest XIX sajandi lõpul töötas 64,2 protsenti elanikkonnast põllumajanduses; tööstuse, kaubanduse ning transpordi alal töötas 20 protsenti elanikkonnast, sellest tööstuses 14,6 protsenti.⁴⁷

Töölisklassi olukord Eestis oli väga raske. Töölised pidid viletsa palga eest töötama 13—14 tundi ööpäevas. Nälg ja viletsus sundisid neid alustama klassivõitlust kodanluse vastu.

Kapitalismi areng, klassivõitluse teravnemine proletariaadi ja kodanluse vahel tõstis üles tungiva vajaduse proletariaadi revolutsioonilise teooria järele. Niisuguseks teooriaks osutus marksism, mille löid XIX sajandi 40-ndail aastail K. Marx ja F. Engels.

Eestisse ilmusid marksistlikud teosed esmakordselt 1880-ndate aastate alguses, esimesed marksistlikud ringid tekkisid 1880. aasta lõpul Tartus. Esimesed VSDTP organisatsioonid loodi XX sajandi algul V. I. Lenini ustava õpilase ja võitluskaaslase M. I. Kalinini juhtimisel.

Kodanlik rahvus, mille aluseks on eraomandus ja ekspluateerimine, ei või olla seesmiselt monoliitne, ta koosneb teineteisele vaenulikest antagonistlikest klassidest, millede

⁴⁶ Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 225, 271.

⁴⁷ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. Tallinn, 1961, lk. 13.

iseloomustavaks jooneks on leppimatu ja üha teravnev võitlus ekspluataatorite ja ekspluateeritavate vahel. V. I. Lenin kirjutas: «Kodanlik natsionalism ja proletaarne internatsionalism — need on kaks lepitamatut vaenulikku loosungit, mis vastavad kogu kapitalistliku maailma kahele suurele klassileerile ja väljendavad k a h t poliitikat (veel enam: kaht maailmavaadet) rahvusküsimuses.»⁴⁸

Kommunistlik Partei teatas avalikult, et rahvusküsimus on väga tähtis küsimus, kuid ta ei ole marksismi-leninismi põhiküsimuseks, ta on üks kodanlik-demokraatliku ja proletaarsete revolutsiooni üldküsimustest.

1905.—1907. aastate revolutsiooniline liikumine Eestis oli lahutamatu seotud revolutsioonilise liikumisega Venemaal ning tegi läbi kõik Venemaa kodanlik-demokraatliku revolutsioonilise liikumise etapid. Venemaa sotsiaaldemokraatliku töölispartei organisatsioonid Eestis trükkisid ja levitasid aastail 1905—1907 ligikaudu 250 lendlehte ja brošüüri (millede suurimaks tiraažiks oli 25 000 eksemplari).

Nende kaudu tutvustas sotsiaaldemokraatlik partei eesti töölistele ja talupoegadele revolutsioonilise võitluse ülesandeid ning kasvatas neid proletaarsete internatsionalismi, tööliklassi solidaarsuse vaimus.

VSDTP Tallinna Komitee andis eesti keeles 10 000-eksemplarilise tiraažiga välja VSDTP II kongressil vastu võetud partei programmi. Eesti tööliklass tutvus V. I. Lenini vahetul osavõtul koostatud partei revolutsioonilise programmiga, kus olid kindlaks määratud partei lähemad ülesanded ja lõppeesmärgid, proletariaadi diktaatori idee, tööliklassi ja talurahva liidu idee, rahvuste enesemääramise õiguse ning proletaarsete internatsionalismi printsiibid.

Pärast seda kui tsaarivalitsus oli 1905. aasta detsembri relvastatud ülestõusu Moskvas ja teistes suuremates Venemaa keskustes maha surunud, otsustades sellega relvastatud võitluse saatuse ka Eestis, levitasid VSDTP Tallinna Komitee ja Narva Komitee 1906. aasta algul hulgaliselt lendlehte «Häda võitjatele» üleskutsega: «Koguge uuesti oma jõudu. Toetage üksteist ja korraldage oma ridasi ja

⁴⁸ V. I. Lenin. Rahvus- ja koloniaalküsimus. Tallinn, 1957, lk. 120.

kindla ahelaga kohendage oma organisatsiooni. Ärge taganege vaenlase eest, ärge kaotage julgust üksikute kannatuste pärast... Ärge kaotage seda üleüldist sidet, mis meid kõiki üksteisega ühendab, mis meid kõige Venemaa, kõige ilma proletariaadiga ühendab — seda üleüldist sidet, mida meile meie sotsiaaldemokraatiline partei annab!

Laotage edasi meie õpetust, proletariaadi sotsialismuse õpetust! Laiendage ja kindlustage meie organisatsiooni, Venemaa Sotsiaaldemokraatilise Töölise Partei organisatsiooni.»⁴⁹

Pärast 1905.—1907. aasta revolutsiooni paljastasid eesti bolševikud kodanluse kultuurilisi üritusi, mis olid suunatud nn. «ühtse voolu» teooria propageerimisele, klassivõitluse eitamisele kultuurilise arenemise valdkonnas.

Eesti bolševikud seadsid kodanlike ebateaduslike «teooriate» vastu marksistlik-leninliku õpetuse «kahest kultuurist» igas rahvuslikus kultuuris. Eesti bolševikud näitasid, et antagonistlikus klassiühiskonnas pole olemas ühtset kultuuri, mis peegeldaks võrdselt nii töötajate kui ka röhujate huve. «Igas kaasaegses rahvuses,» kirjutas V. I. Lenin, «on kaks rahvust — ütleme meie kõigile natsionaalsotsiaalidele. Igas rahvuslikus kultuuris on kaks rahvuslikku kultuuri. On Puriškevitšite, Gutškovide ja Struvede suurvene kultuur, — kuid on ka suurvene kultuur, mida iseloomustavad Tšernõševski ja Plehhanovi nimed. Ukrainluses on kaks samasugust kultuuri, nagu ka Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal, juutidel jne.»⁵⁰ Antagonistlikus ühiskonnas on valitsevaks kultuuriks alati valitseva klassi kultuur, sellepärast võitlesid eesti bolševikud kodanlik-natsionalistliku rahvusliku kultuuri loosungi vastu. «Rahvusliku kultuuri loosung,» kirjutas V. I. Lenin, «on kodanlik (sageli ka mustasajalis-klerikaalne) pettus.»⁵¹

Kes kaitseb rahvusliku kultuuri loosungit, selle koht on natsionalistlike väikekodanlaste, mitte aga marksistide hulgas, — rõhutas V. I. Lenin. Igast rahvuslikust kultuuri-

⁴⁹ Революция 1905—1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1955, стр. 474.

⁵⁰ V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 15.

⁵¹ V. I. Lenin. Rahvus- ja koloniaalküsimus. Tallinn, 1957, lk. 117.

rist võtavad marksistid üle ainult selle demokraatlikud ja sotsialistlikud elemendid. Kui eesti kodanlus 1910. aastal korraldas rahakogumise aktsiooni «Estonia» teatrihoone ehitamiseks, siis Tallinna ametiühingud ei võtnud kodanluse üleskutsest hoolimata sellest üritusest osa.⁵² Töölised asusid seisukohale, et neile on vaja oma rahvamaja, mis oleks tööliklassi võitlus- ja kultuuriliste organisatsioonide keskuseks. Eesti töölised ei võtnud osa 1910. aastal Tallinnas korraldatud laulupeost, samuti ka 1912. aastal Narvas ettevalmistatavast järjekordsest laulupeost. V. Bukandis A. Meni varjunime all välja brošüüri «Üks unustatud eesti linn», milles paljastati laulupeo kodanlikku klassiiseloому ja kodanluse pettust eesti rahva «huvide ühtsusest».⁵³ Eesti bolševikud ei eitanud laulupidude-traditsiooni, sest laulupeod on rahvusliku kultuuri ereda im avaldusvorm. Eesti bolševikud on alati kaasa aidanud rahvusliku kultuuri demokraatlike elementide arendamisele. Selles küsimuses pooldasid eesti bolševikud C. R. Jakobsoni suhtumist esimesesse Eesti laulupeosse, mida peeti 1869. aastal niinimetatud «priiuse» 50. aastapäeva auks. Priiuse andmiseks nimetasid sakslased 1819. aasta reformi. C. R. Jakobson kirjutas Lydia Koidulale: «Ühe eesti «laulupüha» heaks oleksid need mehed valmis kõik tegema, aga «priiuse juubelpüha» nad ei tunne ja ei mõista — ja mina ka mitte.» C. R. Jakobson kritiseeris teravalt mitte ainult esimese laulupeo programmi, vaid ka kogu selle iseloому. Ta rõhutas, et «peo programm on koostatud «võõrastest» lauludest» (s. o. saksa lauludest — O. Š.) ning kogu laulupidu korraldatakse ainult selleks, et «suurendada sakslaste aupaistet eestlaste silmis».⁵⁴ Teatavasti ei võtnud C. R. Jakobson osa ka teisest laulupeost, mis toimus 1879. aastal, ehkki seekord oli kavas rohkem eesti laule. C. R. Jakobson kirjutas: «... Meie pühitseme üht Eesti laulupidu, aga jo mittmed lauluseltsid on kahevahel, kas nad peavad tulema, ehk mitte. Ja mispärast? Et Eesti laulupidu tahetakse pidada ilma Eesti lauluta. Tõesti, kui sellel pidul mitte vähemalt pooled laulud Eesti laulud ei ole, siis on küll parem, kui omad lipud koju

⁵² Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I osa. Tallinn, 1961, lk. 130.

⁵³ Sealsamas, lk. 131, 147.

⁵⁴ C. R. Jakobsoni kiri L. Koidulale, 7. mail 1869.

jätame...»⁵⁵ Teatavasti oli J. W. Jannsen hoopis teisel seisukohal.

Jannsen suhtus eesti rahva kunstisse põlastusega. Ta ei pidanud eesti rahvalaule laulupeol esitamise vääriliseks.

Samal ajal ei leidnud ta küllalt parajaid sõnu vaimususe avaldamiseks saksa laulupeo üle, mis korraldati Tallinnas 1857. aastal.⁵⁶ Ainult saksa koorilaul väaris tema meelest «kõrge» kunsti nimetust.⁵⁷ J. W. Jannsen mitte ainult kummardas orjalikult saksa väikekoodanlikku laulukultuuri, vaid nägi nende laulude propageerimises eesti rahva hulgas ka vahendit töörahvahulkade tähelepanu kõrvalejuhtimiseks ekspluateerijate vastu võitlemise ülesannetelt. «Laul,» rõhutas J. W. Jannsen, «kosutab südant, peletab mured ja pahad mõtted laiali... ning on kaonis vaimuharimise abi. Kes rõõmsast laulab, see ei pea viha.»⁵⁸

Selline oli Jannseni lepitusmissioon. Rahvas aga ei saanud «rõõmsast laulda», sest ta oli rängas orjuses. Rahvas lõi protestilaule, mida maakoorid hästi esitasid. Rahvahulkade loominguna tekkis võitlev rahvalaul, mis väljendas rahva tõelisi huve, tema vabaduspüüdu.

C. R. Jakobson hindas kõrgelt rahvaloomingut ja kasutas rahvalaulu teadlikult poliitilise võitluse abinõuna. Ta andis koos noore andeka eesti helilooja Aleksander Kunileidiga (1845—1875) välja nootidega varustatud lauluraamatu «Vanemuise kandle hääled», milles esmakordselt olid ära toodud eesti rahvalaulud ja -viisid. 1871. aastal ilmus raamatu «Vanemuise kandle hääled» teine osa, millesse oli võetud 16 kõige armastatumat eesti lauluviisi Fr. R. Kreutzwaldi, Lydia Koidula ja C. R. Jakobsoni (varjunimega Linnutaja) laulusõnadele. C. R. Jakobson arendas võitluses saksa kirikumuusika vastu eesti rahvalikku, demokraatlikku koorilaulukultuuri.

Analüüsides eesti rahvusliku laulukultuuri arenemist ja Eesti laulupidude ajalugu, tuleb teha järgmine kokkuvõte. Eesti koorilaulukultuuri arengus võib selgesti näha võitlust kahe kultuuri vahel. Eesti rahvusliku demokraatliku koorikultuuri rajajaks on C. R. Jakobson ühes helilooja A. Kunileidiga. Eesti koorikultuur, mille elustavaks alli-

⁵⁵ «Sakala», 25. märtsil 1878, lisa.

⁵⁶ «Pärnu Postimees», 2. oktoobril 1857.

⁵⁷ «Eesti Postimees» nr. 47, 1866.

⁵⁸ J. J a n n s e n. Eesti laulik, 1869.

kaks oli eesti rahvalooming, tugevnes ja arenes võitluses demokraatiavastase, rahvale võõra klerikaalse ja väikekodanliku saksa laulukunsti ning hiljem lääneriikide dekadentlik-formalistliku laulukultuuri vastu, mida juurutas reaktsiooniline eesti kodanlus. Tsarismi ja eesti kodanluse diktatuuri perioodil olid laulupeod reeglina kas otseselt või kaudselt «rahvusliku ühtsuse» reaktsioonilise loosungi teenistuses. Laulupidude ajal ülistas eesti natsionalistlik kodanlus igati rahvuslikku «üksmeelt» ja eesti rahvahulkade suurt isamaa-armastust. Kodanlus püüdis kasutada laulupidusid selleks, et töötajate tähelepanu kõrvale juhtida klassivõitluselt ning mürgitada rahva laiade hulkade teadvust natsionalismi ja šovinismiga.

Esimese maailmasõja eelõhtul, kui Venemaal tõstis pead suurriiklik šovinism ja kodanlik natsionalism, oli suur tähtsus nende nähtuste paljastamisel ning töötajate kasvatamisel internatsionaalse solidaarsuse vaimus V. I. Lenini teostel «Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta», «Rahvaste enesemääramise õigusest» jt., samuti Krakovi ja Poronini nõupidamiste otsustel. Eesti bolševikud, tuginedes nendele programmilistele dokumentidele, tugevdasid võitlust eesti kodanliku natsionalismi vastu. Võitluses kodanliku natsionalismi vastu ja proletaarse internatsionalismi ideede propageerimisel omas suurt tähtsust ajaleht «Kiir», samuti 1914. aasta maikuus Tallinnas toimunud nõupidamine rahvusküsimuses, millest võtsid osa Tallinna töölised-bolševikud (kokku 55 inimest). Nõupidamisel vastuvõetud resolutsioonis anti otsustav vastulöök vaenu õhutamise poliitikale. «Kõik töölised, rahvusliste vahede peale vaatamata,» rõhutatakse resolutsioonis, «kannatavad ühtviisi kapitalismuse ekspluateerimise all. Sellepärast ei pea nad võitluses ühise vaenlase vastu oma jõudusid rahvuslase vaenlase ja tülidega nõrgestama, vaid käsikäes edasi sammuma teed mööda, mis vabanemisele viib.

Sellel teel pole eestlast ega venelast, vaid on ainult vennad-töölised.»⁵⁹ Ajaleht «Töö Kiir» avaldas seoses nõupidamisega grupi marksistide nimel artikli «Rahvusliku vaenu vastu».

Esimese imperialistliku maailmasõja puhkemisel asus eesti kodanlus ja selle abilised menševikud ja esseerid tsaarivalitsuse imperialistlikku röövsõjapoliitikat toetama.

⁵⁹ «Töö Kiir» nr. 5, 21. juunil 1914.

Eesti kodanlus ja tema agentuur töölisliikumises — eesti menševikud-kaitstesõjalased — sisendasid rahvahulkadele šovinistliku võltspatriotismi uima, organiseerisid šovinistlikke demonstratsioone Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus ja teistes Eesti linnades. Viljandis korraldatud «manifestatsiooni» ajal kandis menševike liider A. Rei tsaari portreed.⁶⁰

Eesti bolševikud kaitsesid sõja algusest peale internationalistlikke seisukohti. Nad lähtusid leninlikust teooriast ja taktikast sõja ja rahu küsimuses, Lenini poolt 1914. aasta septembri lõpus kirjutatud Keskkomitee manifestist «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia», milles Lenin püstitas järgmised loosungid: muuta imperialistlik sõda kodusõjaks, võidelda oma maade imperialistlike valitsuste lüüasaamise eest, luua läbimädanenud II Internatsionaali asemele uus, III Internatsionaal.

Tsaari-Venemaa arvukad mitte-vene rahvusest rahvad kannatasid ränga rõhumise all, nende üle mõnitati, nad said tunda igasugust alandust ja solvamist. Eesti rahva olukord tsaariajal oli veel halvem, kuna tema rõhujateks ja kägistajateks olid kõigepealt saksa soost balti parunid ja mõisnikud, kes olid tsaarivalitsuse ustavaiks teenreiks. Kuid me ei tohi unustada hetkekski seda asjaolu, et vangivalvuriks rahvaste vanglas — tsaari-Venemaal, ei olnud mitte vene rahvas, kes ise samuti ägas isevalitsuse rõhumise all võrdsele kõigi teiste Venemaa rahvastega. Vangivalvuri kohuseid täitsid tsaari timukad, mõisnikud ja kapitalistid, nende seas ka balti parunid. Ei tohi ka unustada, et eesti kodanlus, kes oli küll rõhutatud rahvuse kodanlus, otsis eesti töörahva vastu liitu balti mõisnike ja vene kodanlusega.

27. veebruaril 1917. a. kukutasid tööliselised ja soldatid Petrogradis tsaarivalitsuse. Kodanlik-demokraatlik revolutsioon saavutas võidu. Rahvaste vangla, milleks oli tsarism, hävitati igaveseks. Eesti tööliselised, töötav talurahvas, soldatid ja madrused võitlesid tsarismi vastu õlg õla kõrval vene, ukraina, läti, leedu ja teistest rahvustest tööliste, soldatite ja madrustega. Selles võitluses avaldus selgelt eri rahvustest töötajate internatsionaalne solidaarsus.

⁶⁰ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I osa. Tallinn, 1961, lk. 181.

Pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni toetas eesti kodanlus ja parempoolsed sotsiaaldemokraadid kodanlikku Ajutist Valitsust.

Nad olid vene kodanluse truualamlikud teenrid. Ettevaatlikult tarvitati isegi sõna «autonoomia».

Ühelegi eesti kodanluse ideoloogile ei tulnud mõttesegi lahkulöömine Vene kodanlikust riigist. Millal siis eesti kodanlikele natsionalistidele lahkulöömise idee pähe tuli? Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul, siis kui eesti kodanluse ette kerkis Vene kodanliku Ajutise Valitsuse kukutamise ja töörahva võimu kehtestamise otsene hädahoht. Esimesena tõstis «iseseisvuse» mõtte üles Jaan Tõnisson kõnes Maapäeva erakorralisel kinnisel istungil 7. septembril 1917. A. Rei uhkustas sellega, et ta olevat J. Tõnissonist sõltumatult paar nädalat hiljem samale Venemaast lahkulöömise ning «iseseisva» Eesti loomise ideele tulnud. Kuid see Eesti «iseseisvuse» idee, Eesti eraldumine Venemaast pandi vaka alla sobiva momendi saabumiseni. Alles siis kui Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon võitis, kui võim läks töörahva kätte, kui nõukogude võim tugevnes, hakkas eesti kodanlus tõstma kisa «iseseisvusest».

Olles kaotanud usu kapitalismi restaureerimisse Venemaal sisemiste kontrrevolutsiooniliste jõudude abil, püüdis ta kõigi abinõudega saavutada Eesti eraldamist Nõukogude Venemaast, et mõne välisimperialistliku riigi toetusel uuesti taastada kapitalistlik kord Eestis. Kodanlikud natsionalistid esitlesid end eesti rahva ainukeste kaitsjadena, kuid see oli alatu maskeraad.

Bolševike partei, Lenini partei andis maailmale uue — rahvaste sõpruse ning vendluse, proletaarse internatsionalismi — ideoloogia. Bolševike partei pidas väsimatult võitlust igasuguse rahvusliku rõhumise vastu, kõigi rahvaste tõelise võrdõiguslikkuse eest, rahvaste õiguse eest oma iseseisvale suveräänsele riiklikule olemasolule. V. I. Lenin kasvas Venemaa tööliklassi, töörahvast kõigi rahvaste ning rasside õiguste, vabaduse ja sõltumatuse austamise vaimus. Ta rõhutas alati, et rahvaste tugev liitumine, rahvaste vennalik koostöö saab teoks mõisnike ning kapitalistide võimu kukutamise ja ühiskonna ümberkorraldamisega uutel, sotsialistlikel alustel.

Bolševike partei, kelle üheks võitlussalgaks oli ka eesti bolševike organisatsioon, viis 1917. aasta oktoobris

Venemaa töölisklassi liidus talurahvaga suurimale kangelastele — rünnakule mõisnike ja kapitalistide vastu.

Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis vabastas vene rahvas nii enda kui ka kõik endise tsaari-Venemaa teised rahvad mõisnike ja kapitalistide ikkest. Venemaal elunevate paljude rahvuste töötajad said esmakordselt ajaloos täieliku vabaduse ning sõltumatuse. Tsaari-Venemaa paljurahvuseline riigi, endise rahvaste vangla asemele, mis oli loodud rahvaste vägivaldse ühendamise teel, sündis uus paljurahvuseline riik, mis loodi Venemaa varem rõhutatud rahvaste vabatahtlikul liitumisel, kus kõik rahvused on üheõiguslikud ja suveräänsed, kus valitseb rahvaste sõprus, kõigi rahvuste vennalik koostöö ja vastastikune abistamine. Esmakordselt ajaloos said tsaari-Venemaa rõhutatud rahvused, nende hulgas ka eesti rahvas, endale nõukogude sotsialistliku isamaa, tõelise kodumaa.

Tööraha võim Eestis kestis aga lühikest aega. Algas kodusõda. Eesti natsionalistlik kodanlus tõstis kilbile «iseisvuse» ja «vabadussõja» lipu. Rahvuslik lipp tõsteti üles ainult rahvahulkade petmiseks. Tegelikult ei olnud see eesti kodanluse sõda «vabadussõda», vaid kontrrevolutsiooniline klassisõda. Eesti kodanlikud natsionalistid, tulvil viha rahva vastu, kes saavutas tõelise vabaduse Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena, astusid 1918.—1920. aastail tehingusse saksa, ameerika ja inglise imperialistidega.

Eesti kodanlikud natsionalistid söötsid, Lenini sõnade järgi, koos vene kapitalistidega ja mõisnikega pärast Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu «kümnekordistatud energiaga, pöörase kirega, sajakordselt kasvanud vihkamisega võitluse kaotatud «paradiisi» tagasivõitmise eest, oma perekondade eest, kes elasid nii mõnusalt ja kelle nüüd «lihtrahvast lurjused» määravad laostumisele ja viletsusele (või «lihtsale» tööle...)⁶¹

Eesti kodanlikel natsionalistidel õnnestus siis kindlustada oma verist diktatuuri eesti töörahva üle ning saada ameerika, inglise ja saksa imperialistide püssitääkide, soome lihunike, taani, rootsi ja vene valgekaartlaste abil võim eesti töörahva üle niinimetatud kurikuulsa kodanliku

⁶¹ V. I. L e n i n. Teosed, 23. kd., lk. 232.

«iseseisvuse» nime all, millele eesti töörahva juht Viktor Kingissepp andis järgmise tabava iseloomustuse: ««Eesti iseseisev demokraatlik vabariik» on h ä r r a s r i i k. Temas valitseb suurkodanluse ülemjuhatuse all k o d a n l i k d i k t a t u u r . . . Niihästi poliitiliselt kui majanduslikult on kodanlik klassidiktatuur eesti töörahvale — lindpriius.»⁶²

Kodusõja aastail kaotas Eesti parteiorganisatsioon kodanluse terrori ohvritena ligikaudu 2000 kommunisti, kelle hulgas oli palju aktiivseid ja kogemustega parteitöötajaid.

1919. aasta verise terrori esimestel kuudel hukati kodanlike natsionalistide poolt partei Tallinna komitee liikmed J. Kuppar ja J. Schüts, Virumaa parteiorganisaator A. Pedajas, Tartu parteikomitee liige Tiimann, partei aktivistid L. Linder, Ed. Veidebaum, J. Allik, H. Vilbach, L. Vaarmann, L. Töldsepp, J. Kuiv, J. Klaamann, A. Tedlo, Tartu kommunistlike noorte juht K. Johanson ja paljud teised võitlejad.

Kägistanud noore Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi vene valgekaartlaste ja interventide abil, kinnitasid eesti kodanlikud natsionalistid seega veel kord marksismileninismi väite — kodanlus, kui ta on sunnitud valima rahvusliku kohustuse ja klassihuvide vahel, laskub hetkekski kõhklemata rahvuslikule reetmisele — õigsust. Eestis kehtestati enam kui kahekümneks aastaks kodanlik diktatuur.

Kodanlusel õnnestus kapitalistlik kord Eestis restaureerida, kuid eesti töörahva teadvuses elas kindlalt edasi nõukogude võimu idee. Eesti töörahvas ei loobunud Kommunistliku Partei juhtimisel, kodanluse terrori tingimustes hetkekski võitlusest nõukogude võimu taastamise eest. Eesti töörahvas veendus selles, et eesti kodanlikud natsionalistid on rahva kõige õelamad vaenlased ja ainus tõeline revolutsiooniline partei, kes suunab tema võitlust kapitalismi vastu ja viib ta võidule, on Kommunistlik Partei.

Tsaariisevalitsuse ja eesti kodanlike natsionalistide diktatuuri ajajärgul ei seadnud Kommunistlik Partei endas ette kodanliku ideoloogia täieliku likvideerimise ülesannet, sest selle ülesande lahendamine ei olnud siis reaalne.

⁶² V. Kingissepp. Iseseisvuse ikke all. Tallinn, 1953, lk. 187.

Alles pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu, alles pärast nõukogude võimu taastamist Eestis tekkis uus olukord, mis võimaldas alustada laiaulatuslikku pealetungi kodanluse ideoloogiale ning tagada proletaarse internatsionalismi ideoloogia triumf.

* * *

Eesti kodanliku rahvuse tekkimise ja ajaloolise arenemise analüüs näitab marksistlik-leninliku rahvusteooria õigsust, mille kohaselt rahvus on inimeste ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus, mis on tekkinud nelja põhitunnuse: ühise keele, ühise territooriumi, ühise majanduselu ja ühise psüühilise laadi (mis avaldub rahvuskultuuri ühistes spetsiifilistes iseärasustes) pinnal. Seega on rahvus nelja põhitunnuse dialektiline ühtsus, mis koos annavad meile rahvuse mõiste. Omal ajal sattusid «austria marksistid», rahvusteoreetikud K. Springer ja O. Bauer idealismi, metafüüsika ja müstika rappa selletõttu, et nad lugesid rahvuse ainsaks oluliseks tunnuseks «rahvuslikku iseloomu», niinimetatud rahvuslikku vaimu, rebides selle tunnuse lahti rahvuse pinnast, rahvuse majanduslikust ja territoriaalsest ühtekuuluvusest. Eesti kodanlikud natsionalistid võtsid tegelikult omaks Springeri ja Baueri müstilise rahvusteooria. Diskussioonis, mis toimus rahvuse mõiste ümber ajakirjas «Voprossõ Istorii» tunnustab rida autoreid⁶³ rahvuse mõiste kolme esimest, kuid lülitavad välja neljanda tunnuse — psüühilise laadi, mis avaldub rahvuskultuuris. Need autorid võtavad tahes või tahtmata rahvuselt tema vaimse palge, mis avaldub rahvusliku kultuuri iseärasustes, mille tõttu kaob ära tõeline rahvus. Diskussiooni algatajate P. M. Rogatšovi ja M. A. Sverdlini seisukohalt võib rahvuse mõistesse jätta ainult need tunnused, mille puhul me võiksim «abstraheeruda klassivastandlikkusest rahvuses endas».

Kas aga marksist võib loobuda sellise nähtuse nagu on kodanlik rahvus käsitlemisel klassilisest aspektist, mis on marksistliku filosoofia põhiprintsiip? Kas kapitalistlikus ühiskonnas on väljaspool klasse, klassidest kõrgemal

⁶³ P. M. Rogatšov, M. A. Sverdlin, S. T. Kaltahtšjan jt.

seisvat rahvust? Sellist rahvust ei ole olemas. Selline rahvus võib eksisteerida ainult autori fantaasias.

Lisagem selgituseks mõni sõna kultuuri mõiste kohta.

Kultuuri mõiste on äärmiselt lai ja mitmekülgne.

Me kõneleme nii materiaalsest kui ka vaimsest kultuurist, käitumiskultuurist ja kõnekultuurist, muusikakultuurist, kaubanduskultuurist, tootmiskultuurist, põllumajanduskultuurist jne.

Vaatamata sellele, et mõiste «kultuur» esineb erinevates suhetes, on tal üldine definitsioon. Kõige laiemas mõttes on saanud marksistlikus kirjanduses leviku kultuuri järgmine definitsioon: kultuur on inimkonna poolt tema ühiskondlik-ajaloolise praktika protsessis loodud materiaalsete ja vaimsete väärtuste kogum.

Selline määrang on aga ebatäpne sellepärast, et kultuuri mõistesse ei või lülitada täielikult kõiki materiaalseid väärtusi, mis on loodud inimeste poolt. Näiteks tootlikud jõud ja tootmissuhted on suurimateks materiaalseteks väärtusteks, kuid neid ei või täielikult lülitada kultuuri mõistesse. Tuleb eristada kultuuri materiaalsel alust, milleks on tootlikud jõud ja tootmissuhted, tootmisviis kui ühiskonna arenemise määrav jõud, ja sellel alusel kujunevat kultuuri.

Tuleb täpselt kindlaks teha, millised väärtused kuuluvad kultuuri. Kõigepealt tuleb vahet teha kahe kultuuri liigi vahel.

Tuleb eristada materiaalsel ja vaimset kultuuri. Vaimse kultuuri all tuleb mõista ühiskonna saavutuste kogumit vaimse elu valdkonnas. Vaimset kultuuri võib defineerida kui ühiskonna vaimse arengu saavutuste taset, kuhu kuuluvad kõik teaduse saavutused, kunsti ja kirjanduse teosed, filosoofia, moraal, ühiskondlikud ideed ja teooriad, teadmiste levitamise tase elanikkonna hulgas, rahva hariduslik tase, alg-, kesk- ja kõrgema hariduse korraldus jne. Vaimne kultuur on materiaalse elu tingimuste peegelduseks. Tema sisu ja iseloomu määrab ära ühiskonna sotsiaal-majanduslik kord, lõppkokkuvõttes — tootmisviis. Ka materiaalse kultuuri, samuti nagu vaimse kultuuri määrab ära tootmisviis. Materiaalsel kultuuri ei saa taandada täielikult tootmisviisile. Materiaalne kultuur kujutab endast materiaalsete väärtuste kogumit, ta lülitab endasse mitte kogu tootmist, vaid selliseid materiaalseid väärtusi nagu tootmise tehniline tase, inimeste tootmistöö alased

ja ühiskondlikud kogemused, oskus kasutada tehnikat, töö teaduslik organisatsioon, teaduse ja tehnika saavutuste juurutamine tootmisse, inimeste materiaal-elukondlike vajaduste teenindamine kaasaegsel tootmis-tehniliste saavutuste tasemel (elektrifitseerimine, automatiseerimine, keemia, raadiotehnika ja elektroonika, küberneetika, televiisioon, kaasaegsed sidevahendid jne.).

Kapitalistlikus ühiskonnas on vaimsel kultuuril klassiiseloorm.

Kodanlikus ühiskonnas eksisteerib iga rahvusliku kultuuri raames kaks kultuuri. V. I. Lenin märgib: «Igas rahvuslikus kultuuris on kasvõi väljaarenematud demokraatliku kultuuri elemendid, sest igas rahvuses on töötavad ning eksploateeritavad hulgad, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat. Kuid igas rahvuses on ka kodanlik kultuur (enamasti aga veel mustasajaline ja klerikaalne) — seejuures mitte ainult «elementide» näol, vaid valitseva kultuuri näol.»⁶⁴

Sellest tulenevalt on vaja teha vahet kodanliku ühiskonna kultuuri ja kodanliku (s. o. valitseva klassi) kultuuri vahel.

Vaimset kultuuri ei või samastada ideoloogiaga, sest kultuuri mõiste on laiem ideoloogia mõistest. Kultuur lülitab endasse loodusteaduse — keemia, füüsika, bioloogia, tehnilised teadused, matemaatika, mis ei kuulu ideoloogiasse ja ei oma klassilist iseloomu.

On aga samuti ekslik kultuuri lahutada ideoloogiast, kultuuri deideologiseerida, kuna sellised vaimse kultuuri lahutamatud osad nagu kunst, kirjandus, filosoofia, moraal, ühiskonnateadused on klassiühiskonnas alati klassiiseloomuga.

Kultuuripärandisse suhtumise küsimus on klassiline, parteiline, ideoloogiline.

Sotsialistlik kultuur, mis on vormilt rahvuslik ja sisult sotsialistlik, võtab endasse mineviku kultuuri sotsialistlikud ja demokraatlikud elemendid, kõige selle progressiivse, mille seaduspärane järglane ta on ja mille alusel ta edasi areneb.

Sotsialismi tingimustes toimub vormilt rahvusliku, sisult sotsialistliku kultuuri õitseng, toimub rahvuste vahel kultuuriväärtuste vahetamine, rahvuskultuuride rikastamine,

⁶⁴ V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 8.

rahvuskultuuride ühiste internatsionaalsete, kommunistlike joonte arenemine, mis soodustab kommunistliku ühiskonna ühtse üldnimliku tulevikukultuuri kujunemist.

Rida autoreid (S. A. Tokarev,⁶⁵ V. I. Kozlov⁶⁶) väidavad, et meil ei olegi teaduslikku marksistlikku rahvuse mõistet ega rahvusteooriat. See on tarvis alles luua. Niisugune väide on täiesti väär, sest K. Marxi, F. Engelsi ja V. I. Lenini töodes on marksistlik-leninlik rahvusteooria detailselt välja töötatud. Marksistlik-leninliku rahvusteooria kõige veenvamaks kinnituseks on rahvusküsimuse edukas lahendamine NSV Liidus. 1913. aasta algul teatas V. I. Lenin Gorkile, et «... üks suurepärase grusiinlane asus tööle ja kirjutab «Prosveštšeniye» jaoks suurt artiklit, olles kogunud kokku kõik austria ja muud materjalid».⁶⁷ Selleks grusiinlaseks oli J. V. Stalin, kes avaldas bolševistlikus ajakirjas «Prosveštšeniye» suure töö «Rahvusküsimus ja sotsiaaldemokraatia». Ta võttis terava kriitika alla kodanlikud rahvusteooriad ning selgitas bolševike seisukohti selles küsimuses. J. V. Stalin, toetudes Marxi, Engelsi ja Lenini töödele, esitas rahvuse definitsiooni. V. I. Lenin kui ajakirja «Prosveštšeniye» peatoimetaja oli kategooriliselt selle vastu, et lugeda seda ajakirjas avaldatud J. V. Stalini artiklit diskussiooniliseks.

Mõni kuu hiljem tuletas V. I. Lenin veel kord meelde J. V. Stalini artiklit.

Miks siis praegu mõned autorid, kes võtavad osa diskussioonist «rahvuse» mõiste küsimuses, ei taha sellega sugugi arvestada?

Need autorid, kes ignoreerivad dialektilist rahvuse mõiste käsitlust, satuvad paratamatult segadusse ja ummikusse, sest nad on kaotanud sellele küsimusele lahenduse leidmiseks võtme.

Eesti kodanlik rahvus kui sotsiaalne nähtus kujutas endast materiaalselt (majanduslik elu ja territoorium), keelelist ja vaimset (psüühiline laad, rahvuskultuur) ühtekuuluvust, nii materiaalse aluse kui ka vaimse palge vastandlikku ühtsust. Eesti kodanliku rahvuse kui konkreetse

⁶⁵ С. А. Токарев. Проблема типов этнических общностей. — «Вопросы философии», 1964, № 11, стр. 51.

⁶⁶ В. И. Козлов. Некоторые проблемы теории нации. — «Вопросы истории», 1967, № 1, стр. 88.

⁶⁷ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 48, стр. 162.

ajaloolise ühtekuuluvuse vormi omapära seisis selles, et ta ei kuulu ei majanduslikku baasi ega pealisehitusse. Kuid eesti kodanliku rahvuse eksisteerimine ja arenemine oli lahutamatult seotud kodanliku ühiskonna baasi ja pealisehitusega, mis pani jäädava pitseri eesti kodanliku rahvuse palgele ja ajaloole, andes sellele rahvusliku ühtekuuluvuse vormile konkreetse sotsiaalse sisu. Kapitalistliku ühiskonna baasil ja pealisehitusel on antagonistlik struktuur. Kui kodanlik ideoloogia on suunatud kapitalismi majandusliku baasi kaitsmisele, siis proletariaadi ideoloogia ja proletariaadi organisatsioonid on suunatud kapitalismi revolutsioonilisele kukutamisele ja kapitalismi majanduslike aluste likvideerimisele. Eesti kodanliku rahvuse rahvusliku ühtekuuluvuse taga oli varjul klasside antagonism. Need klassid välistasid teineteist, kuna neil olid vastandlikud huvid ja tegevustendentsid, samal ajal aga eeldasid teineteist, olid orgaaniliselt seotud, eksisteerisid koos, moodustasid vastandite ühtsuse.

Klassiantagonism eesti kodanlikus rahvuses tingis ka «kahe kultuuri» vahelise võitluse rahvuslikus kultuuris: ühest küljest eesti kodanluse reaktsiooniline kultuur, natsionalistlik psühholoogia ja ideoloogia, teisest küljest — proletaarne kultuur, mille sisuks on töörahva ideoloogiat väljendav sotsialistlik internatsionalism.

«Kahe kultuuri» vahelist võitlust ei tule aga mõista metafüüsiliselt.

Kommunistlik partei suunas Eestis kodanliku diktatuuri ajal oma hoobid rahvusliku kultuuri natsionalistliku sisu, aga mitte tema rahvusliku vormi pihta. Eesti kodanliku kultuuri rahvuslik vorm sisaldas endas peale keele, mis ei ole klassiline, ka teatud etnilisi rahvuslikke elemente. Näiteks eesti rahvalaulude omapäraks on sagedane refräänide kasutamine. Rahvalauludele on omane ka parallelism, alliteratsioon ja assonants. Eestlaste instrumentaalmuusika (tantsumuusika) on $\frac{3}{4}$ taktis, venelastel seevastu $\frac{2}{4}$ taktis. Rahva ornamendis on väga iseloomulik geomeetiline kiri, kus korduvad 1—3 üksikut motiivi, nagu kolmnurk, romb jne. (venelastel on rohkem levinud taime- ja loomamotiivid), vöödel sissekootud kirjad. Geomeetrist kirja näeme veel tanude, põlledes ja särkides tikandis. Tugevat rahvuslikku omapära kannavad eestlaste kirjatud kindad, rahvarõivad, ehted jne.

Oleks ju rumalus oletada, et proletaarne sotsialistlik

kultuur on rahvusetu kultuur, mil ei ole üht või teist rahvuslikku vormi, millel puuduvad rahvuslikud iseärasused, rahvuskeel, teatud etnilised elemendid jne.

Eesti kodanlus ja tema natsionalistlikud parteid, kes olid kodanliku rahvuse peamiseks juhtivaks jõuks, suunasid oma ideoloogia ja poliitika «klassirahu» jutlustamisele «rahvuse ühtsuse» nimel, rahvusliku vaenu õhutamisele eri rahvuste vahel. Eesti kodanliku natsionalismi äärmuslikuks vormiks oli šovinism — põlglik suhtumine ja viha-vaenu õhutamine vene rahva vastu. Eesti tööliklass, kelle juhiks oli Kommunistlik Partei, paljastas väsimatult natsionalistlikku ideoloogiat ning kasvatas tööraha hulki marksismi-leninismi, rahvaste sõpruse, proletaarse internatsionalismi vaimus.

Eesti kodanlikus rahvuses toimuv lepitamatu klassivõitlus ekspluataatorite ja ekspluateeritavate vahel viis kapitalistliku korra kukutamisele ja proletariaadi diktaatori kehtestamisele. Kapitalismi likvideerimise tulemusena toimus eesti kodanliku rahvuse põhjalik ümberkujundamine uueks eesti sotsialistlikuks rahvuseks. See eesti kodanliku rahvuse ümberkujundamine sotsialistlikuks rahvuseks tähendas revolutsioonilist hüpet, kujutas endast dialektilist eitust, mille käigus toimus vana kvaliteedi — kodanliku rahvuse põhjalik ümberkujundamine uueks kvaliteediks — sotsialistlikuks rahvuseks, mis oma olemuselt erineb eesti kodanlikust rahvusest nii majanduslikult, materiaalse aluse poolest, klassistruktuurilt kui ka vaimuselt palgelt.

4. Kodanliku natsionalismi krahh ja proletaarse internatsionalismi triumf — eesti sotsialistliku rahvuse tekkimise ja arenemise ideoloogiline seaduspärasus

Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit avas uue ajastu — sotsialistlike rahvuste kujunemise ja arenemise ajastu.

Esmakordselt inimsoo ajaloos algas uut tüüpi — sotsialistlike rahvuste kujunemise protsess proletariaadi diktaatori, nõukogude korra tingimustes, töölikklassi ja tema internatsionalistliku partei, Lenini partei juhtimisel.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine algas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga, kui 1917. a. kehtestati Eestis nõukogude võim. Kodanliku korra kuku-

tamine, proletariaadi diktatuuri kehtestamine, Kommunistliku Partei juhtiv osa ühiskonna elu korraldamisel, esimesed sammud tootmisvahendite ühiskonnastamisel, sügavad muutused klassistruktuuris, esimesed sammud kultuuri ja teaduse rahvale lähedaseks muutmisel, nende kättesaadavaks tegemine töörahvale löid eelduse eesti kodanliku rahvuse ümberkujunemiseks eesti sotsialistlikuks rahvuseks. Eesti alade okupeerimine Saksa vägede poolt 1918. a. veebruaris aga katkestas selle protsessi. 1918. aasta 29. novembril väljakuulutatud Eesti Nõukogude Vabariik, eesti rahva esimene suveräänne riik — Töörahva Kommuun — jätkas eesti sotsialistliku rahvuse kujundamise protsessi.

7. detsembril 1918 andis Vene SFNV valitsus välja Lenini allkirjaga dekreedid Eesti Töörahva Kommuuni sõltumatuse tunnustamise kohta.

Kommuuni iseseisvuse tunnustamist kinnitati Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee otsusega 24. detsembrist 1918, mis kandis Lenini ja Sverdlovi allkirja.

Eesti Töörahva Kommuunil, ehkki ta eksisteeris lühikest aega, oli määratu suur tähtsus eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisel.

Eesti Töörahva Kommuun jätkas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni üritust, rajades Eestis teed ühiskonna kindlale ümberkujundamisele sotsialistlikel alustel. Sündinud Suure Oktoobri tulemusena, teostas Eesti Töörahva Kommuun Nõukogude valitsuse ja Vladimir Iljitš Lenini aktiivsel kaasabil tähtsaid sotsialistlikke ümberkujundusi ning andis oma panuse võitlusse sisemise ja välise kontrerevolutsiooni vastu, nõukogude võimu kaitsmise üritusse. Kuid rahvusvahelise imperialismi ja eesti kodanluse ühendatud jõud uputasid revolutsiooni saavutused verre.

Töörahva hulgad koondasid Kommunistliku Partei juhtimisel julma terrori olukorras oma jõud ning astusid resoluutselt välja rahvavastase korra vastu.

Nõukogude Liidu internatsionaalsele toetusele tuginedes pühkisid nad minema kodanluse vihatud diktatuuri ning taaskehtestasid 1940. aasta juulis nõukogude võimu.

Eestimaa astus Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide vennalikkusse. Suure Isamaasõja aastail võitlesid Eestimaa pojad ja tütreid koos kogu nõukogude rahvaga fašismi purustamise ühise ürituse eest, sotsialistliku kodumaa

vabaduse ja sõltumatuse eest. Tõelise vabaduse ja avarad võimalused õitsenguks sai Eesti alles Nõukogudemaa paljurahvuselises ühtses peres.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine jätkus kodanliku korra kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisega 1940. a., millal taastati nõukogude võim Eestis. Proletariaadi diktatuuri võit Eestis lõi vajalikud tingimused uue eesti sotsialistliku rahvuse kujunemiseks. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise ühiskondlik-majanduslikuks ja klassiliseks aluseks olid need põhjalikud muutused, mis toimusid eesti rahva majanduslikus elus ja klassistruktuuris sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise ajajärgul. Nende põhjalike muutuste tulemusena asendati kapitalistlik tootmisviis, mille aluseks oli tootmisvahendite eraomandus ja inimese ekspluateerimine inimese poolt, sotsialistlikuga. Selle alusel likvideeriti ekspluataatorlikud antagonistlikud klassid, kaotati inimese ekspluateerimine inimese poolt, loodi ekspluateerimisest vabade inimeste vastastikuse abistamise ja sõbraliku koostöö suhted. Sellega sai eesti sotsialistlik rahvus võitnud sotsialistliku majandussüsteemi näol endale kindla majandusliku aluse.⁶⁸

On endastmõistetav, et alles NSV Liidu koosseisu astudes sai Eesti võimaluse vabalt ja kiires tempos arendada oma majandust ja kultuuri ning muutuda lühikese ajaga kõrgesti arenenud industriaal-agraarseks sotsialistlikuks vabariigiks.

Sotsialistliku majandussüsteemi võit, ekspluataatorlike klasside ja sotsiaalsete antagonismide likvideerimine löid soodsad tingimused ka selleks, et jagu saada rahvuslikest antagonismidest ning alustada laiahaardelist pealetungi kodanlik-natsionalistlikule ideoloogiale.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise peamiseks jooksuks sotsialismi ehitamise perioodil ideoloogia valdkonnas oli nõukogude sotsialistliku patriotismi tekkimine ja arenemine, pealetung kodanlikule natsionalismile, võitlus proletaarse internatsionalismi ideoloogia, sotsialistliku patriotismi triumfi eest. Selline oli eesti sotsialistliku rahvuse ideoloogia kujunemise seaduspärasus sotsialismi ehitamise perioodil.

⁶⁸ Vt. A. Luks. Eesti sotsialistliku rahvuse tekkimise sotsiaal-majanduslikud ja klassilised tingimused. Käesolevas kogumikus, lk. 7.—28.

Sotsialistlike rahvuste kujunemine on väga komplitseeritud ja mitmepalgeline protsess, mis hõlmab rahvaste poliitilise, majandusliku, kultuurilise ja ideoloogilise elu kõiki valdkondi.

Sotsialistlike rahvuste kujunemine võib toimuda kahel teel. Eestis kulges see protsess kodanliku rahvuse põhjaliku ümberkujunemise kaudu uueks sotsialistlikuks rahvuseks. Sotsialistlike rahvuste kujunemise teise tee iseloomustavaks jooneks on Nõukogude Liidu mitmesuguste mahajäänud erinevate hõimude ja rahvaste konsolideerumine sotsialistlikeks rahvusteks kapitalismi arenguteed läbimata.

Ekspluataatorlike klasside võimu kukutamine likvideerib kodanliku ideoloogia valitsemise majandusliku baasi ning avab laialdased võimalused kommunistlike ideede viimiseks rahvahulkadesse. Sotsialistlik ideoloogia muutub valitsevaks. Kuid proletariaadi diktatuuri kehtestamine ei tähenda sugugi veel natsionalistliku ideoloogia automaatset kadumist. Kodanliku ideoloogia ületamine ei toimu isevoolu teel. See ei ole stiihiline protsess. Kodanliku ideoloogia ületamine toimub teravas võitluses. Vaenulikust ideoloogiast jagusaamine nõuab Kommunistlikult Parteilt sihikindlat ja püsivat tööd rahvahulkade kasvatamisel kommunismi vaimus, sest kodanlik ideoloogia säilitab veel pika aja jooksul oma positsioonid.

Kommunistlik Partei, kes suunab sotsialistliku ümberkujundamise protsessi, ei või hetkekski nõrgendada võitlust veel säilinud kodanliku ideoloogia vastu, ehkki viimase klassijuured on likvideeritud. See võiks tekitada sotsialismi ehitamisele tõsist kahju.

Võrreldes paljude teiste Nõukogude Liidu sotsialistlike rahvastega toimus eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine soodsamates tingimustes. Peamiseks ja otsustavaks iseärasuseks oli asjaolu, et eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine kulges olukorras, millal Nõukogude Liidus oli sotsialism juba täielikult võitnud. Tänu sellele võis meie vabariik kasutada teiste Nõukogude Liidu rahvaste, eelkõige vene rahva suuri kogemusi ja vennalikku abi nii majanduslikus kui ka kultuurilises sotsialistlikus ülesehitustöös.

See võimaldas kiiresti parandada saksa fašistide poolt loodud sõjahaavad, lühikese aja jooksul taastada tööstuse ja põllumajanduse, kultuuriasutused ning võtta tarvitusele

laiaulatuslikud abinõud tööstuse sotsialistlikuks industrialiseerimiseks, põllumajanduse kollektiviseerimiseks ja kultuuri õitsenguks.

Kapitalistlikud elemendid olid tööstusest ja kaubandusest välja tõrjutud juba 1949. aastaks, 1950. aasta lõpuks muutus kogu tööstus sotsialistlikuks.

Põllumajanduse kollektiviseerimine võttis hoogu alates 1949. aastast ning kolhoosikord Eestis saavutas 1950. aastaks võidu.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine, ehkki see on protsess, mida on võimatu ajaliseltselt rangelt kindlaks määrata, hõlmab üldiselt ajajärku 1940. aastast kuni 1951. aastani. Tuleb arvestada sellega, et aastatel 1941—1945 toimus Suur Isamaasõda ja Eesti oli okupeeritud saksa fašistide poolt. Seetõttu võis eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine põhiliselt toimuda sõjajärgseil aastail. Kuid Suur Isamaasõda oli eesti rahvale karmiks õppetunniks. Võitluses saksa fašistlike anastajatega said kümned tuhanded Eesti Korpuse võitlejad ning Nõukogude Liidu tagalasse evakueeritud eestlased suurepärase karastuse, toimus inimeste psühholoogia ja ideoloogia ümberkujunemine. Muutus inimeste vaimne pale. Muutusid tõekspidamised, toimus väärtuste ümberhindamine. Ühesõnaga — Suur Isamaasõda oli eesti rahvale suureks kooliks.

Otsustavas võitluses kõikide vana korra jõududega luuakse uued tootmissuhted, mille aluseks on ühiskondlik omandus. Sellel uuel sotsialistlikul baasil tugevneb sotsialistlik riik, luuakse uued poliitilised, õiguslikud, kunstijne. asutused. Sotsialistlikus ühiskonnas valitsevaks saanud uued ühiskondliku teadvuse vormid — poliitilised, juriidilised, kõlbelised, esteetilised, filosoofilised jt. vaated ja ideed — arenevad marksismi-leninismi kindlal teoreetilisel vundamendil ja teenivad töörahva huve võitluses sotsialismi ülesehitamise eest. Vana, kapitalistliku majandusliku baasi ja pealisehituse likvideerimist ei käsitlenud V. I. Lenin kui lihtsat asjade metafüüsulist eitamist, kui täielikku hävimist, likvideerimist, igasuguse seose puudumist uue ja vana vahel. «Eitada dialektikas,» kirjutas F. Engels, «ei tähenda mitte lihtsalt ütelda «ei» või kuulutada asjad mitteolemasolevaiks või neid ükskõik millisel viisil hävitada.»⁶⁹

⁶⁹ F. Engels. Anti-Dühring. Tallinn, 1951, lk. 125.

Dialektika seisukohalt on eitus arenemise moment, arenemisprotsessi katkevuse ja pidevuse ühtsus. «Mitte tühipaljas eitamine,» kirjutas V. I. Lenin, «mitte tarbetu eitamine, mitte skeptiline eitamine, kõhklemine, kahtlemine ei ole iseloomulik ja oluline dialektikas, — mis kahtlemata sisaldab eitamise elementi ja sealjuures oma tähtsama elemendina, — mitte see, vaid eitus kui seose moment, kui arenemise moment, koos positiivse säilimisega, s. o. ilma igasuguste kõikumisteta, ilma igasuguse eklektikata.»⁷⁰ Muidugi, küsimus, mida eitada ja mida säilitada, tuleb lahendada vastavalt konkreetsetele tingimustele. Nii näiteks on tootmise arenemises eitusel teistsugune iseloom kui baasi arenemises, baasi arenemises teistsugune kui pealisehituse arenemises jne. Tunnustades pealisehituse sõltuvust baasist, marksism-leninism ei eita sugugi pealisehituse arengu suhtelist iseseisvust, mida tuleb seletada eelkõige pealisehituse üksikute elementide järjekestvusega.

Sotsialistlik revolutsioon Eestis likvideeris rahvavastased reaktsioonilised organisatsioonid ja asutused, mis olid kontrrevolutsiooni koldeks ja tööriistaks ja mis polnud võimelised täitma uusi funktsioone sotsialismi ülesehitamise grandioosse arenemise käigus. Seevastu aga kodanliku korra ajal eksisteerinud töörahva organisatsioonid, mis moodustasid ühiskonna pealisehituse elemendi, läksid üle uue, sotsialistliku pealisehituse koosseisu (proletariaadi partei, ametiühingud ja teised töörahva ühiskondlikud organisatsioonid).

Eesti töörahva ühiskondlikud organisatsioonid, mis tekisid pärast nõukogude korra taastamist ja saksa anastajate minemakihutamist Eestimaa pinnalt, sidusid riigivõimu aparadi sadade ja tuhandete töötajatega, muutes võimu tõeliselt demokraatlikuks rahvavõimuks.

Luues uusi teaduslikke ja kultuurhariduslikke asutusi ja organisatsioone, ei likvideerinud sotsialistlik revolutsioon Eestis lihtsalt kodanliku korra ajal eksisteerinud teaduslikke, kultuurhariduslikke jm. asutusi, vaid korraldas need põhjalikult ümber. Vana koolisüsteem muudeti kodanluse klassivõimu tööriistast kommunistliku kasvatuse ja hariduse vahendiks. Kõik teaduse, kunsti, kultuuri rikkused, kultuuriasutused (raamatukogud, teatrid, muu-

⁷⁰ V. I. L e n i n. Teosed, 38. kd., lk. 214—215.

seumid, kino, raadio jt.) pandi rahva teenistusse. Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni võidu tulemusena loodi uus kultuuritüüp. Kodanlikus Eestis oli valitsevaks kultuuriks ekspluataatorite kultuur, vormilt rahvuslik, sisult kodanlik, mis teenis ja kaitses ekspluataatorite klassi huve. Tööraha hulgad olid kultuuri rikkustest ilma jäetud. Mineviku kultuuripärandi kriitilise ärakasutamise alusel loodi uus sotsialistlik kultuur,⁷¹ mis põhimõtteliselt erineb vanast kultuurist ja on uute ülesannete ja klasside teenistuses. Antud töös käsitletakse ainult sotsialistliku kultuuri ideoloogilist aspekti, ideelist sisu ja alust, milleks on sotsialistlik, internatsionalistlik ideoloogia.

Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni protsessis Eestis heidetakse kõrvale kõik ebateaduslik, reaktsiooniline, mis oli oma aja iganenud ühiskonna väljasurevate klasside poolt loodud.

V. I. Lenin kirjutab, et meie võtame «igast rahvuslikust kultuurist *ainult* tema demokraatlikud ja tema sotsialistlikud elemendid, võtame nad *ainult* ja *tingimata* vastukaaluks *iga* rahvuse kodanlikule kultuurile, kodanlikule natsionalismile.»⁷²

Mineviku suurte kunstimeistrite looming aga säilitab oma iseseisva tähenduse, jätkates oma elu uutes ajaloolistes tingimustes ka pärast seda, kui on ilmunud juba uue ajastu kunst. Eesti klassikute Fr. R. Kreutzwaldi, L. Koivula, Ed. Vilde, F. Tuglase («Hingemaa», «Meri», «Väike Illimar»), A. H. Tammsaare («Tõde ja õigus», «Põrgupõhja uus Vanapagan») ja teiste suurte sõnameistrite looming pakub meile kunstilist elamust ka tänapäeval ja jääb igavesti elama.

J. Köleri, A. Laikmaa, K. Raua, A. Weizenbergi, A. Kapi, A. Lemba, E. Tubina jt. looming säilitab oma elu uue ühiskondliku formatsiooni tingimustes. Muidugi, neid kunstiteoseid mõtestatakse lahti uut moodi, kuid nad säilitavad oma väärtuse ka kommunismiajastul.

40-ndatel, sõjajärgseil aastail, mil toimus kapitalismilt

⁷¹ Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 576—592.

E. Brandt. Võrdne võrdsete hulgas. Tallinn, 1960, lk. 139—177.

A. Müürisepp. Seitseaastak Eestis. Tallinn, 1960, lk. 94—105.

A. Pint. Rahvahariduse edusammud Eestis. Tallinn, 1953.

V. Külaots. Kultuurirevolutsiooni osast eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisel. Käesolevas, lk. 29—60.

⁷² V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 8.

sotsialismile üleminek Nõukogude Eestis, säilisid veel kapitalistlikud elemendid majanduses, eriti külas, kus kulakud ja teised vaenulikud elemendid püüdsid kõik teha Nõukogude valitsuse ürituste, eelkõige nõukogude maa-reformi teostamise nurjaajamiseks. Klassivõitlus võttis külas terava kuju, sest kodanlik-natsionalistlikud elemendid, luues põrandaaluseid organisatsioone ja relvastatud bandiitlikke salku, korraldasid terroristlikke akte nõukogude aktivistide vastu.

Säilis tuhandete talupoegade ja käsitöölise väikeera-majandus, eksisteeris veel väikekodanlik turustiihia, spekulatsioon, mis ei allunud riiklikule kontrollile ja planeerimisele. Kõik see avaldas vastavat mõju mitte ainult mahajäänud väikekodanlike elanikkonna kihtide teadvu-sele, vaid ka ideoloogiliselt ja poliitiliselt ebakindlatele nõukogude asutuste töötajatele.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist töötas riiklikes asutustes peale revolutsiooniliselt häälestatud nõukogude kaadri palju väikekodanlikke intelligente, kodanlikke spetsialiste, endisi tšinovnikuid, kodanliku ja väikekodanliku maailmavaatega inimesi. Nendele ideoloogiliselt ebakindlatele inimestele ja isegi üksikutele kommunistidele avaldasid mõju sotsialismile vaenulikud elemendid, muutes neid oma meeleolude ja püüdluste ruuporeiks.

Isegi tööliklassi teatud kihid polnud esialgu vabanenud kapitalistliku korra tingimustes sissekasvanud harjumus-test, traditsioonidest ja vaadetest.

Tööliklass ei ole läbitungimatu vaheseinaga väikekodanlusest ja kodanlikust intelligentsist eraldatud. EK(b) Partei arvestas seda, et Nõukogude Eesti haritlaskond oma enamuses oli kujunenud kodanliku korra tingimustes. Juba kodanlikus Eestis toimus haritlaskonna hulgas käärimis- ja kihistumisprotsess. Kodanliku intelligentsi ausad ja progressiivsed esindajad hakkasid aru saama, et võimul olev kodanlus oli muutnud Eesti imperialistlike riikide jõue-tuks satelliidiks ja sõjaliseks platsdarmiks, oli tõuganud riigi kuristiku äärele. Nad otsisid kujunenud ummikust väljapääsu.

Tööliklassi revolutsiooniline võitlus, kasvav demokraatlik liikumine, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja NSV Liidus sotsialismi ehitamise edusammud tõendasid marksismi-leninismi ideede õigsust. Paljud eesti progres-siivse intelligentsi esindajad pöördusid marksismi-leni-

nismi ideede poole ning alustasid koos rahvahulkadega võitlust parema tuleviku eest, mida kroonis sotsialismi võit Eestis.

Selliseks progressiivse intelligentsi esindajaks oli näiteks bioloogiadoktor A. Audova. Ta kasvas kodanlikust liberaalset marksistik, dialektilise ja ajaloolise materialismi pooldajaks ning propageerijaks. Oma väärsukohtadest ütles lahti ka Max Laosson, ajakirja «Ratsionalist» väljaandja. Selle ajakirja filosoofiliseks aluseks oli freudism. M. Laosson loobus hiljem freudismist ning juba 1938. aastal arvustas kodanlike natsionalistide ja rassistide väärikontseptsioone ning kaitses marksistlikku teooriat rahvusküsimuses artiklis «Marksism ja rahvusküsimus».⁷³ Marksistlik-leninliku maailmavaate võttis samuti omaks juba kodanliku korra ajal tuntud teadlane, silmapaistev bioloog H. Haberman. Pärast 1940. aasta juunipööret, nõukogude võimu esimesel aastal hakkas eesti haritlaskond üha enam veenduma, et töörahva võim loob talle kõik vajalikud tingimused loominguliseks tööks. Kuid hitlerliku okupatsiooni aastail sisendati eesti haritlaskonnale fašistlikku, rassistlikku, natsionalistlikku ideoloogiat. Neil süngel aastail jäi eesti haritlaskond oma enamuses ustavaks rahvale ja kodumaale.

EK(b)P Keskkomitee 1945. aasta märtsibüroo otsus märkis, et «üksikud parteiorganisatsioonid pole veel tänini arvestanud vajalikul määral seda, et Eesti NSV elanikkond oli pika aja kestel saksa fašistliku ja kodanlik-natsionalistliku propaganda mõju all, võitlesid nõrgalt fašistliku ja kodanlik-natsionalistliku ning kulaklik-natsionalistliku propaganda vastu, ei paljastanud laimu ja valet, millega püüti diskrediteerida nõukogude korda, Punaarmee ja kolhoose, ei tehtud süstemaatilist selgitustööd elanikkonna hulgas, ei selgitatud Punaarmee ajaloolisi võite, Nõukogude riigi jõu ja võimsuse allikaid.»⁷⁴

1945. aasta 28.—29. jaanuaril toimus esimene Eesti NSV intelligentsi kongress, mis etendas suurt osa haritlaskonna elus, aktiveeris teda, innustas loomingulisele tööle.

Kongressist osavõtjad kõnelesid intelligentsi suurest kohustusest rahva ees. Kirjanik Johannes Semper võttis

⁷³ Max Laosson. Marksism ja rahvusküsimus. «Akadeemia», 1938.

⁷⁴ EKPA, f. 1, nim. 3, s.-ü. 398, l. 45.

oma kõnes kriitika alla üksikute intelligentsi esindajate väärkontseptsioonid, kes püüdsid seista neutraalsuse positsioonil: «Mina ei ole sotsialist ega natsionalist, vaid oma eriala spetsialist.»⁷⁵

Professor Kruus oma kõnes rõhutas: «Selleks et saada Nõukogude rahvaste sõbraliku pere täisväärtuslikuks liikmeks, on tarvis vabaneda kõigist nendest eelarvamustest, mida püüdsid meie ühiskonnasse juurutada fašistlikud okupandid ja kodanlikud natsionalistid, selleks et eemaldada meie rahvast vene rahvast.»⁷⁶

Kongress pöördus läkitusega, millele kirjutasid alla Nõukogude Eesti silmapaistvad tegelased V. Alumäe, A. Altma, J. Vares, E. Kapp, A. Koort, H. Kruus, A. Lauter, A. Meri, J. Nuut, A. Rand, F. Sannamees, J. Semper, F. Tuglas, G. Ernesaks, A. Jakobson jt., vabariigi kõigi vaimse töö tegijate poole.

Sotsialismi ehitamine ja sotsialistliku kultuurirevolutsiooni arenemine Eesti NSV-s ei võinud toimuda ilma võitluseta ja vastuolude ületamiseta. Noores Eesti Nõukogude vabariigis andis veel tugevasti tunda kodanlik-natsionalistliku ideoloogia mõju. Kirjandus ja kunst ei olnud veel vabanenud formalismi ja modernismi mõjudest, esines apoliitilisust, kodanliku kosmopolitismi ja kodanliku natsionalismi avaldusi. Polnud veel jagu saadud kodanliku kultuuri ees lõimitamisest, ideetusest, kodanliku korra idealiseerimise faktidest, rahvaste sõpruse ning nõukogude sotsialistliku patriotismi kui meie ühiskonna liikumapanevate jõudude alahindamisest.⁷⁷

Võitluses kodanliku ideoloogia avalduste vastu Nõukogude Eestis omasid suurt suunavat tähtsust ÜK(b)P Keskkomitee otsused ideoloogilistes küsimustes («Ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad»» 14. augustist 1946, «Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks» 26. augustist 1946, «Kinofilmist «Suur elu»» 4. septembrist 1946 ja «V. Muradeli ooperist «Suur sõprus»» 10. veebruarist 1948).

Nendes otsustes kutsus Keskkomitee kultuuritegelasi üles looma sügavalt ideelisi kirjandus- ja kunstiteoseid,

⁷⁵ «Советская Эстония» № 27, 3 февраля 1945.

⁷⁶ «Советская Эстония» № 28, 4 февраля 1945.

⁷⁷ I. K ä b i n. Võitluses sotsialistliku kultuuri arengu eest. «Eesti Kommunist» 1955, nr. 2.

mis kasvatavad töötajaid sotsialistliku internatsionalismi ja nõukogude patriotismi, NSV Liidu rahvaste sõpruse vaimus.

Need otsused mõistsid hukka sellised negatiivsed ja kahjulikud nähtused nagu ideetuse, apoliitilisuse, ükskõikse suhtumise nõukogude kodumaasse, kodanliku kosmopoliitismi ja natsionalismi.

Nende otsuste realiseerimisel tehti aga vigu. Kunstiprobleemide loominguline arutus asendati mõnikord administreerimisega.

NLKP Keskkomitee otsuses 28. maist 1958. a. märgitakse, et Keskkomitee otsus Muradeli ooperi «Suur sõprus» kohta sisaldas rea andekate nõukogude kunstitegelaste loominguga aadressil ka üksikuid ebaõiglasi ja õigustamata teravaid hinnanguid, mis olid isikukultuse negatiivsete joonte avalduseks. Kuid vaatamata isikukultuse negatiivsele mõjule oli NLKP Keskkomitee otsustel ja abinõudel ideoloogilistes küsimustes partei ja rahva ideelises elus ning nõukogude kultuuri arengus suur tähtsus.

Nõukogude Eesti draamakirjanduses lõi sõjajärgseil aastail õitsele väljapaistva kirjaniku August Jakobsoni talent. Tema selle ajajärgu teostes, nagu «Elu tsitadellis» (1946), «Võitlus rindejooneta» (1947), «Kaks leeri» (1948), «Õö ja päeva piiril» (1950), «Šaakalid» (1952), kujutatakse teravat klassivõitlust kodanlikus Eestis, paljastatakse kodanlikke natsionaliste, nende targutusi klassihuvide harmooniast «ühtses rahvuslikus peres», näidatakse, et inimesed, kes seisavad apoliitilisuse, «erapooletuse» positsioonil ning püüavad kõrvale hoiduda progressiivsete ja reaktsionistlike jõudude võitlusest, satuvad ummikusse, abistavad tegelikult töörahva vaenlasi. A. Jakobson paljastab halastamatult fašismi eljalikku psühholoogiat, ameerika imperialistide poolt üleskiidetud nn. ameerika elulaadi. Ta näitab isamaareetjate — kosmopoliitide tõelist palet, kes on muutunud ameerika imperialistide palgasulasteks.

Sõjajärgseil aastail oli samuti suur kasvatuslik tähtsus noore eesti proosakirjaniku Hans Leberechti jutustusel «Valgus Koordis».

Selles jutustuses käsitleb kirjanik suure kunstilise jõu ja veenvusega ajaloolist murrangut Eesti külas, vana ja uue teravat võitlust, eesti talurahva üleminekut sotsialismiteele.

Sotsialismile ülemineku perioodil Nõukogude Eestis

omas suurt tähtsust NLKP Keskkomitee otsus «Vigadest ja puudustest Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee töös», mida arutati 1950. a. märtsis toimunud EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumil. Pleenumi otsuses märgiti, et EKP Keskkomitee büroo ei pidanud tarvilikku võitlust kodanliku natsionalismi ja kulaklik-natsionalistlike elementidega, läks mööda vana, kodanliku korra ülistamise katsetest Eestis ja Lääne-Euroopa kodanliku teaduse ning kultuuri üleoleku propagandast, faktidest, mis kõnelesid sellest, et kodanlikud natsionalistid levitasid kirjanduses, teaduses ja kunstis Nõukogude-vaenulikke ideid. Pleenum kohustas EK(b)P Keskkomitee bürood, partei maakonna-, linna- ja rajoonikomiteesid ning partei-algorganisatsioone süstemaatilisel paljastama vaenulike elementide propagandat ja kasvatama töotajais nõukogude patriotismi ning uhkustunnet oma sotsialistliku kodumaa üle.⁷⁸ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee VIII pleenum nõudis Keskkomitee büroolt vabariigis tehtava ideoloogilise töö juhtimise põhjalikku parandamist. Seejuures rõhutati vajadust osutada erilist tähelepanu Eesti NSV Teaduste Akadeemia, kirjanike, kunstnike, arhitektide ja heliloojate loominguliste liitude, teatrite ning kirjastuste juhtimise parandamisele ja nende tegevuse süstemaatilisele tundmaõppimisele vastavalt Nõukogude Eestis toimuva kultuurilise ülesehitustöö ülesannetele, et muuta kõik loetletud asutused sotsialistliku kultuuri tõelisteks kolleteks.⁷⁹ Juhindudes NLKP Keskkomitee otsustest ja EKP Keskkomitee VIII pleenumi otsustest, tegi vabariigi parteiorganisatsioon suure töö avastatud vigade ja puuduste kõrvaldamisel.

Alati ei rakendatud pleenumi otsuseid õigesti, kodanliku natsionalismi vastu võideldes tehti tõsiseid vigu, esines sotsialistliku seaduslikkuse tõsiseid rikkumisi, ebaõiglast suhtumist vana intelligenti esindajatesse.⁸⁰ Kommunistlik Partei tegi ära suure töö nende vigade ja negatiivsete nähtuste kõrvaldamiseks. Põhjendamatult represseeritud isikud rehabiliteeriti.

Vaatamata neile puudustele oli Eestimaa Kommunist-

⁷⁸ Eestimaa Kommunistliku Partei arhiiv, f. 1, nim. 120, s.-ü. 9, l. 382, 384.

⁷⁹ A. Panksejev. Loova ajalooteaduse eest. Tallinn, 1962, lk. 72, 73.

⁸⁰ Sealsamas, lk. 74, 75.

liku Partei Keskkomitee 1950. a. VIII pleenumi otsusel vaieldamatu positiivne tähtsus.

Vabariigi töötajate kommunistlik teadlikkus tõusis kõrgemale tasemele, kommunistid ja parteitud töötajad alustasid aktiivset võitlust kodanliku natsionalismi avalduste ning vaenulike klasside jäänuste vastu. Vabariigi töötav rahvas koondus veel tihedamalt Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse ümber, rahvamajandus ja eesti nõukogude kultuur arenesid sõjajärgseil aastail seninägematu kiirusega.

Revolutsiooniline pööre, mis toimus eesti kodanliku ühiskonna pealisehituses kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil, oli seotud valitseva pealisehituse kriitilise ületamisega, kodanlike vaadete ideelise purustamisega kodanliku ideoloogia kõikides valdkondades, alates poliitilistest, õiguslikest, esteetilistest, kõlbelistest vaadetest ja lõpetades sotsioloogiliste, filosoofiliste, religioossetega. Eestimaa Kommunistliku Partei ette kerkis suur ülesanne: eesti kodanlike ideoloogide kontseptsioonide paljastamine, nende argumenteeritud kriitika, kodanliku ideoloogia väljatõrjumine ühiskondliku teadvuse kõikidest vormidest ning võitlus sotsialistliku ideoloogia võidu eest, töörahva hulkade, aga samuti ka intelligentsi kasvatamine teadusliku maailmavaate, nõukogude patriotismi ja sotsialistliku internatsionalismi vaimus.

Võidu saavutamisel kodanlik-natsionalistliku ideoloogia üle oli suur tähtsus K. Marxi, F. Engelsi, V. I. Lenini surematute teoste kättesaadavaks tegemisel eesti töötajatele nende emakeeles. 1940.—1954. a. anti Eesti NSV-s välja 82 marksismi-leninismi klassiku teost kogutiraažiga 883 200 eksemplari.

1946. a. ilmus trükist V. I. Lenini geniaalne teos «Materialism ja empiriokrititsism» 15 200 eksemplaris, K. Marxi ja F. Engelsi programmiline dokument «Kommunistliku partei manifest» 30 400 eksemplaris. 1953. aastal ilmus eesti keeles K. Marxi surematu teose «Kapital» esimese köite esimene raamat 25 000 eksemplaris. 1951. aastal ilmus esmakordselt eesti keeles F. Engelsi teos «Anti-Dühring», 1954. aastal anti välja teine trükk. Marksismi-leninismi klassikute mitmeid teoseid on välja antud korduvalt ning suurtes tiraažides.⁸¹

⁸¹ Nõukogude Eesti raamat 1940—1954. Tallinn, 1956, lk. 14.

Peale marksismi-leninismi klassikute teoste väljaandmise pööras Kommunistlik Partei eriti suurt tähelepanu ühiskondlik-poliitilise kirjanduse väljaandmisele, mille eesmärgiks on levitada laiades töötajate hulkades marksismi-leninismi õpetust. Ühiskondlik-poliitilist kirjandust on 1940.—1954. a. välja antud üldse 2884 raamatut ja brošüüri kogutiraažiga 18,6 miljonit eksemplari. Peale raamatute ilmub Eesti NSV-s igal aastal suurtes tiraažides ajakirju ja ajalehti. 1954. a. anti meie vabariigis välja 12 ajakirja ja 58 ajalehte.

Nõukogude Eesti on maailmas esikohal ajakirjade ja ajalehtede tellimise poolest iga tuhande elaniku kohta. Ühiskondlik-poliitilise kirjanduse ja ajakirjade ning ajalehtede rohkearvuline väljaandmine näitab ilmekalt Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse suurt hoolitsust töötavate hulkade kommunistliku teadlikkuse tõstmise eest.

Sõjajärgsel perioodil tegid Nõukogude Eesti teadlased ära märkimisväärse töö ebateaduslike kontseptsioonide argumenteeritud ümberlukkamisel ja ideelisel purustamisel. Peatun ainult mõningatel ülalmainitud uurimistöödel.

Eesti kodanluse poliitiliste ja õiguslike vaadete kriitikal ja eesti kodanluse kontrrevolutsioonilise tegevuse paljastamisele on pühendatud õigusteaduse doktori Paul Vihalema soliidne uurimus «Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920)» (Tallinn 1960).

Selles töös on paljastatud tohutu suure faktilise materjali põhjal eesti kodanlike natsionalistide nn. «Vabadussõja» ja «iseseisvuse» rahva petmiseks väljamõeldud loosungite tõeline, kontrrevolutsiooniline olemus. Kodanliku Eesti 30-ndate aastate välispoliitika, aga samuti ka sisepoliitika probleemid on võetud marksistliku analüüsimise alla ajalooteaduste kandidaadi Madis Pesti monograafias «Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all» (1960). Põhjaliku uurimise aluseks on konkreetne ajalooline allikmaterjal, kodanliku Eesti mitmesuguste ametiasutuste arhiivid, Eesti ja välismaine ajakirjandus, memuaarikirjandus.

Selle materjali läbitöötamise tulemusena jõuab autor tõetruule, objektiivsele järeldusele, et kodanliku diktaatori perioodil ei etendanud ükski eesti kodanluse fraktsioon enam progressiivset osa oma rahva ajaloos.

«Kogu eesti kodanlus kujunes pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni põhiliselt võõra, imperialistliku poliitika elluviijaks Eestis. . . Kõige sügavamale oma rahva põhiliste eluliste huvide reetmise rappa vajus aga eesti kodanlus just kolmekümnendate aastate teisel poolel, — ajajärgul, mil temal tuli imperialistide tahtel ümber orienteeruda Saksa fašismile — eesti rahva kõige tigemale ja ohtlikumale vaenlasele.»⁸² Autor näitab veenvalt, et maksimaalsete kasumite jaht tõukas Eesti suurkapitalistid rahvusliku reetmise teele, mida varjati rahvusluse ja patriotismi loosungitega.

Kodanliku ladviku reetlik poliitika sattus ummikusse, mis põhjustas fašistliku diktatuuri kokkuvarisemise. Eesti kodanliku ajalooteaduse esindajad moonutasid ajaloolisi tõsiolusid eesti kodanluse klassihuvides, kes oli huvitatud ajaloolise tõe varjamisest. Nõukogude Eesti ajaloolaste ette kerkis moonutuste paljastamise ülesanne ajaloo teaduste valdkonnas ning marksistliku Eesti NSV ajaloo koostamine. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi töötajate kollektiivse tööna ilmus 1957. a. trükist üheköitelise «Eesti NSV ajaloo» teine väljaanne, milles on parandatud esimese väljaande isikukultusest tekitatud vead. Samuti ilmus kolmeköitelise «Eesti NSV ajaloo» esimene köide (1955. a. eesti keeles, 1961. a. vene keeles). Kolmeköitelise «Eesti NSV ajaloo» kirjutamisest, mille maht on ligikaudu 200 trükipoognat, võtab osa ligi sada ajaloolast, etnograafi, arheoloogi, majandusteadlast, kunsti-, kirjan- dus-, teatri- ja muusikateadlast.

Ilmus trükist kolmeköitelise kapitaalsete teose «Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost» esimene ja teine osa, mis on pühendatud teaduslikule ülevaatele EKP ajaloost, alates marksismi levikust XIX sajandi 90-ndatel aastatel kuni kodanliku fašistliku diktatuuri kukutamiseni ja nõukogude korra taaskehtestamiseni Eestis. Selle kolmeköitelise teose koostamisest, mille maht on 75 autoripoognat, võtab EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi juhtimisel osa üle 20 inimese.

Eestimaa Kommunistliku Partei tegevusele kodanliku diktatuuri aastail on pühendatud veel terve rida paljude ajalooteadlaste märkimisväärseid ja sisukaid uurimusi

⁸² M. Pesti. Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all. Tallinn, 1960, lk. 238.

(A. Liebmanni, A.-H. Lebbini, A. Sunila, A. Koopi, O. Kuuli, V. Arhangelski, E. Mattieseni, Ü. Taigro, A. Pässi, A. Raadiku, H. Saarniidu, Ö. Elango, I. Sildmäe, H. Männo, E. Plotniku, S. Zabrodskaja, L. Vilbergi jt. tööd).⁸³

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ning kodusõja ajaloole Eestis on pühendatud rida märkimisväärsed töid: akadeemik J. Saadi monograafia «Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni perioodil», ajalooteaduste kandidaadi V. Reimani uurimus «Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest (1917 — veebruar 1918)», I. Tipneri töö «Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail», Ü. Taigro töö «Eesti töörahva võitlus nõukogude võimu ja rahu eest kodusõja aastail (1918—1920)», A. Sunila raamat «Saaremaa töörahva ülestõus 1919. aastal», K. Kangeri raamat «Mälestusi võitluspäevilt», A. Lombaku teos «Leekides» jt. tööd.

Suure Isamaasõja läbitöötamisele ja uurimisele on pühendatud V. Külaotsa poolt koostatud töö «Eesti Tallinna Kaardiväe laskurkorpuse võitlustee», I. Kurtšavovi uurimus «Eesti Kaardivägi», B. Tamme teaduslik töö «Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas 1941—1945», P. Larini raamat «Eesti Laskurkorpus Suures Isamaasõjas. Nõukogude armee 8. Eesti Laskurkorpuse võitlustee 1941—1945». Kõigis mainitud uurimustes antakse argumenteeritud kriitika natsionalistlikele eesti rahva ajaloo võltsijaile ja moonutajaile ning valgustatakse marksistlik-leninliku teaduse seisukohalt eesti rahva kangelaslikku ajalugu.

Sotsialismi ehitamise probleemide uurimisele Eesti NSV-s on pühendatud A. Veimeri tööd «Eesti NSV majandusprobleeme» (1945), «Sõjajärgse viisaastaku probleeme Nõukogude Eestis» (1947), «Eesti NSV tööstus kuuendal viisaastakul» (1956), «Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine» (1958) jt. tööd.

Sõjajärgsele sotsialistlikule ülesehitustööle on veel pühendatud A. Panksejevi raamat «EKP võitlus töölisklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest aastail 1944—1960», I. Volkovi, H. Tiido, R. Mureli, V. Matini ja

⁸³ A. Panksejev. Loova ajalooteaduse eest. Tallinn, 1962, lk. 43—48.

M. Bronsteini, E. Brandti, L. Randmetsa, M. Lõhmuse, D. G. Kuznetsovi, A. Linnuse, P. Ehini, A. Hendriksoni jt. tööd.

Eesti kodanluse majanduslike vaadete ja reaktsioonilise praktika analüüsimisele on pühendatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriva liikme Oskar Sepre raamat «Kodanliku Eesti sõltuvus imperialismimaadest» (1960) ja akadeemik Richard Antonsi väärtuslik uurimus «Agraarsuhted kodanlikus Eestis» (1957).

Väärtuslikuks tööks tuleb lugeda «Põhijooni majandusliku mõtte ajaloo Eestis XIX sajandil» (1958), milles kummutatakse kodanlik-natsionalistlikud vääraseisukohad ning käsitletakse majandusliku mõtte arengut Eestis marksistliku dialektika seisukohalt.

Eesti kodanluse filosoofiliste ja sotsioloogiliste vaadete kriitikale ning dialektilise ja ajaloolise materialismi põhi-seisukohtade propageerimisele ja läbitöötamisele on pühendatud filosoofiaprofessor A. Koorti artikkel «Minevikust ja tänapäevast»,⁸⁴ milles ta võttis kriitika ja enese-kriitika alla oma endised väärkäsitused ja väärsammud, paljastas reaktsioonilist kodanlikku filosoofiat ning näitas, et ainult dialektilise materialismi omandamine võimaldab meil edukalt võidelda kõigi nende väärkontseptsioonide vastu, millega kodanlik ideoloogia üle ujutab ka teaduse ja teadlased. A. Koort rõhutab, et «Nõukogude teadlane ei saa ega tohi olla apoliitiline ja erapooletu käimasolevas suures ja teravas heitluses ühelt poolt tõelise vabaduse, demokraatia, progressi ja rahu eest ning teiselt poolt reaktsiooni, fašistliku tagurluse ja imperialistlike sõja-õhutajate vahel nii poliitikas kui teaduses, kirjanduses ja kunstis. Nõukogude rahvas nõuab oma teadlastelt visa võitlust kõigi nende traditsioonide vastu inimeste teadvu- ses, mis on võõrad nõukogude kultuurile ja teadusele.»⁸⁵

Eesti kodanliku reaktsioonilise ideoloogia, nn. rahvus-filosoofia paljastamisele on pühendatud M. Laossoni uuri- mus «Põrgupõhja Vanapagana ja Kaval-Antsu «lepi- tamise» katse rahvusterviklikkuse loosungi abil» (1958). Eesti kodanluse filosoofiliste ja sotsioloogiliste vaadete kriitiline analüüs on esitatud professor O. Šteini uurimis-

⁸⁴ A. Koort. Minevikust ja tänapäevast. «Rahva Hääl», 28. märtsil 1948.

⁸⁵ «Rahva Hääl», 28. märtsil 1948.

töös «Eesti kodanluse filosoofiast ja sotsioloogiast».⁸⁶ Eesti kodanluse idealistlikele vaadetele on vastandatud marksistliku filosoofia teaduslikud seisukohad.

Dialektilise ja ajaloolise materialismi põhiprobleemide läbitöötamisele on pühendatud artiklite kogumik «Ühiskondlik teadvus»⁸⁷ (O. Jürise, M. Makarovi, K. Oja, R. Reinvald-Tšernjavskaja, M. Ojamaa, U. Uri, A. Gorjatšova osavõtul), samuti filosoofiateaduste kandidaatide J. Rebase «Mis on dialektiline loogika» (1963), E. Matrovi «Tänapäeva kodanlikust sotsioloogiast» (1961), A. Luksi «Klassideta ühiskonna poole» (1965), M. Makarovi, T. Loidi, L. Valdi jt. uurimused. Eesti natsionalistlike kontseptsioonide kummutamisele eestlaste päritolu ja kujunemise küsimuses on pühendatud Eesti NSV teadlaste kollektiivne töö «Eesti rahva etnilisest ajaloost».⁸⁸

Selles töös annavad eesti teadlased esmakordselt marksistlik-leninliku teaduse valgusel objektiivse iseloomustuse eesti rahva etnilise ajaloo probleemidele. Natsionalistliku diktatuuri üheks ideoloogiliseks aluseks oli luteri kirik ja luteri kiriku reaktsiooniline ideoloogia. Religioosse ideoloogia ja kirikliku obskurantismi paljastamisele on pühendatud artiklite kogumikud «Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis» (I — 1956), (II — 1961), «Teadusliku ateismi küsimusi» (TPI toimetised, 1963), dotsent K. Vimmsaare uurimus «Luteri kiriku ideoloogiast tänapäeval» (1963) ning H. Saarniidu, E. Ranniku jt. tööd. Kodanliku esteetika kriitikale, nõukogude kirjanduse ning kunsti esteetiliste printsiipide, sotsialistliku realismi printsiipide läbitöötamisele ja aktiivsele propageerimisele on pühendatud L. N. Stolovitši, P. Kuusbergi, E. Nirgi, E. Sõgla jt. tööd.

Nõukogude Eesti teadlaste ülaltoodud teoreetilistel uurimustel on suur tähtsus marksistlike poliitiliste, õiguslike, majanduslike, ajalooliste, kunstiliste, teaduslik-ateistlike ja filosoofiliste vaadete kindlustamisel ja levimisel ning natsionalistlike poliitiliste, õiguslike ja muude vaadete väljatõrjumisel Eesti NSV-s.

⁸⁶ O. Stein. Eesti kodanluse filosoofiast ja sotsioloogiast. Tallinn, 1965.

⁸⁷ Kogumik «Ühiskondlik teadvus», Tallinn, 1960.

⁸⁸ Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. H. Moora, (toimetaja), P. Ariste, A. Kask, H. Moora, L. Jaanits, M. Schmiedehelm, A. Vassar, K. Mark, A. Moora, H. Tampere. Tallinn, 1956.

Eesti natsionalistide üks silmapaistvamaid ideolooge Johan Aavik valas artiklis «Rahvuslik tunne Eestis»⁸⁹ (1915) krokodillipisaraid selle üle, et eestlaste rahvuslik tunne olevat nõrk ja pealiskaudne. Selle tõenduseks viitab J. Aavik asjaolule, et eesti natsionalistidel pole õnnestunud tõmmata enda poole paljusid mõtlemaid inimesi. Viimaseid tõmbas enda külge sotsialismi magnet, sest see oli tugevam. Suure kurvastusega märgib J. Aavik, et sotsialism võis pakkuda noortele inimestele suurte autoriteetide poolt väljatöötatud valmisteooriaid, maailmavaadet.

Venemaa noorsugu ülikoolides ja keskkoolides võttis sotsialismi ideed entusiasmiga omaks. Eesti noormehel, väidab J. Aavik, ei olnud muud teha, kui omandada need vaated ja nende poolehoidjaks heita, kuna kodanlik-rahvuslik liikumine mingisugust teooriat ei pakkunud, mis oleks autoriteetselt kinnitanud kodanlike natsionalistide seisukohtade õigsust. Me nõustume J. Aaviku seisukohaga, et sotsialistlik ideoloogia demonstreerib oma üleolekut kodanlik-natsionalistlikust ideoloogiast, kuna viimasel puudub teaduslik alus. Eesti kodanluse ideoloogid ei suutnud kõigile jõupingutustele vaatamata päästa natsionalistlikku ideoloogiat sellest sügavast kriisist, millesse ta oli sattunud.

Eesti töötajad said teadlikuks kõigist neist kuritegudest, mis saksa röövvalitajad ja nende käsilased olid sooritanud, said aru, millisest hädaohust neid on päästnud Nõukogude armee.⁹⁰ Nii vanad kui noored, kes ise ei olnud fašistide ja nende käsilaste kuritegude tunnistajaks, said teada tõe neist, kes ennast küll nimetavad eestlasteks, kuid kes fašistide palgasulastena olid nõus hävitama oma rahvast.

Tähelepanuäratavaid tulemusi andis marksistlik-leninliku teooriaga relvastatud partei ja nõukogude kaadri ettevalmistamisel EKP Keskkomitee Vabariiklik Partei-kool (1947—1957). Selle kaadrisepikoja lõpetanud võime kohata vabariigi kõikides rajoonides.

⁸⁹ Johan Aavik. Rahvuslik tunne Eestis. EÜS-i album IX, Jurjev, 1915, lk. 32.

⁹⁰ Vt. Saksa fašistide kuriteod Eesti NSV-s. Tallinn, 1945. Mõrvarid maskita. Tallinn, 1961.

Süüdistuskokkuvõtte kriminaalasjas: Mõre (Martson), Ain-Ervin Johani p., Gerrets, Ralf Helmar p. ja Viik, Jaan Jaani p. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961.

Intelligentsi ideelis-teoreetilise taseme tõstmisel on suur tähtsus marksismi-leninismi õhtuülikoolidel EKP Tallinna ja Tartu linnakomitee juures.

Märkimisväärse töö on marksistlikult ettevalmistatud kaadri kasvatamisel ära teinud vabariigi kõrgemate õppeasutuste ühiskonnateaduste kateedrid, Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond ja EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut — NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi filiaal.

1959. a. oli vabariigis iga tuhande elaniku kohta 21 inimest kõrgema haridusega (1939. a. — 8) ja 304 kesk- ning mittetäieliku keskharidusega (1939. a. — 129).

1958. a. andsid õppeasutused ligikaudu 10 korda rohkem kvalifitseeritud kaadrit kui 1940. aastal. Üksnes kõrgema haridusega spetsialiste töötas vabariigis 1958. a. üle 20 000. Juba 1955. a. oli vabariigis 3 korda rohkem teaduslikke töötajaid kui kodanliku korra ajal.

Uue, nõukogude sotsialistliku intelligentsi kujunemine oli sotsialistliku kultuurirevolutsiooni üheks tähtsamaks tunnuseks. Eesti sotsialistliku rahvuse ideoloogilise kujunemise seadusepärast iseloomustavaks jooneks sotsialismi ehitamise perioodil oli rahvuse psüühilise laadi, sotsiaalpoliitiliste veendumuste muutumine, millest ilmekalt kõnelevad ka sellised faktid nagu Kommunistliku Partei liikmete arvu ja Kommunistliku Partei autoriteedi kasv. Sellest kõneleb peaaegu 100 protsendi valijate häälte andmine kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt Ülemnõukogu ja kohalike nõukogude valimistel.

Kui 1945. a. oli EKP ridades 2409 kommunisti, siis 1951. aastaks kasvas kommunistide arv 18 897 kommunistini.

ELKNÜ liikmeid oli 1945. aastal 1191. 1951. aastaks kasvas see arv 43 198-ni. Keskkooliõpilased kuuluvad enamuses pioneerorganisatsiooni ja komsomoli ridadesse.

5. Sotsialistliku patriotismi triumf — eesti sotsialistliku rahvuse tekkimise ja ideoloogilise arenemise seaduspärasus

Patriotism — armastus isamaa vastu — on omane kõigile meie maakeral elavatele rahvastele. «Patriotism.» ütleb Lenin, «on üks kõige sügavamaid tundeid, mida on tugevdanud sajandite ja aastatuhandete vältel eraldunud isamaad.»⁹¹ Leninlik patriotismi definitsioon kriipsutab kõigepealt alla patriotismi sügavat ajaloolist käsitlust. Patriotism pole mingi sünnipärane, «looduse poolt» inimesele kaasaantud, vaid puhtühiskondlik tunne, mis inimestes tekib ja areneb. Ta tekkimist on põhjustanud vastavad rahvaste elu majanduslikud ja poliitilised tingimused. Patriotism on ühiskondlik-ajalooline nähtus, mis on seotud sajanditepikkuse «eraldunud isamaade» eksisteerimise perioodiga. Patriotismi ei saa käsitleda abstraktselt väljaspool ühiskonna konkreetset ajaloolist arenemist, ta omab sotsiaalset klassiiseloomu. Patriotismi mõistesse kuulub mitmekülgne kompleks ideid ja tundeid.

Esiteks — rahvahulkade armastus kodukoha vastu, kodulooduse vastu, armastus isamaa vastu.

Teiseks — armastus oma rahva vastu, tema keele, kultuuri, ajaloolise mineviku, rahvuslike traditsioonide vastu.

Kolmandaks — rahvahulkade armastus oma kodumaa majanduse ja ühiskondliku korra vastu.

Ainult proletaarlastel, töötavatel rahvahulkadel on tõeline armastus isamaa vastu, armastus oma rahva vastu, tema keele, kultuuri, ajaloolise mineviku ja rahvuslike traditsioonide vastu. Ainult töölikklassil on tõeliselt «aus rahvustunne», rõhutasid Marx ja Engels.⁹²

Kõigi maade kodanlus pole vähe vaeva näinud, et süüdistada kommuniste selles, nagu puuduks neil armastus isamaa vastu.

Ka eesti kodanlikud natsionalistid, kes ekspuuteerisid oma egoistlikes huvides eesti töörahva patriotismitunnet, tulist armastust kodumaa vastu, pugesis nahast välja töötava rahva teadvusse kommunistidest laimukujutelu tuupides.

V. I. Lenin andis terava vastulöögi bolševismi vaenlas-

⁹¹ V. I. Lenin. Teosed, 28. kd., lk. 167—168.

⁹² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., том II, стр. 191.

tele, imperialistide ustavaile teenreile, kadettidele, menševikele, esseeridele ja kodanlikele natsionalistidele, kes laimasiid kommuniste, nagu oleks neile võõras patriotismitunne. «Kas meile, suurvene teadlikele proletaarlastele, on võõras rahvusliku uhkuse tunne?» kirjutas Lenin. «Muidugi mitte! Me armastame oma keelt ja oma kodumaad, me töötame kõige rohkem selleks, et tema tööraha hulki (s. o. $\frac{9}{10}$ tema rahvastikust) äratada demokraatide ja sotsialistide teadlikule elule. Meil on kõige valusam näha ja tunda, millist vägivalda, rõhumist ja mõnitamist lasevad tsaristlikud timukad, aadlikud ja kapitalistid osaks saada meie kaunile kodumaale. Me oleme uhked selle üle, et see vägivald on esile kutsunud vastuolõõgi meie ringkonnast, suurvenelaste ringkonnast, et see ringkond on andnud Radištševi, dekabristid ja 70. aastate revolutsionäärid-raznotšinetsid, et suurvene tööliklass löi 1905. aastal võimsa revolutsioonilise masside partei, et suurvene maamees hakkas samal ajal saama demokraadiks, hakkas kukutama pappi ja mõisnikku.»⁹³

Need Lenini sõnad on täielikult maksvad ka eesti tööraha rahvusliku uhkustunde kohta. Eesti rahva ajalugu on täis kujukaid näiteid sügavaist ning tugevaist patriootilistest traditsioonidest. Seejuures on nende kandjaks harilikult rahvahulgad, kes on saanud teadlikuks oma maa tõelistest rahvuslikest huvidest. Mitmesajandilises raskes ja visas võitluses saksa orjastajate vastu enese kui rahvuse säilitamise eest, võitluses võõramaiste anastajatega kodumaa sõltumatuse ja vabaduse eest kujunesid eesti rahva patriootilised traditsioonid, sellised iseloomujooned nagu vihavaen võõramaiste rõhujate — saksa mõisnike, parunite, tsaarivalitsuse, vene mõisnike ja kapitalistide vastu, mehisus ja ennastsalgavus võitluses kodumaa vabaduse ja sõltumatuse eest.

Ekspluataatorliku korra tingimustes oli eesti tööraha patriotism, tema rahvuslik uhkustunne lahutamatu sügavast vaenust oma rõhujate vastu. Eesti töölikud ja talupojad vihkasid seda korda, kus neile oli jäetud ainult «õigus» rikastada oma sunnitõõga ühiskonna valitsevat tippu.

Esmakordselt ajaloos sai eesti töörahas nüüd endale tõelise kodumaa. Eesti kodanliku rahvuse ümberkujunda-

⁹³ V. I. L e n i n. Teosed, 21. kd., lk. 83.

mise käigus kujunes välja eesti sotsialistliku rahvuse vaimse palge eredaim joon — nõukogude sotsialistlik patriotism.

Nõukogude patriotism kui uus kõrgem patriotismi aste tekkis koos nõukogude sotsialistliku isamaa sündimisega juba Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja käigus võitluses sise- ja välisvaenlaste vastu. Ta tugevnes veelgi sotsialistliku ülesehituse käigus. Nõukogude patriotism on kvalitatiivselt täiesti uus nähtus. Nõukogude patriotism pole lihtsalt mineviku patriootiliste traditsioonide pärija — ta on omandanud uued jooned. See on patriotism uuel kujul, mis on kasvanud ja arenenud nõukogude sotsialistliku korra aluspinnal, uue ideoloogia, sotsialistliku internatsionalismi, rahvaste vendluse ideoloogia alusel.

Milles seisavad nõukogude patriotismi iseloomujooned, mis annavad meile õiguse rääkida temast kui kvalitatiivselt uuest, kõikidele Nõukogude Liidu rahvastele omasest nähtusest.

Nõukogude sotsialistlik patriotism on kõrgemat tüüpi patriotism eelkõige sellepärast, et sotsialistlikus patriotismis langevad täielikult ühte patriotismi kõik tähtsamad elemendid — rahvahulkade armastus oma kodumaa, isamaa vastu, oma rahva vastu, tema keele, kultuuri, rahvuslike traditsioonide vastu, aga samuti oma maa sotsiaal-majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise korra vastu.

Nõukogude patriotismi teiseks jooneks on see, et tema aluseks ei ole rassilised või rahvuslikud eelarvamused, rahvusliku vaenu õhutamine, vaid rahva sügav usatus ja truudus oma Nõukogude kodumaale, kõigi meie rahvaste vennalik koostöö. Nõukogude patriotismis ühinevad harmooniliselt rahvaste rahvuslikud traditsioonid ja kogu Nõukogude Liidu töörahva ühised elulised huvid. Nõukogude sotsialistlikul patriotismil puudub seesmine vastuolulisus, mis on omane töörahva patriotismile kodanlikus rahvuses.

Antagonistlikus ühiskonnas väljendub töörahva kodumaa-armastus patriootide võitluses vihatud ekpluataatorliku korra, kodanliku diktatuuri vastu. Sotsialistliku rahvuse patriotismi iseloomustab moraalne, poliitiline ühtsus, sotsialistliku rahvuse patriootiliste tunnete terviklikkus. Nõukogude patriotism ei killusta, vaid vastupidi — liidab meie maa rahvad ühtseks vennalikuks pereks. Nõukogude

patriotismis ühinevad harmooniliselt rahvaste rahvuslikud traditsioonid ja kogu nõukogude töörahva ühised elulised huvid.

Kolmandaks — nõukogude patriotismil pole midagi ühist kodanliku natsionalismi ja šovinismiga, ta on lahutamatult seotud proletaarse internatsionalismiga, rahvaste sõpruse ideega. NSV Liidu rahvaste sõpruses väljendub nõukogude sotsialistliku patriotismi internatsionaalne iseloom. Nõukogude Liidu raames ei ole ainult usbeki patriotismi, ainult ukraina patriotismi, ainult eesti patriotismi jne.: iga patrioot, missugusesse sotsialistlikku rahvusesse ta ka ei kuuluks, armastab oma rahvust, oma vabariiki, kuid ta ei vaatle oma vabariiki kui isoleeritud, vaid kui Nõukogude Liidu lahutamatu osa. Tõeline patriotism ei tunne rahvuslikke eelarvamusi. Olla tõeline nõukogude patrioot — see tähendab olla internatsionalist! Olla internatsionalist tähendab armastada oma rahvast, tema sangarlikku minevikku, rahvuslikke traditsioone ja samal ajal suhtuda lugupidamisega kõigisse rahvastesse. Sotsialistlik internatsionalism ja tema teine, lahutamatu külg, sotsialistlik patriotism, ei piirdu ainult rahvaste võrdõiguslikkuse tunnustamisega, vaid ta «nõuab», kirjutab Lenin, «esiteks, ühe maa proletaarse võitluse huvide allutamist selle võitluse huvidele ülemaailmses ulatuses, teiseks nõuab see kodanluse üle võidu saavutanud rahvuselt, et ta oleks võimeline ja oleks valmis tooma rahvusvahelise kapitali kukutamiseks suurimaid rahvuslikke ohvreid.»⁹⁴

Neljandaks — nõukogude patriotism ei ole passiivne, vaatlev patriotism, ta on aktiivne, avaldub inimeste konkreetsetes praktilistes tegudes. Nõukogude patriotism ei ole stiihiline, vaid teadlik patriotism, tema ideeliseks aluseks on marksistlik-leninlik teadus, sotsialistlik ideoloogia. Nõukogude töötajad on teadlikud sellest, et kõigi nende huvide keskpunktiks on meie paljurahvuselise kodumaa arenemise huvid. Nõukogude töötajate patriotismi tuleb hinnata mitte niivõrd nende sõnade, kuivõrd nende tegude järgi. Nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on kõige siiram patrioot see, kes sangarlikult töötab oma kodumaa hüvanguks. Ennenägematult selge kuju võttis nõukogude rahva patriotism ja massiline heroism Suure Isamaasõja

⁹⁴ V. I. Lenin. Teosed, 31. kd., lk. 124.

päevil nii rindel kui tagalas. Eesti töörahvas on tulvil uhkustunnet selle üle, et tema parimad pojad ja tütreid võitlesid kangelaslikult õlg õla kõrval kõigi meie Nõukogudemaa rahvastega Isamaasõja rinnetel. Eesti rahvas on uhke sellele, et üle 20 000 Punaarmee Eesti Tallinna Las-
kurkorpuse võitleja, seersandi ja ohvitseri on autasustatud Nõukogude Liidu lahinguordenite ja medalitega ning seitsmele neist anti Nõukogude Liidu kangelase nimetus. Nõukogude Liidu kangelase nimetus omistati ka kolmele teistes väeosades teeninud eestlasele. Eesti sõjamehi märgiti seitsmel korral kõrgema ülemjuhataja käsikirjades. Eriti väljapaistnud Eesti väeosi ja väekoondisi autasustati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi poolt Punalipu, Suvorovi, Kutuzovi, Aleksander Nevski ja Punatähe ordenitega. Eesti vaprad partisanid vaenlase tagalas hävitasid vihatud hitlerlikke sissetungijaid. Oma kuulsusrikaste sangaritegude eest on 250 Nõukogude Eesti partistani autasustatud Nõukogude Liidu ordenite ja medalitega.

Nõukogude patriotismi aktiivse iseloomu tähtsaimaks avalduseks sotsialismi ülesehitamise perioodil (1946—1950) on sotsialistlik võistlus. See nähtus on täiesti võõras kodanlikule rahvusele. 1949. aasta lõpuks oli vabariigis juba üle kolme tuhande eeskujuliku kvaliteedi brigaadi.

1950. aastal võttis 90 protsenti eesti töölistest osa sotsialistlikust võistlusest. Ajavahemikul 1945—1950 tunnistasid NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu üleliidulisel võistlusel võitjaks üle 400 Eesti NSV ettevõtte, autasustades neid NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu rändpunalippude ja preemiatega.⁹⁵

Seoses kulakluse kui klassi likvideerimisega üldise kollektiviseerimise alusel, mis tähendas talurahva elus kõige sügavamat revolutsioonilist pööret, näitasid eesti talupojad üles tootmisalast loominguist aktiivsust ning asusid koos töölistega sotsialistliku ühiskonna ehitajate ridadesse. Töötava talurahva hulgast kerkisid esile sajad ja tuhanded sotsialistliku põllumajanduse novaatorid. Tänu sotsialistlikule võistlusele ja novaatorlikule liikumisele esimese sõjajärgse viisaastaku kestel mitte ainult ei taastatud Nõukogude Eesti majandus, vaid ühtlasi ületati tunduvalt nii tööstuse kui ka põllumajanduse sõjajärgne tase. Tänu

⁹⁵ Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 564.

nõukogude patriotismi aktiivsele iseloomule on nõukogude patriotism muutunud meie ühiskonna võimsaks liikumapanevaks jõuks, demonstreerides sellega eesti sotsialistliku rahvuse uut vaimset ja moraalset palet, psüühilise laadi põhjalikku muutumist.

Nõukogude Eesti esimene üldlaulupidu ületas oma masilisuse poolest kõik varasemad laulupeod. Laulupeost võttis osa 294 segakoori, 20 meeskoori, 181 naiskoori, 248 lastekoori, 92 orkestrit, 102 rahvatantsurühma, kokku 28 000 esinejat.⁹⁶ Kuulajate arv ulatus 10 000-ni. See oli esimene laulupidu, millel oli uus, nõukogulik sisu, uus mõte ja uued eesmärgid.

Esimest korda teenis see suur rahvuslik üritus sotsialistliku kultuuri arengut. Nõukogude Eesti esimene üldlaulupidu tähistas võitu kapitalistliku korra ja kodanluse üle, võitu fašistliku Saksamaa üle, esimesi võite sotsialistliku ülesehitustöö rindel ning sotsialistliku ideoloogia ja Nõukogude Liidu rahvaste sõpruse ideede võitu kodanliknatsionalistliku ideoloogia üle. Teine, 1950. aasta üldlaulupidu oli eelmisest ulatuslikum. Laulupeost võttis osa 1295 kollektiivi. Lauljate, mängijate ja tantsijate üldarv laulupeol oli umbes 32 000, mis ületas tunduvalt Nõukogude Eesti esimesest üldlaulupeost osavõtjate arvu. Laulupeo kavas oli arvukalt teiste vennasrahvaste ja rahvademo-kraatiamaade rahvalaule.

Laulupidu oli tulnud jälgima üle 100 000 inimese.

Nõukogude Eesti 1950. aasta üldlaulupidu kujunes tege-likult mitte ainult sotsialistliku ülesehitustöö, vaid ka sotsialismi võitu tähistavaks laulupeoks.

Nõukogude korra tingimustes muutusid laulupeod sot-sialistliku kultuuri õitsengu kujukaks avalduseks.

⁹⁶ Vt. Lauluga läbi aegade. Laulupidude ajaloost. Tallinn, 1965, lk. 150.

KOKKUVÕTTEKS

1. Eesti kodanlik rahvus kujunes XIX sajandi 60—80-ndail aastail eesti rahvusliku liikumise perioodil, stiihiliselt areneva kapitalistliku tootmisviisi alusel. Eesti kodanliku rahvuse majanduslikuks aluseks oli tootmisvahendite eraomandus ja kapitalistlik majandus-süsteem.

Eesti kodanlike ideoloogide «ühtse voolu», «rahvustervikluse» teooriatele vaatamata oli eesti kodanlikule rahvusele omane sotsiaalne ebaühtlus, lõhestatus.

Klassivastuolude lepitamatus uuristas eesti kodanlikku rahvust, õhnestas tema ühtsust. «Rahvuse ühtsuse» nimel jutlustas kodanlus klassirahu, külvas umbusaldust ja vaenu võõraste rahvuste, eriti vene rahvuse suhtes, õhutas natsionalismi ja šovinismi, laostas rahva teadvust. Seda tehti eesmärgil paralüseerida töörahva võitlusvõimet, killustada tema jõudude monoliitsust, nõrgestada töörahva revolutsioonilise liikumise internatsionaalset ühtsust, allutada töörahva teadvust valitseva kodanlik-natsionalistliku ideoloogia mõjule, mis võimaldaks kapitalistlikku ekspluateerimissüsteemi muuta igaveseks. Eesti kodanlus ja tema natsionalistlikud parteid kaitsesid ühisrinnet imperialismiga. Kodanlik Eesti oli mitte ainult Lääne-Euroopa imperialistide poolasumaa, vaid ka niinimetatud «puhverriik», imperialismi üks eelposte võitluses Nõukogude Liidu vastu. Niisugune oli eesti kodanliku rahvuse ideeline pale ja sotsiaal-poliitiline pagas.

2. Eesti kodanliku rahvuse saatus oli seotud kapitalismi saatusega. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine algas eesti kodanluse võimu kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisega.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise majanduslikuks aluseks oli sotsialistlik omandus ning sotsialistlik rahvamajandus, poliitiliseks aluseks — sotsialistliku revolutsiooni võit ja proletariaadi diktatuuri kehtestamine. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine toimus pärast kodanluse likvideerimist, nõukogude sotsialistliku korra kehtestamist.

Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemine kulges antagonistlikest klassidest vabanemise kaudu. Eesti sotsialistliku rahvuse juhtivaks jõuks on töölisklass ja tema revolutsiooniline kommunistlik partei. Töölisklassi ja töötava talurahva liit oli selleks võimsaks jõuks,

mis võimaldas meie maal lühikese aja jooksul sotsialismi üles ehitada.

Eesti sotsialistlik rahvus on vabanenud rahvuslikust rõhumisest, on vaba lepitamatuist vastuoludest, mis õõnestasid eesti kodanlikku rahvust. Eesti sotsialistlik rahvus on monoliitne, kuna teda ei lõhesta antagonistlikud klassivastuolud. Vastupidi, eesti sotsialistlikus rahvuses valitseb kõikide mitteantagonistlike klasside ja sotsiaalsete kihtide moraalne-poliitiline ühtsus.

Eesti sotsialistliku rahvuse iseloomustavaks jooneks on ühisrinde loomine kõigi rõhutud ja mittetäieõiguslike rahvastega võitluses imperialismi vastu.

Kodanliku natsionalismi krahh ja proletaarse internatsionalismi, sotsialistliku patriotismi triumf, pealetung kodanlikule natsionalistlikule ideoloogiale tervikuna oli eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisprotsessi peamiseks jooneks, ideoloogiliseks seaduspärasuseks sotsialismi ehitamise perioodil Nõukogude Eestis.

Pärast sotsialismi ülesehitamist astus Nõukogude Liit sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja kommunistliku ühiskonda järgjärgulise ülemineku ajajärku, mis tähendab NSV Liidu rahvussuhete arenemise uut etappi.

SISUKORD

Saateks	5
A. Luks. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise sotsiaal-majanduslikest alustest	7
1. Mis on rahvus	8
2. Eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslike aluste tekkimine	12
3. Eesti sotsialistliku rahvuse sotsiaal-majanduslikud alused	22
V. Külaots. Kultuurirevolutsiooni osast eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisel	29
O. Stein. Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise ja arenemise ideoloogilisest seaduspärasusest	61
1. Eesti kodanliku natsionalistliku ideoloogia tekkimisest ja ajaloolisest arengust	62
2. Võitlus rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse õilsate ideede eest enne marksismi levikut Eestis	77
3. Kahe vastandliku ideoloogia — kodanliku natsionalismi ja proletaarse internatsionalismi leppimatust võitlusest eesti kodanlikus rahvuses	80
4. Kodanliku natsionalismi krahh ja proletaarse internatsionalismi triumf — eesti sotsialistliku rahvuse tekkimise ja arenemise ideoloogiline seaduspärasus	97
5. Sotsialistliku patriotismi triumf — eesti sotsialistliku rahvuse tekkimise ja ideoloogilise arenemise seaduspärasus	117
Kokkuvõtteks	123

О ФОРМИРОВАНИИ ЭСТОНСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ НАЦИИ.
Сб. статей. На эстонском языке. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин,
Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja S. Hallik. Kunstiline toimetaja S. Stern. Tehniline toimetaja
H. Kruustee. Korrektorid M. Amon ja S. Aron. Laduda antud 28. IV 1970.
Trükkida antud 14. VII 1970. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 2 —
Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 8,0. Tingtrükipoognaid 6,72. Arves-
tuspoognaid 7,04. Trükiarv 2000. MB-01011. Tellimise nr. 2651. Trüki-
koda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2. Hind 50 kop. 1—5—5.

50 kop.

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00501216 8

